PSİKANALİZ

TEMEL KAVRAMLAR

Prof. Dr. Charles Brenner

hyb yayıncılık...

Psikanaliz
Temel Kavramlar

Dr. CHARLES BRENNER

New York Psikanaliz Enstitüsü
Öğretim Üyesi

Yale Üniversitesi Tıp Fakültesi
Klinik Psikiyatri Profesörü

ÇEVİRENLER

PROF. DR. IŞIK SAVAŞIR
PROF. DR. YUSUF SAVAŞIR

HYB Yayıncılık 060
PSİKOLOJİ DİZİSİ 09

PSİKANALİZ: TEMEL KAVRAMLAR
Dr. Charles Brenner

Özgün adı:
An Elementary Textbook of Psychoanalysis

Türkçe İkinci Baskı
HYB Yayıncılık, Ankara 1998
ISBN 975-6972-63-7

HYB Yayıncılık
Bilkent Plaza A3 Blok 21-24
Bilkent, 06533 Ankara
Tel: (312) 266 55 66
Faks: (312) 266 55 77

MedicoGraphics *ofset baskı tesislerinde basılmıştır.*

MedicoGraphics Ajans ve Matbaacılık Hizmetleri
Meşrutiyet Caddesi, Bayındır-2 Sokak 62/26
Kocatepe, 06640 Ankara
Tel: (312) 419 31 48
Faks: (312) 419 31 49

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 1

I. BÖLÜM İki Temel Varsayım 3

Psikanaliz ve genel psikoloji - ruhsal nedensellik: tanımı, önemi, örnekler - bilinçdışı ruhsal süreçler: ruhsal nedensellikle ilişkisi, inceleme yöntemleri - psikanalitik yöntemin gelişmesi - bilinçdışı ruhsal süreçlerin varlığının kanıtlarının gözden geçirilmesi

II. BÖLÜM Dürtüler 19

Biyoloji ile bağlantısı - terminoloji ve tanımı - psişik enerji ve yatırım - dürtülerin sınıflandırılması - dürtülerin kaynaşması - cinsel dürtünün genetik gelişmesi: çocukluk cinsiyetinin oral, anal ve fallik dönemleri - libidinal gelişme, saplanma ve gerileme - saldırganlık dürtüsünün gelişmesi - dürtü boşalımı ve haz

III. BÖLÜM Ruhsal Aygıt 37

Yapısal kuramın tarihsel gelişimi - egonun id'den ayrışması - dürtülerin yöneticisi olarak ego - temel ego işlevleri: algı, bellek, duygular, düşünce - ego gelişmesindeki etkenler: olgunlaşma, deneme - yaşantısal etkenler: kendi bedeniyle ilişki, çevredeki objelerle özdeşim - özdeşim çeşitleri - ruhsal aygıtın işleyiş tarzları: birincil ve ikincil süreçler, birincil ve ikincil süreç düşüncesi - dürtü enerjisinin nötralizasyonu

IV. BÖLÜM Ruhsal Aygıt (Devam) 65

Egonun dış dünyaya (çevreye) uyumu ve egemenliği - gerçeği sınama işlevi - ego ve iç dünya (id) arasındaki çatışma - dürtülere ket vurucu olarak ego - haz ilkesi - bunalım kuramı - ego ve id arasındaki çatışmada bunalım ve haz ilkesinin rolü - egonun savunucu işlemleri - egonun savunma mekanizmaları

V. BÖLÜM Ruhsal Aygıt (Sonuç) 109

Nesne ilişkileri: tanımı, ilk ilişkilerin önemi - narsisizm - preödipal nesne ilişkileri dönemleri: fasılalı, devamlı, kısmi ve tüm nesneler, ambivalans, obje ile özdeşim - nesne ilişkileri ve dürtüler - ödipal kompleksin anlatımı - ödipal kompleks ve süperego - süperego biçimlenişi: içe-alma: bunalımla ilişkisi: ana-baba idealleriyle özdeşim, yasaklar ve süperegolar; obje yatırımlarının narsisistik yatırımlara dönüşümü: saldırganlığın içe alınması ve süperegonun şiddeti - süperego işlevleri: suç, aşağılık duyguları, fazilet, lax talionis, isteme ve yapmanın büyüsel eşitliği, cezanın bilinçdışı gereksinimi, süperegoya karşı savunmalar - süperego ve grup psikolojisi

VI. BÖLÜM Sürçmeler ve Espri 137

Sürçmelerin tanımı - sürçmelerin nedenleri ve örnekler: egonun bilinçdışı savunması, bilinçdışı id türevi, bilinçdışı süperego faaliyeti - anlaşılır ve anlaşılmaz sürçmeler - sürçmelerin psikanalitik kuramının özeti - espri tekniği: birincil süreç düşüncesi, ego gerilemesi - esprinin içeriği: bastırılmış, cinsel ve saldırgan dürtüler - ruhsal enerjinin korunması sonucu olarak gülme - sürçmeler ve esprinin benzerlikleri ve ayrılıkları

VII. BÖLÜM Düşler 159

Düşlerin önemi - görülen düş, gizli düş içeriği, düş işlemi - gizli içeriğin bileşkenleri - görece önemi - gizli ve görülen içerik arasındaki ilişki: ilk çocukluk düşleri, istek - doyurucu hayal olarak görünen düş işlemine bağlı olarak görülen düşün anlaşılmaz olması: gizli içerik öğlerinin birincil süreç düşüncesine çevrilmesi: ego savunmaları - uzlaştırıcı olarak görülen düş - uzlama biçimlenmesinden örnekler - bunalım düşleri - uykuda bastırılmış kısmın ortaya çıkışı ve savunmaların zayıflaması - düş işleminde ikincil geliştirme - görülen düşde görsel, duyusal öğelerin üstünlüğü - düşlerde gerçeklik duygusu

VIII. BÖLÜM Psikopatoloji 179

Ruhsal bozukluklarda Freud'un ilk görüşleri: histeri, gerçek nevroz, etyolojik ya da betimsel yaklaşım - ruhsal çatışma ve psikonevrotik belirtiler - savunma nevropsikozları - çocukluk cinsel deneylerinin rolü - çocukluk cinsiyeti - normallik, nevroz, sapıklıklar - uzlaşma olarak nevrotik belirtiler - ruhsal aygıtın bozuk çalışmasının kanıtı olarak ruhsal bozukluklar - normal ve nevrotik belirtiler ve savunmaların yıkılması: gerileme - egoya yabancı ya da egoca benimsenmemiş bozukluklar ya da belirtiler

GİRİŞ

Bu kitabın amacı psikanalitik kuramın temellerini açık ve anlaşılır bir biçimde ortaya koymaktır. Kitap, okuyucunun psikanaliz üzerinde bilgisi olmasını öngörmeyip, psikanalitik yayınlara bir başlangıç olarak planlanmıştır. Psikanalizin bugünkü varsayımlarının güvenilir bir gözden geçirmesini yapma ve evriminin hangi dönemlerden geçtiği hakkında bilgi verme, psikanalitik yayınların daha iyi anlaşılmasını ve özümsenmesini kolaylaştıracaktır. Aynı zamanda kırk senelik mesleği süresince Freud'un kuramlarının değişik dönemlerde ne kadar değişik olduğunu bilmemekten doğacak yanlış anlamalara ve karmaşaya düşülmesini önleyecektir.

Konunun organizasyonu ilk önce New York Hastanesi West-chester Bölümündeki, daha sonra ise Yale Tıp Fakültesi Psikiyatri Bölümünün Mezuniyet Sonrası programındaki psikiyatri asistanlarına verilen ders deneylerine dayanır. Her bölümün sonunda yararlı yayınlar adı altındaki okuma listesi kitaba yardımcı ve tamamlayıcı olacaktır. Aynı zamanda okuyucu için psikanaliz alanında temel bir okuma listesi sağlayacaktır.

I. BÖLÜM

İKİ TEMEL VARSAYIM

Psikanaliz, bilimsel bir dal olarak bundan altmış yıl kadar önce Sigmund Freud tarafından ortaya atılmıştır. Diğer herhangi bir bilim dalı gibi gözleme dayanan bulguların, bu bulgu ve olayları açıklamaya ve bir düzene koymaya girişen kuramların doğmasına yol açmıştır. Psikanalitik kuram demekle zihinsel işleyiş ve bunun insanda gelişimi ile ilgili bir varsayımlar topluluğunu anlıyoruz. Genel psikolojinin bir bölümü olan psikanalitik kuram bugüne dek insan psikolojisine yapılmış en büyük katkıdır.

Psikanalitik kuramın anormal zihinsel işleyiş kadar normal işleyiş ile de ilgili olduğunu kavramak önemlidir. Psikanalitik kuram sadece ruh hastalıklarını açıklayan bir kuram olmaktan çok uzaktır. Psikanalitik kuramın uygulanmasının ruhsal hastalık ve dengesizliklerde kullanıldığı, bu kuramın hastalar üzerinde yapılan çalışma ve tedavilerden çıktığı ne kadar gerçekse, anormal zihinsel işleyiş yanında normali kapsadığı da o kadar gerçektir.

Herhangi bir bilim dalında olduğu gibi psikanalitik kuram için-de de çeşitli varsayımlar birbirleri ile karşılıklı olarak bağıntılıdır. Doğal olarak bunların bazıları diğerlerinden daha temelli, daha sağlam kurulmuş ve giderek bulgularla o kadar çok doğrulanmıştır ki artık bunları zihnin saptanmış kanunları olarak görmeyi benimse-mişizdir. Tekrar tekrar doğrulanan bu temel varsayımlardan ikisi, ruhsal determinizm, yani nedensellik ilkesi ile bilinçliliğin ruhsal süreçler içinde daha çok istisnai bir durum olduğu ilkesidir. İkinci ilkemizi daha başka türlü anlatmak istersek, psikanalitik kurama göre, bilinçdışı zihinsel süreçlerin anormal zihni işleyişte olduğu kadar, normal zihni işleyişte de çok anlamı, önemi ve sıklığı vardır diyebiliriz. Göreceğimiz gibi bu birinci bölüm yukarıda sözü edilen birbiri ile ilintili iki temel varsayımın incelenmesine ayrılmıştır.

İşe ruhsal nedensellikle başlayalım. Bu ilke fizik doğamızda olduğu gibi ruhsal yaşantımızda da hiçbir şeyin veya olayın şansa bağlı ya da rasgele oluşmadığı demektir. Her ruhsal olay ondan öncekiler tarafından belirlenmiştir. Zihinsel yaşamımızdaki olayla-rın öncekilerle ilintisiz ve rasgeleymiş gibi olmaları sadece görü-nüştedir. Gerçekte zihinsel olaylar da, fiziki olaylarda var olan iki durum arasındaki neden-sonuç bağıntısından yoksun değildir. Bu anlamda zihinsel yaşamda bir süreksizlik söz konusu değildir.

Bu ilkenin tam olarak anlaşılıp uygulanması, insan psikoloji-sinin anormal olduğu kadar normal yönlerinin de uygun biçimde incelenebilmesi için hayati bir önem taşır. Eğer ilkeyi anlar ve doğru uygularsak hiçbir ruhsal olayı anlamsız veya rasgele diye bırakamayız. İlgilendiğimiz her olayla bağıntılı olarak kendimize daima şu soruları sormalıyız. "Nedeni neydi?", "Neden böyle oldu?". Bu soruları kendimize soruyoruz, çünkü bunların cevapla-rının bulunduğuna güveniyoruz. Cevabın çabuk ya da kolay bulu-nup bulunmaması ayrı bir konudur ama biliyoruz ki cevap vardır.

Örneğin bir şeyi unutmak ya da gerekenden daha başka bir yere koymak günlük yaşamda herkesin başından geçen bir yaşantıdır. Böyle bir olay karşısında genellikle "bir kaza", "oluverdi" vb. denir. Bizzat Freud'un çalışmalarından başlamak üzere, psikanalistlerce geçen altmış yıl içinde, böyle birçok kaza ve oluverdinin tam ve kusursuz araştırılması halk oyunun bu olayları olası ve rasgele bulmasının doğru olmadığını göstermiştir. Tam tersine tartıştığımız zihinsel işleyişe ait nedensellik ilkesiyle sıkı sıkıya bağıntılı olarak her unutma ya da yitirmeye, olayla ilgili kişinin bir niyet veya isteğinin neden olduğu gösterilebilir.

Günlük yaşamdan başka bir örnek alalım. Freud'un bulduğu ve onu izleyen analistlerin doğruladığı gibi düş dediğimiz beylik fakat esrarlı ve dikkat çekici uyku olayı da aynı zihinsel nedensellik ilkesine uymaktadır. Her düş, daha doğrusu her düş içindeki her görüntü diğer ruhsal olayların sonucu olduğu gibi, düş görenin ruhsal yaşamının tümüne de düzenli ve anlamlı bir biçimde bağlıdır.

Okuyucu, VII. bölümde uzun boylu tartışacağımız bu "düş" anlayışının, elli yıl önceki psikologların "düş" anlayışlarından çok ayrı olduğunu bilmelidir. Onlar düşleri, beynin türlü bölgelerini uykuda birbiri ile bağıntısız rasgele etkinliklerinin bir sonucu sayıyorlardı. Bu görüş bizim ruhsal nedensellik yasamıza düpedüz aykırıdır.

Anormal ruhsal olaylara döndüğümüzde aynı ilkenin orada da uygulanabilir olması beklenir. Gerçekten de psikanalistler bu beklentimizi tekrar tekrar doğrulamışlardır. Niteliği ne olursa olsun her ruh hastalığın belirtisine diğer zihinsel süreçler neden olmuştur. Buna karşın çoğu kez hasta bu belirtileri benliğine yabancı ve zihinsel yaşamının bütünü ile tamamen bağıntısız olarak görür.

Hasta her ne kadar varlığının bilincinde olmasa da bu bağıntılar vardır ve ortaya çıkartılıp gösterilebilir. Artık bu noktada sadece temel varsayım ve ilkelerimizden, yalnız zihinsel nedensellik üzerinde konuşmayıp ikincisinden de, yani kişinin farkında olmadığı bilinçdışı zihinsel olguların, varlık ve anlamlarını da hatırlamamız gerekir. Gerçekte bu iki varsayım o kadar içiçedir ki birini gözönüne almadan diğerini tartışma olanağı yok gibidir. Kesinlikle diyebiliriz ki zihnimizde peşpeşe akışan olayların pek çoğunun bilinçdışı olması, yani bizce sezilip bilinmemeleri zihinsel yaşamımızdaki görünür süreksizliğin nedeni olur. Herhangi bir düşünce, duygu, düş ya da hastalık belirtisinin zihinde önceden olup bitenlerle bir neden sonuç bağıntısı yok gibi görünüyorsa, bu söz konusu bağıntının bilinçten çok bilinçdışı süreçlerle ilgili olmasındandır. Eğer bilinçdışı neden ya da nedenler ortaya çıkarılabilirse görünüşteki süreksizlik durumu yok olur ve neden-sonuç zincirini oluşturan yaşantı ve olay silsileleri açıklığa kavuşur.

Buna şöyle bir örnek verebiliriz. Kişi bazen kendini, aklına nasıl geliverdiği konusunda bir fikri olmaksızın, bir ezgiyi mırıldanırken bulabilir. Örneğimizdeki kişinin zihni yaşamında görünür bir süreklilik olmayışı bir gözlemcinin tanıklığı ile çözülebilir. Bu tanık bize hiçbir yerden gelmemiş gibi görünen bu ezginin, söz konusu kişinin bilincine çıkmadan bir süre önce onun tarafından duyulmuş olduğunu belirtebilir. Bu olayda kişinin ezgiyi mırıldanmasına, duyu organlarından birine, yani işitmeye ait bir izlenim neden olmuştur. Böylece ezgiyi duyduğunun farkında olmamış olan kişinin içrel yaşantısı, düşüncelerinde bir süreklilik olmadığı biçiminde olmuş ve nedensellik zincirinin açığa çıkması ve görünürdeki süreklilik yokluğunun ortadan kaldırılması için bir gözlemcinin tanıklığı gerekmiştir.

Bununla birlikte, bilinçdışı zihinsel olayı, verdiğimiz örnekte olduğu gibi her seferinde yalın ve rahat bir biçimde ortaya çıkar-

mak çok güçtür. Doğal olarak kişice farkına varılmayan zihinsel olayları ortaya çıkarmak için herhangi bir genel yöntem, örneğin bunların dolaysız gözlenmesi olanığının bulunup bulunmadığı sorusu akla gelecektir. Eğer böyle bir yol yoksa bu süreçlerin zihinsel yaşamımızdaki önem ve sıklığını Freud nasıl bulabilmiştir?

Gerçekten de bugün bilinçdışı zihni süreçleri dolaysız gözleme olanağı veren bir yöntemimiz henüz yoktur. Bu süreçleri incelemek için kullandığımız bütün yol ve yöntemler dolaylıdır. Bu yöntemler bize bu olayların varlığını dolaylı yoldan sonuç olarak ortaya çıkarmak ve çoğunlukla incelememizin konusu olan kişinin zihinsel yaşamındaki anlam ve tabiatını belirlemek olanağı verir.

Bilinçdışı zihinsel olayları incelemekte kullandığımız yöntemlerden en yeterli ve güvenilir olan biri Freud'un seneler süren bir dönem içinde geliştirdiği bir tekniktir. Birçok haklı nedenden dolayı psikanaliz adını verdiği bu teknik sayesinde psikanaliz olmaksızın gizli ve hiç farkına varılamayacak ruhsal olayları bulmuş ve ayırt etmiştir. Keza psikanaliz tekniğini geliştirdiği yıllar süresinde yine bu tekniğin sayesinde sağlam ya da hasta her kişinin zihinsel yaşamında bilindışı zihinsel süreçlerin öneminin farkına varmıştır. Freud'un bu tekniğini geliştirmesindeki adımlarını kısaca izlemek ilgi çekici olabilir.

Freud kendi yaşamöyküsü taslağında (1925) dediği gibi tıp mesleğine işini iyi bilen bir nöro-anatomist olarak başlamıştır. Bununla birlikte geçimini sağlamak zorunluluğu ile karşılaşınca hekimlik uygulamasına bir sinir hastalıkları uzmanı olarak girmiş ve bugün nörotik ya da psikotik dediğimiz ruh hastalarını tedaviye başlamıştır. Günümüzde de tam gün olarak bir eğitim kurumuna veya hastaneye bağlanmış, böylece hiç özel hasta görmeyenlerin dışındaki sinir hekimlerinin tutumu da budur. Bugün de sinir

hekimliği ile ruh hekimliği birbirinden tam ayrılmış olmayıp uygulamada sinir hekimleri eskiden olduğu gibi ruh hastalarına da bakarlar. Freud'un tıp uygulamasına başladığı yıllarda hastalığın nedenine yönelmiş akla uygun ruhsal tedavi biçimleri yoktu. Zaten genel tıp alanında da böyle tedaviler enderdi. Aseptik cerrahi yeni gelişmiş, bakteriyoloji çocukluktan ergenlik öncesi dönemine gelmişti. Fizyoloji ve patolojideki büyük ilerlemeler hasta tedavisinde önemli ilerlemelere olanak sağlamaya başlamıştı. Günümüzde hekimin tıp eğitimi ne kadar iyi olursa elde edeceği tedavi sonuçlarının da o kadar iyi olacağı gerçeği açıktır. Klinik tıp, yani tıbbın uygulanması bugün bir dereceye kadar artık bir bilim olmuştur. Sadece yüz yıl önce durumun hiç de böyle olmadığını düşünmek bile güçtür. O günlerde okuldan yetişmiş, iyi eğitim görmüş bir hekim, hastalıkları tanıma ve ayırt etmede daha yeterli olsa bile, iş tedaviye geldiğinde en bilgisiz bir şarlatandan ancak bir parça ileride olabiliyordu. Örneğin, bugün Tolstoy'u okurken hekimler konusundaki küçümseyici ve horgörücü anlayışı bize garip gelebilir ve bunu yazarın hekimleri sevmemesine bağlamaya eğilim gösterebiliriz. Günümüzün gözde romancılarından Aldous Huxley'in hekimeleri mahkûm eden kanıları bugün de Tolstoy'un devrinde olduğu gibidir. Demek ki düzeltici camlar uzak görüşlü olmayışı düzeltmekte o kadar başarılı olmuyorlar (*). Şu da gerçek ki Tolstoy'un gençlik günlerinde, hatta o zamana göre iyi yetişmiş hekimler bile hastalarını etkili bir biçimde tedavi edemiyorlar ve elde ettikleri sonuçlar yönünden yazarın aşağılayıcı eliştirilerine uygun bir hedef oluyorlardı. Ancak 19'uncu yüzyılın ikinci yarısın-

(*) Yazar günümüzde hâlâ tıbbı küçümseyen ve kendisi çok ileri bir miyop (uzağı iyi göremeyen) olup kalın gözlükler kullanan Adous Huxley'e sataşıyor (Ç.N.).

dan sonradır ki tıp elde ettiği sonuçlar açısından Naturopati, Hıristiyan Bilimi, Homeopati(**) ya da halk inanışları ve hurafelerden açıkça daha üstün olduğunu göstermiştir.

İyi yetişmiş bir bilimadamından beklenebileceği gibi Freud da elindeki en bilimsel tedavi yöntemlerinden yararlanmıştır. Örneğin, histeri diye tanınan hastalığın belirtileri için büyük sinir hekimi Erb'in öğütlediği elektrik tedavisini kullanmıştır. O günlerde klinik elektrofizyolojik alanında çalışanların çoğunluğu için bu tedavi geçerli sayılıyordu. Bununla beraber üzücüdür ki Erb'in öğüdü pek bir temele dayanmıyordu ve Freud biyografisinde histeride Erb tedavisinin değersiz olduğunu ve elde edildiği öne sürülen sonuçların doğru olmadığı kanısına vardığını söylüyordu. 1885'te Freud bir süre çalışmak için Paris'e Charcot'nun kliniğine gitti. Burada Charcot'nun belirlediği, sınırlarını çizdiği küçük histerik sendromlar ve histerik belirtiler ortaya çıkarma ve bu belirtileri tedavide bir yöntem olan hipnotizma ile iyice içli dışlı oldu. Tıpki gününün belli başlı sinir hekimleri gibi o da hastalarının belirtilerin bazen başarılı, bazen başarısız olarak hipnotik telkin yoluyla yok etmeye çalıştı. Tam bu günlerde arkadaşı Breuer, sonradan psikanalizin gelişmesinde çok önem kazanmış olan histerik bir hastası ile geçmiş bir denemesini Freud'a anlattı.

Breuer, eksiksiz fizyolojik eğitimi ve çok dikkat çekici meziyetleri olan bir hekimdi. Diğer çalışmalarının yanı sıra Hering-Breuer diye tanınan bir solunum refleksinin ortaya çıkarılışına katılmış ve akut akciğer ödeminde morfin kullanılması gerekliliğini tıbba kazandırmıştır. Breuer birkaç yıl önce hipnotizma ile tedavi ettiği bir kadın hastasının, hipnoz durumunda iken, histerik belirti-

---

(**) Naturopati, Hıristiyan Bilimi, Homeopati birtakım yalancı bilim veya dinsel tedavi yaklaşımlarıdır (Ç.N.).

lerine yol açan olay ve bunlara bağlı duygularını anımsadığını ve böylece hipnotizma içindeyken belirtilerinin kaybolduğunu gözlediğini Freud'a anlattı. O da bu yöntemi zaman yitirmeksizin histerik hastalarının tedavisinde iyi sonuçlar alarak uygulandı. Bu çalışmanın sonuçları Breuer'in de işbirliği ile 1895'te bir yazı, daha sonra da monograf olarak yayımlandı.

Freud zamanla her hastada benzer biçimde ve kolaylıkla hipnotizma yapılamadığını, bu yolla elde edilen sonuçların geçici olduğunu ve en önemlisi ve can sıkıcısı olarak da hipnotizma tedavisi yaptığı bazı kadın hastalarının cinsel yönden kendisine bağlandıklarını sezdi. Tam bu sırada Fransa'da hipnotizma ile uğraşan Berheim'in bir denemesini anımsaması cankurtaran gibi yetişti. Bernheim, içinde Freud'un da bulunduğu bir topluluğa, hipnoz durumundaki yaşantısını doğal olarak unutmuş olan bir hastanın yeniden hipnotizma yapılmadan anımsamak için sıkıştırılıp zorlanması ile bu unutmanın ortadan kaldırılabileceğini göstermişti. Eğer ısrar ve sıkıştırma yeterli oranda zorlayıcı ve sürekli yapılırsa hasta unuttuklarını hipnotizma yapılmadan da yeniden anımsıyordu. Freud bu temele dayanarak histerideki unutmaların da benzer biçinde kaldırılabileceğini ileri sürdü ve bu yolda yürümeye başladı. Bundan başlayarak özü hastanın aklına gelen her düşünceyi, herhangi bir sansür ya da bilinçli kontrol uygulamaksızın analizi yapana anlatmayı kabullenmesi olan psikanalitik tekniği geliştirdi.

Bilim tarihinde teknikteki bir yenileşmenin gözler önüne yepyeni bir bulgular dünyası serdiği sıkça görülür. Böylece önceleri tam anlaşılmamış veya yanlış anlaşılmış olayları anlamamıza yardım edecek geçerli varsayımlar kurmamız olanakları belirir. Galile'nin teleskobu bulması, gökbilim alanında sınırsız ilerlemeleri olanaklı kılmış böyle bir teknik gelişmedir. Benzer biçimde Pastör'ün bulaşıcı hastalıkların incelenmesinde mikroskobu

kullanması, sonuçları açısından bilim alanında çığır açıcı olmuştur. Psikanalizi dahiyane bir biçimde geliştiren ve uygulayan bir deha olan Freud'a bu teknik, psikiyatrinin kuramsal ve uygulama alanında devrim demek olan bulguları ortaya çıkarma olanağını sağlamıştı. Genel olarak psikanaliz insan psikolojisine en temel katkıları ve bunun yanı sıra özellikle de ruhsal tedavi alanına büyük yenilik getirmiştir. Hastanın düşüncelerinin bilinçli kontrolünü bir yana bırakmasının gerekliliğinin büyük değer taşımasının nedeni şudur: Eğer hasta bunu başarabilirse bu koşullarda her düşündüğü ve söylediği, bilinçdışı düşünce ve güdülerce (motiv) belirlenir. Böylece Freud hastanın bilinçdışı süreçlerini inceleme olanağına sahip oldu ve senelerce hastalarını izlemesi ve dikkatli gözlemlerde bulunması sonucunda kişinin bilinçdışı davranışlarının nedenlerinin sadece histerik belirtilere değil, daha birçok normal ve anormal davranış ve düşüncelere de yol açtığını ortaya koydu. Freud, bilinçdışı olayları incelemeye başladıktan az zaman sonra bunların ikiye ayrılabileceğini sezdi. Birincilerin kapsamına biraz çaba ve dikkat sarfıyla bilince getirilebilen düşünce, anı ve benzerleri giriyordu. Bilinçlenmeye hazır bu türden unsurlara Freud bilinçöncesi adını verdi. Belirli bir anda bilinçli olan herhangi bir düşünce bilinçte bulunduğu bu özel zamandan biraz önce ya da biraz sonra bilinçöncesidir. Ancak bilinçdışı olayların en ilgi çekici olanları büyük bir çaba sarfıyla bilinçli kılınabilen unsurlardır. Başka türlü söylersek, bunlar bilinç tarafından çok ilgi çekici bir kuvvetle reddedilen, itilen ve bu yüzden bilinçli olabilmeleri için önceden bu kuvvetin yenilmesi gereken unsurlardır. Örneğin, bir histerik unutma olgusunda karşılaştığımız durum budur.

Freud bu ikinci türden olaylara dar anlamı ile bilinçdışı terimini kullanmıştır. Bu anlamda bilinçdışı olmalarına karşın zihinsel işleyiş üzerine önlenemeyecek çok önemli etkilerinin olduğunu

göstermeyi başardı. Buna ek olarak bilinçdışı süreçlerin, bilinçli olanlarla açıklık ve karmaşıklık bakımından benzer olduğunu da gösterebildi.

Önceden de söylediğimiz gibi daha bilinçdışı zihinsel çalışmayı doğrudan doğruya gözleyecek bir yolumuz yoktur. Biz bunların ancak kişinin bize anlattığı düşünce ve duygularındaki yansımalarını ya da gözlemlediğimiz davranışındaki etkilerinin örünümlerini gözleyebiliriz. Bu gibi etkilerin görünümleri bilinçdışı işleyişin ürünleridir ve biz bunlardan yola çıkarak bir bilinçdışı işleyişin anlamını sezebiliriz.

Freud'un oraya attığı analiz tekniğini kullanan biri için bilinçdışı işleyişin ürünleri olan veriler (data) tam anlamlı ve açıktır. Bunun yanı sıra, "bilinçdışı zihinsel işleyişler bizim düşünce ve davranışımıza etki edebilirler" diye özetlediğimiz temel varsayımı doğrulayan kanıtlar sağlayan başka kaynaklar da vardır ve bunlara kısaca göz atmak ilgi çekici olabilir.

Bu tür kanıtlardan biri, iyi bilinen ve bir deneme niteliğinde olan hipnoz sonrası telkin tarafından sağlanabilir. Hipnoza sokulan kişiye trans halinde iken uyandıktan sonra belli bir şeyi yapması gerektiği söylenir. Örneğin, "Saat ikiyi çalınca yerinden kalkıp pencereyi açacaksın." gibi... Deney yapılan kişiye uyandırmadan önce de, trans esnasında geçmiş her şeyi unutması telkin edilir. Kişi uyandıktan bir süre sonra saatin ikiyi çalmasıyla kalkıp pencereyi açar. Kendisine niye böyle yaptığı sorulduğunda "Bilmiyorum. Sadece içimden öyle geldi." ya da daha sık görüldüğü gibi havanın sıcaklığını veya benzer özürleri ileri sürer. Burada üstünde durmamız gereken nokta hipnotizma edenin, yapmasını emrettiği işi yapan kişinin yaptığı için gerçek güdüsü hakkında tam anlamı ile bilinçsiz oluşu ve bu güdünün bir bellek zorlaması ya da içe bakışla bilinçli duruma gelemeyişi-

dir. Bu deneyin açıkça gösterdiği gibi bilinçdışı ruhsal süreçler - bu denemede verilen bir emre boyun eğme- düşünce ve davranışımız üzerinde dinamik ve güdücü etkilere sahip olabilirler. Bu gerçekle ilgili başka kanıtlar klinikten, hatta genel gözlemlerden elde edilebilir. Örnek olarak bazı düş olaylarını alalım. Düşün ya da genellikle düş görmenin uygun bir şekilde incelenebilmesi için doğal olarak Freud'un bulduğu araştırma tekniğinin, yani psikanalitik tekniğin kullanılması gereği vardır. Gerçekten Freud'un bu teknikle düşleri incelemesi en büyük başarılarındandır ve "Düşlerin Yorumlanması" adlı yapıtı gerçekten çığır açmış bilimsel kitaplardan biridir. Ancak bizim şimdiki amaçlarımız için tüm ayrıntıları ile düş yorumlanması çalışmaları içine gömülmemize gerek yoktur. Önce de söylediğimiz gibi bu konuyu yedinci bölümde daha çok tartışacağız.

Birçok kaynaktan, örneğin eski kutup keşif gezileri ile ilgili güncelerden, yolculuk defterlerinden veya gazete haberlerinden biliyoruz ki açlıkla karşılaşanlar düzenli bir biçimde ya da çok sık besin ve şölen düşleri görürler. Uyanıkken açlıklarının bilinçli olarak farkında olan bu adamlardan böyle düşlere yol açanın açlık olduğunu kolaylıkla öngörebiliriz. Ancak uykularında kendilerini şölenlerde tıka basa doyururken gördüklerinde açlığın bilincinde değildirler. Bu sadece bir doyum düşüdür. O halde diyebiliriz ki düş görürken düş görenin zihninde bilinçdışı olarak birtakım şeyler cereyan ediyor, böylelikle bilinçli olarak yaşanan düş görüntülerinin oluşmasına yol açıyor.

Başka düşler, örneğin, düşünde içtiğini görüp uyanınca gerçekten susadığının farkına varmak ya da abdest ya da çişini yaptığının düşünü görürken uyanıp gerçekten dışarı çıkma gereksinmesi içinde olduğunu farketmek benzer biçimde uyku sırasında zihnin bilinçdışı çalışmasının bilinçli sonuçlar verdiğini göstermekte-

dir. Bu düşlerde bilinçdışı olan bedensel duyumlar ve buna bağlı istekler, istenen doyum ve rahatlamayı sağlayan bilinçli düşün ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Böyle bilinçdışı işleyişin önemini göstermek açısından verilen örnekler tek başlarına bile önemli ve özel bir gözlem tekniğinin kullanmasını gerektirmeyecek kadar açıktır. Bununla beraber psikanalitik teknik aracılığıyla Freud, her düşün arkasında etkin bilinçdışı düşünce ve isteklerin bulunduğunu gösterebilmiş ve düşün ortaya çıkmasının nedeninin düş gören için bilinmeyen ve de psikanalitik teknik kullanmaksızın her zaman için bilinmeyen kalacak olan bilinçdışı zihinsel işleyiş olduğunu genel bir kural olarak ortaya koyabilmiştir.

Bilimsel bir çalışma konusu olarak düşler, 19'uncu yüzyılın son on yılındaki Freud'un çalışmalarına kadar geniş ölçüde görmezden gelinmişti. Gerçi önce de ciddi birtakım çalışmalar yapılmışsa da uygun bir teknik olmadığından sonuçları açısından konuyu pek az aydınlatabilmişlerdir. Freud, bilinçdışı zihinsel işleyişin, bilinçli davranışımıza nasıl etki yapabildiğini gösteren ve o güne kadar inceleme gereği görülmemiş başka bir olaylar topluluğuna da dikkatleri çekti. Altıncı bölümde bu olayları daha uzun boylu tartışacağız. Bunlar genel olarak dil sürçmesi (slip-lapsus) adını verdiğimiz, uykudan çok uyanık yaşamda ortaya çıkan olaylardır. (Dil sürçmeleri, yanlış yazmalar, yanlış anımsamalar gibi olayları kapsayacak bir terim Türkçemizde yoktur.) Almancadan çevirdiğimizde "hatalı hareketler" demek olan Fehlleistungen sözcüğü kullanılır. Düşlerde olduğu gibi bu tür bazı yanılmalar da bilinçdışı olarak ne anlama geldiklerini oldukça doğru ve başarılı bir biçimde tahmin edebileceğimiz kadar yalın ve açıktırlar. Örneğin, bir borcun ödenmesi gibi can sıkıcı ve tatsız bazı olayların unutulması, bilinen bir örnektir. Diğer yönden aşık bir delikanlı

sevgilisi ile olan buluşmasını unutmaz. Eğer unutursa bu bilinçdışı ihmalin sevgilisi tarafından bilinçli olarak kendisini ihmal etmeye niyetlenme olarak kabul edildiğini ve bununla suçlandığını görecektir. Bu genç adam bize, düğününe otomobili ile giderken trafik ışığında durduğunu ve tam kalkarken kırmızı yerine yeşil ışıkta durmuş olduğunu farkettiğini anlatırsa bu adamın evlenme hakkında birtakım tereddütleri olduğunu tahmin etmek zor değildir. Herhangi bir sürçmeden (lapsus) çok belirtisel etkinlik (symtomatic action) dediğimiz davranışlara açık bir örnek olarak bir özüründen dolayı bir hekimin hastası ile olan buluşma saatini iptal ettiği zaman hastada ortaya çıkan davranışı verebiliriz: Hasta, her zaman tedavisi için ayırmış olduğu bu zamanda başıboş kalınca yeni satın alınmış olduğu bir çift antika tabancayı denemeye karar verir. Böylece her zaman analizini yapanın sedirinde geçirdiği zamanı tabancalarla hedefe ateş etmekte geçirir. Sanırım ki, hatta çağrışımlarının gereği olmaksızın buluşma saatinin iptal edilmesinden dolayı hastanın analizini yapan hekime kızgın olduğu sonucuna güvenle varılabilir. Freud, düşlerde olduğu gibi psikanalitik tekniği uygulayarak bilinçdışı zihinsel etkinliğin bütün sürçme ve belirtisel etkinliklerinin ortaya çıkışında rol oynadığını gösterebildi. Bu söz konusu işleyiş, yalnız etkinliğin anlamının apaçık olduğu yukarıdaki örneklerimiz için değil, bütün sürçmeler ve benzeri olaylar için de geçerlidir.

Kişinin bilinçdışı zihinsel işleyiş ve etkinliğinin zihinsel hayatında önemli rol oynadığı varsayımının kolayca gösterilebildiği başka kanıtlar verelim. Bir kişinin davranışının güdüleri, kendisi için bilinmez olduğu halde çok kez gözleyici için açık olabilir. Bunun örneklerini klinik ve kişisel denemelerimizde çok görmüşüzdür. Örneğin bu, çocuğuna karşı çok buyurgan ve isteyici davranan bir annenin çocuğu için iyi neyse onu istediğini sanmasında, kendinin bütün annelerin en fedakârı olduğuna inanmasında çok açık olarak görülebilir. Sanırım ki

çoğumuz sezememekle kalmayıp bu isteği kuvvetle reddetmesine rağmen bu kadında çocuğuna hükmetmek, onu kontrol etmek biçiminde bilinçdışı istekler olduğunu varsaymaya hazırızdır. Başka ve biraz da eğlendirici bir örnek, bir barışseverin, zor kullanılmasına karşı olan düşüncelerinin karşıtını söyleyen biriyle yumruk yumruğa gelmeye hazır olması durumudur. Burada bilinçli barışseverliğin, bu bilinçli tutumun mahkûm ettiği bilinçdışı döğüş isteği ile birlikte bulunduğu açıktır.

Kuşkusuz bilinçdışı zihinsel işleyiş ve etkinliğin önemi, Freud tarafından önce ruh hastalarının belirtileri üzerinde gösterilmiştir. Freud'un buluşlarının bir sonucu olarak hastalık belirtilerinin hasta tarafından bilinmeyen bir anlamının olduğu fikri ancak birçok kanıtlamaları gerektirdikten sonra bugün genel olarak anlaşılmış ve benimsenmiştir. Bir hastada histerik körlük varsa, bilinçdışı olarak görmek istemediği bazı şeyler olduğunu veya vicdanının o şeylere bakmasına izin vermediğini tahmin edebiliriz. Doğal olarak bir belirtinin bilinçdışı anlamını her zaman doğru olarak tahmin etmek bu kadar kolay değildir. Aynı zamanda bir tek belirtiyi ortaya çıkaran ve belirleyen bilinçdışı etkenler pek çok olabildiği gibi çok karmaşık da olabilir. Buna rağmen belirtinin anlamı hakkında doğru bir tahmin yapılsa bile bu tahmin bütün gerçeğin yalnız bir parçası ve bazen de çok küçük bir parçasıdır. Ancak konunun bu yönü, bilinçdışı işleyiş ve etkinlik hakkındaki varsayımımızı türlü kanıtlarla basitçe göstermek olan amacımız açısından önemli değildir.

Şimdi verdiğimiz örneklere bakarak, hatta psikanalitik tekniğin yardımına da gereksinme duymadan bilinçdışı işleyişin etkinlik ve kuvvetini zihinsel bakımdan hasta ya da sağlam insanların bilinçli düşünce ve davranışlarına tıpkı deneysel hipnoz durumunda olduğu gibi etki ettiği kanısına varabiliriz. Şunu asla akıldan

çıkarmamalıyız ki ancak psikanalitik tekniğin kullanılması bu buluşlara olanak sağlamıştır. Bilinçdışı zihinsel olayların incelenmesinde bu tekniğin kullanılması ve uygulanması şarttır.

Bu çalışma Freud'un zihinsel işleyişlerin çoğunun bilinçdışı olduğuna, bilinçliliğin ise zihinsel işleyişlerin olağan özelliği olmasından çok, olmadığına inandırdı. Doğaldır ki bu görüş Freud'dan önce yaygın olan zihinsel işleyişle bilinçliliğin aynı anlamda olduğu görüşüne taban tabana zıttır. Bugün bu ikisinin aynı olmadığına, bilincin zihinsel işleyişin önemli bir özelliği olduğu halde mutlaka gerekli olmadığına inanıyoruz. Hatta inanıyoruz ki davranışları belirleyen çok karmaşık zihinsel işlemlerde bile bilincin katkısı olmayabilir, hatta sıklıkla olmaz da ... Çok karmaşık ve belirleyici olmalarına rağmen bu işlemler tümüyle bilinçdışı olabilirler.

Yararlı Kaynaklar

Freud, S. General Introduction to Psychanalysis. Parts 1, and 2. New York: Garden City Publishing Co., 1938.

II. BÖLÜM

DÜRTÜLER

Tartışmış olduğumuz iki varsayım psikanaliz kuramı hakkında yapılacak herhangi bir açıklama için gerekliydi. Bu ikisinin tartışılması bundan sonra tartışacağımız olayların açıklanabilmesi için gerekli bir ön çalışmaydı. Başka türlü söylersek bunlar ruhsal yapının çeşitli bölüm ve unsurları ve bunların işleyiş biçimleri ile ilgili ileride inceleyip açıklamayı deneyeceğimiz varsayımlar için belirleyici ve yöneltici rehberlerdir.

Şimdi ruhsal yapımızın bir şemasını çizme girişimimizi psikanalitik kuramın getirdiği içgüdüsel kuvvetlerin tartışmasını yaparak sürdürelim. Kuram, zihni yaşama enerji veren ve böylelikle harekete getiren içgüdüsel kuvvetler olduğuna inanır.

Freud tarafından geliştirilen psikolojik kuramlar, olanak olduğunca fizyolojik bir temele dayandırılmak istenmiştir. Gerçekten yakınlarda (1954) yayımlanan yazışmalarından daha 1890'larda Freud'un nörolojiyle bağıntılı bir psikoloji açıklaması

için ne tutkulu bir çaba sarfettiğini biliyoruz. Ancak elde ettiği gerçeklerin bu iki bilim dalı arasında doyurucu bağıntılar kurulmasına olanak vermemesi yüzünden bu girişimlerini bırakmak zorunda kalmıştı. Bununla beraber bugün ruh hekimlerinin çoğunun, hekim olmayan psikologların da belki çoğunluğunun inandığı "ruhsal olayların bir gün beynin çalışma biçimiyle ilgili deyiş ve anlatımlarla açıklanabileceği" görüşüne hiç kuşkusuz katılıyordu. Gerçi bu yönde birtakım ilgi çekici girişimler yapılmışsa da henüz inandırıcı bir açıklama ortaya konmamıştır. Günümüzde psikanaliz ile biyolojinin diğer dalları arasındaki biçimsel ve kuramsal halkalar pek azdır. Bunlardan başlıca ikisi ruhsal işleyişi ilgilendiren "drives" adını verdiğimiz kuvvetlerdir.

Önce terminoloji üzerinde biraz duralım. Psikanalitik yayınlarda dürtüler (drive) ve içgüdü (instinct) çok kez karşılıklı olarak birbirlerinin yerine kullanılır ve birbirlerini akla getirirler. Günümüzde yazılarda, içgüdü, dürtüye göre daha alışılmış bir biçimde kullanılmaktadır. Ancak bu konuda az alışılmış olanı kullanmak daha uygun gibi görünmektedir. Zira burada tanımlama ve açıklamaya niyetlendiğimiz insanın ruhsal işleyiş ve çalışmasının bu görünümü, hayvanlardaki davranışları açıklamakta kullandığımız içgüdüden çok ayrıdır. Yapılması gereken ayrım şudur: İçgüdü, özel bir uyarıcı topluluğuna uygun ve değişmez bir biçimde tepki gösterme zorunluluğu ve olanağı olup doğuştan gelir. Bu değişmez bir biçimde tepki verme davranışı, kapsadığı birçok refleks dolayısıyla, örneğin diz (patella) refleksi gibi, basit reflekslerden çok daha karmaşıktır. Bununla beraber merkezi sinir sistemi olan her hayvan türünde içgüdü de, tıpkı bir refleks gibi, bir uyarıcı (herhangi bir merkezi uyarılma = eksitasyon) ve önceden belirlenmiş bir yön izleyen, belli bir hareki (motor) tepkiden oluşur. Diğer tarafta dürtü diye tanımladığımız kavramda, sadece uyarıcı ve buna karşı merkezi uyarılma durumu var olup hareki

cevap yoktur. Bu uyarılma durumunu izleyen hareki etkinliğe, psikanalitik terminolojide ego dediğimiz, insan zihninin ileri derecede farklılaşmış bir bölümü aracılık eder. Ego dediğimiz zihin bölümü içgüdüsel gerginliğe ve dürtüleri oluşturan merkezi uyarılma durumuna aşağı hayvanların içgüdülerinde olduğu gibi önceden belirlenmiş ve belli bir cevap yerine deney ve düşünce ile değiştirilebilen tepkiler verebilme olanağı sağlar (Hartmann 1948).

İnsanın içgüdüsel yaşamı ile aşağı düzeydeki havyanlardaki benzer görünümleri birbirinden çok uzak şeylermiş gibi ele almak da doğru değildir. Örneğin yetişkin bir insanda cinsel dürtü ile buna cevap olan orgazm adını verdiğimiz doğuştan gelme davranış örüntüsü arasında yakın ve açık bir bağıntı vardır. Herhangi bir içgüdüsel gereksinme ya da dürtü karşısında insanda hareki cevaplar oldukça genel bir biçimde genetik faktörler tarafından önceden belirlenmiştir diye ekleyebiliriz. Ancak cevapların önceden belirlenmişlik derecesinin insanda, diğer hayvanlardan çok daha az, buna karşın çevre ve deney faktörlerinin bu cevapları değiştirebilme derecesinin ise çok daha fazla olduğu unutulmamalıdır.

Ruhsal yaşamımızın unsurlarından olan bu genetik bakımdan belirlenmiş dürtülerden biri harekete geçtiğinde, bir ruhsal uyarılma ya da çoğu kez dediğimiz gibi bir ruhsal gerilim yaratır. Bu uyarılma ya da gerilim kişiyi genel anlamıyla önceden belirlenmiş fakat kişisel deneylerle önemli değişiklikler gösterebilen birtakım etkinliklere götürür. Bu etkinlik, uyarılma veya gerilimin ortadan kalkması sonucuna veya doyum diyebileceğimiz bir sonuca ulaşır. Terminoloji açısından birinci deyiş daha nesnel (objektif), ikinci deyiş ise daha özneldir (subjektif). Böylece bir dürtünün işleyişinde özel bir silsilenin varlığını görmüş oluyoruz. Bu silsileyi gerilim, hareki etkinlik ve gerilimin ortadan kalkması ya da gereksinme,

hareki etkinlik ve doyum olarak sıralayabiliriz. İlk sıralamada isteyerek öznel yaşantıyı bir kenara bırakmakta, ikincisinde ise kesin olarak öznel yaşantıya başvurmaktayız.

Dürtülerin kişiyi etkinliğe yöneltme özelliklerini Freud bir iş yapma olanağı diye belirleyebileceğimiz fizik enerji kavramına benzer bir biçimde tanımlamıştı. Böylece Freud, dürtülerin bir bölümünün ya da onların ürünü olan bir ruhsal enerjinin olduğunu varsayıyordu. Bu ruhsal enerji herhangi bir biçimde fizik enerjinin benzeri gibi kabul edilemez. Sadece önceden belirttiğimiz gibi bir iş, bir şey yapabilme yeteneği ve olanağı açısından birbirlerine benzerler. Kimse herhangi bir biçimde fizik enerji görmediği gibi ruhsal enerjiyi de göremez. Ruhsal enerji kavramı, tıpkı fizik enerji kavramı gibi gözlediğimiz zihni olayları anlamamızı kolaylaştırmak ve basitleştirmek amacıyla ortaya atılmış bir varsayımdır.

Freud psikolojik varsayımlarla fizik varsayımlar arasındaki benzetmeyi özel kişi ve nesnelere (objelere) yatırılmış ruhsal enerji kuantumlarından (paket-parçacık) söz ederek sürdürüyor. Freud bu kavram için Almanca'daki Besetzung kelimesini kullanıyor. Bu kelime İngilizceye cathexis deyimi ile çevrilebilir. Cathexis bir kişi veya nesnenin zihnimizdeki temsiline yönelen ya da onlara bağlanan ruhsal enerji miktarıdır diye tanımlanır. Bu dürtü ve enerjiyi tamamen ruhsal olaylar olarak saymak demektir. Bu enerji evren içinde akarak doğrudan doğruya dış nesnelere bağlanamaz veya yatırılamaz. Enerji, nesnelerin türlü anılarını, onlarla ilgili türlü düşünce ve hayalleri de kapsayan ve onların ruhsal veya zihinsel temsilcileri dediklerimizin üzerine yatırılır. Ruhsal bakımdan iki yönü de geçerli olmak üzere nesne ne kadar önemli ise cathexis, yani ona yapılan ruhsal enerji yatırımı da o kadar büyüktür.

Cathexis tanımımızı bir örnekle açıklayalım. Doğal olarak beklenebileceği gibi küçük bir oğlan çocukta anne birçok önemli içgüdüsel doyumların kaynağıdır. Bu olayı yeni terminolojimize göre annenin çocuğun dürtülerinin önemli bir nesnesi olduğu ve bu nesneye oldukça çok ruhsal enerji yatırıldığı biçiminde söyleyebiliriz. Bununla çocuğun anneyle ilgili düşünce, hayal ve tasavvurlarının -ki bunlar topluca çocuğun zihninde annenin zihni temsilcisini oluştururlar- çocuğun ruhsal enerjisiyle oldukça fazla yüklenmiş olduğunu kastederiz.

Şimdi tekrar dürtülerin niteliği ve sınıflandırılması sorununa dönelim. Freud'un dürtülerin sınıflandırılmasıyla ilgili kuramları 1890-1920 arasındaki otuz yıl süresince gelişti ve değişti (Bibring 1940). Son on yıl içinde ise bu konudaki fikirlerine başkalarının önemli katkıları oldu. İlk açıklamalarında dürtüleri cinsel ve kendini koruma ile ilgili diye ikiye ayırmayı öneriyordu. Çok geçmeden kendini koruma ya da idame ettirme (self perservative) dürtü varsayımını yeterli bulmadığından bıraktı ve böylece uzun yıllar bütün içgüdüsel olay ve görünümler cinsel dürtünün bir parçası ya da ürünü gibi kabul olundular. Türlü ruhsal olayların bu arada özellikle sadizm ve mazokizmin incelenmesi Freud'un görüşlerini bir kez daha gözden geçirmesine neden oldu ve "Haz İlkesinin Ötesinde" (Beyond the Pleasure Principle) adlı kitabında günümüz analizcilerince genellikle benimsenen dürtüler kuramını ortaya koydu (Freud 1920). Bununla beraber ileride bu kuramın Freud'un ileri sürdüğü ilk biçiminin tümünün, bütün analistlerce benimsenmediğini göreceğiz.

Son açıklamalarında zihinsel yaşantımızın içgüdüsel görünümünden iki dürtünün sorumlu tutulması gerektiğini öneriyordu. Cinsel (seksüel) ve saldırgan (agresif) dürtüler... Adlarını telkin ettiği gibi bu iki dürtü günlük yaşamda sözünü ettiğimiz cinsellik ve

saldırganlıkla ancak kaba bir biçimde ilgilidir. Gerçekten de bu iki dürtünün bütün özellikleri ile özlü birer tanımlamasını yapma olanağı yoktur. Eğer bu dürtülerden birinin zihinsel işleyiş ve çalışmanın cinsel (erotik) bileşimini diğerinin ise tamamen yıkıcı (destructive) bileşenini etkinliğe yönelttiğini söylersek gerçeğe biraz daha yaklaşmış olabiliriz.

Böyle ölçülü ve titiz anlatımlar gereklidir zira Freud'un bu ikili dürtü kuramının akıldan çıkarılmaması gereken en önemli noktası, normal ya da anormal, gözlenebilen bütün içgüdüsel görüntülerden cinsel ve saldırgan dürtülerin birlikte sorumlu olmalarıdır. Freud'un sözleri ile deyişlerini kullanarak bu iki dürtünün herhangi bir zaman ortaya çıkan her belirtide, eşit ölçüde olmaları koşulu olmaksızın, birbirleri içinde erimiş olarak bulunduklarını söyleyebiliriz.

Böylece, hatta isteyerek yapılan en duygusuzca zulüm bile yüzeyde saldırgan dürtüden başka bir şeyi doyurmazmış gibi görünürse de bilinçdışı olarak yapıcısına cinsel bir anlam ifade etmekte ve ona bir oranda cinsel doyum sağlamaktadır. Aynı biçimde ne kadar yumuşak olursa olsun hiçbir aşk eylemi yoktur ki aynı zamanda saldırgan dürtülere bilinçdışı anlamda bir boşalma olanağı sağlamasın...

Başka türlü söylersek, ortaya attığımız bu dürtüleri, insan davranışında, biri öbürüyle karışmamış olarak ve açık bir biçimde gözleyebilmek olanağı yoktur. Bu deyişler deneyden elde edilen bilgilerden yapılmış soyutlamalardır. Bunlar, eldeki verileri basit ve düzenli bir biçimde anlamamızı sağlayacağına inandığımız varsayımlar ya da bugün daha moda olan deyişlerden birini kullanırsak işe-vuruk (operational) tanımlardır. Bir klinik örnekte hiçbir zaman saldırgan dürtünün cinsellikten arınmışının ya da tam tersinin ortaya çıkışını ne görüyor, ne de göreceğimizi umuyoruz. Günlük yaşamımızda sözünü ettiğimiz saldırganlıkla, saldırganlık dürtüsü

eşanlama gelmediği gibi cinsel dürtü de cinsel ilişki için duyulan istekle eşanlamlı değildir.

Bunlara karşın günümüzdeki kuramda iki dürtüyü ayırt ediyoruz. Bunlardan biri cinsel (seksüel-erotik), diğeri de saldırgan (agressive-destructive) dürtülerdir. Bu ayrımın yanı sıra biri cinsel, diğeri saldırgan dürtüye bağlı iki ayrı tür ruhsal enerji bulunduğunu varsayıyoruz. Bunlardan birincisinin kendine özgü adı "libido"dur. İkincisine *destroy* kelimesinden (yokmak) esinlenerek bir zamanlar "destrudo" adı önerilmişse de günümüzde geçerli bir adı yoktur. Çoğu kez sadece agresif enerji veya agresyon olarak adlandırılır. Bu ikinci adlandırma pek yerinde değildir zira saldırma (aggression) olarak bildiğimiz davranışta, agresif dürtü ile agresif enerji eşanlama gelmez ve bu ikisi için eş sözcüğü kullanmak ikisi arasında yapılması önemli olan ayrımı bulundurma eğilimi göstererek gereksiz bir karışıklığa yol açar.

Elimizdeki kuramdaki dürtülerin cinsel ve saldırgan olarak ikiye ayrılmasının psikolojik gerçeklere dayandığının iyice anlaşılmış olması gerekir. Kendi açıklamalarında Freud dürtülerin psikolojik kuramını daha önemli biyolojik kavramlardan ikisine bağlamayı deneyerek bu dürtülerden birine yaşam, diğerine ölüm dürtüsü adlarının verilmesini önerdi. Bu dürtüler aşağı yukarı anabolizma ve katabolizma süreçlerinin karşılıkları oluyordu. Bu iki süreç bizzat protoplazmanın olduğu gibi canlı her şeyin de içgüdüsel özelliğidir.

Freud'un yapmış olduğu bu biyolojik spekülasyonlar, doğru veya yanlış, onu büyük ölçüde yanlış anlamalarla karşı karşıya bırakmıştır. Dürtülerin kullandığımız bölünüşünün klinik bilgilerimize dayandığı ve bunlarda yapılmak istenecek değişikliklerin de yalnız klinik bilgilerinizdeki değişmelere göre olabileceği üzerinde

yeter derecede vurgulayarak durulmamıştır. Freud, yaşam ve ölüm dürtüleri ile ilgili düşüncelerinde haklı ya da haksız olsun gerçekte bir şey değişmemektedir. Bugün ölüm dürtüsü kavramını benimseyen analistler olmakla beraber çoğunluk bunu benimsenmemektedir. Kabul edenler ve etmeyenler klinik düzeyde içgüdüsel gösteri ve görünümlerin cinsel ve saldırgan dürtülerin karışımından oluştuğu fikrinin geçerliliğini genel olarak benimserler.

Freud bir dürtüyü ilk olarak bedenden kalkan ve zihni uyaran bir uyarıcı olarak belirledi (1950 b). O dönemlerde sadece cinsel dürtülerle uğraştığından böyle bir belirleme gerçeklere tıpatıp uyuyordu. Cinsel kamçılanma (eksitasyon) ve doyum sadece bedenin herhangi bir parçasındaki fizik değişmelere ve uyarılmaya bağlı değildir. Ayrıca türlü iç salgı bezlerinden salgılanan hormonların da bütünüyle cinsel yaşayışımız ve davranışımız üzerinde derin etkileri vardır. Bunun yanı sıra saldırgan dürtü söz konusu olduğunda böyle bedensel bir temelin varlığı pek açık değildir. Başlangıçta bedenin cinsel açıdan uyarılabilir bölgeleri ile cinsel dürtü arasında kurulan ilişkiye benzer bir ilişki saldırganlık dürtüsü ile iskelet kasları arasında kurulmak istenmiştir. Günümüzde bu varsayım ne psikolojik, ne kimyasal, ne de fizyolojik yönden destekleyecek kanıt bulunamadığından bırakılmıştır. Günümüzde merkezi sinir sisteminin işlemesi ile saldırganlık dürtüleri için bedensel bir maddenin (substrate) sağlandığı örtülü bir biçimde varsayılır görünmektedir. Analistler bu kadar ileri gitmektense saldırgan dürtülerin bedensel temeli sorununu bugünlük cevaplandırılamayacak bir soru olarak bir kenara bırakmayı yeğ tutarlar.

Gerçekten de böyle kuramsal sorunlarla daha da ilerilere gitmektense dürtülerin gözlenebilir olaylarla ilgili yönlerine dönmek her-halde daha verimli olacaktır. Bu da türlü yollardan yapılabilir. Belki de yolların en iyisi, gerek kuram, gerekse uygula-

ma için özellikle önemli olduğundan, dürtülerin kaynakları açısından gelişiminin tartışılmasıdır.

Gelişim ve değişimi bizce daha bilinir olduğundan, bazen birlikte giden, bazen karşı karşıya olan bu dürtülerden cinsel dürtü ile başlayalım. Psikanalitik kuram bu içgüdüsel kuvvetlerin bebekte doyum elde etme çabasıyla davranışı etkilediğini varsaymaktadır. Bunlar sonradan bütün mutluluk ve elemleriyle erişkinin cinsel isteklerini oluşturacaklardır. Kullandığımız "varsayma" sözü burada yeterli değildir. Yukarıdaki varsayımın geniş ölçüde "doğruluğu kanıtlanmış" kabul edildiğini söylemek daha doğrudur.

Bu konuda elde edilebilen kanıtlar üç kaynaktan gelmektedir. İlki çocukların dolaysız olarak gözlenmesidir. Çocuklarla önyargısız ve nesnel bir biçimde konuşan ve gözleyen biri için davranışlardaki cinsel istek kanıtlarının bu kadar açık oluşu gerçekten dikkat çekicidir. Herkesin kendi erken çocukluğuyla ilgili cinsel istek ve çatışmalarını unutmak ve reddetmek gereksinmesi yüzünden yukarıda belirttiğimizi yapabilmek maalesef pek güçtür. Nitekim Freud'un gözlemlerinden önce, aşağı yukarı hiç kimse gözlediği çocuklarda açık cinsel istek ve yönelimlerin varlığını görememiştir. Bu konuda diğer bir kanıt kaynağı da erişkin ve çocukların analizleridir. Bu kanıtlar çocuk analizlerinde dolaysız olarak, erişkin analizlerinde ise mantıkla çıkarıp bulma yoluyla dolaylı olarak, çocukların cinsel isteklerini, bunların özellik ve önemlerini göstermektedir.

Bir noktanın daha açıklanması gereği vardır. Üç-beş yaşındaki bir çocuğun cinsel istekleri ile bir erişkin arasındaki benzerlik o kadar göze çarpıcıdır ki kimse çocuğunkilerle erişkinin isteklerine aynı adları vermekte tereddüt etmez. Ancak bu kadar erken bir yaşta cinsel dürtünün gösterilerini veya biçim değiştirmiş gösterilerini nasıl ayırt edip tanıyabileceğiz? Bunu şunları gözleyerek yapabiliyoruz:

1) Bunların normal gelişme süreci sonunda erişkin cinsel davranışının öpüşme, okşama, bakma, gösterme gibi cinsel uyarılma ve doyumun öncüleri olmalarını ve bu davranışa katkıda bulunmalarını gözleyerek...

2) Bazı anormal cinsel gelişme olgularında bu çocukça ilgi veya etkinliklerin yetişkin cinsel doyumunun başlıca kaynağı durumuna gelmesini gözleyerek... (Freud 1905).

Artık çocukluktan başlayarak cinsel dürtünün, Freud'un daha 1905'de bütün ana noktalarıyla "Cinsiyet Üzerine Üç Deneme"sinde tanımladığı, belirtilerini ve özel gelişme sırasını şematik bir biçimde göstermeye hazır bir durumdayız.

Okuyucu, anlatılan ve tanımlanan dönemlerin bizim şematik sunuşumuzun yöneltebileceği gibi birbirlerinden kesin bir biçimde ayrılmış olmadığını anlamalıdır. Gerçekte bir dönem diğer bir dönemin içine girerken diğeri de onu örtmeye başlar ve böylece geçiş çok tedrici bir biçimde olur. Bunun gibi her dönem için verilen süre yaklaşık ve ortalamadır.

Yaşamın ilk bir, bir buçuk yılında ağız, dil ve dudaklar bebeğin başlıca cinsel organlarıdır. Bunu söylemekle isteklerinin olduğu kadar doyumlarının da öncelikle ağız yolu ile ilgili olmasını kastediyoruz. Daha büyük çocukların ve erişkinlerin analizlerinden geniş ölçüde geçmişteki olaylara bakarak bununla ilgili kanıtlar çıkarılabilir. Yanı sıra bu yaştaki bebeklerde, hatta daha büyük çocuklarda emmenin, ağıza götürmenin ve ısırmanın zevk kaynakları olarak çocuk için önemi dolaysız olarak da gözlenebilir.

Bir buçuk yaşın sonuna doğru sindirim borusunun diğer ucu, yani anüs cinsel gerginlik ve doyumun yerleştiği en önemli yer durumuna gelir. Dışkının tutulma ve bırakılmasına bağlı hoş ya da

hoş olmayan duyumlar, bu biyolojik süreç ve dışkının kendisi, çocuğun son derece ilgilendiği konular olur.

Üçüncü yaşın sonuna doğru en önemli cinsel yer üreme organları olmaya başlar ve sonraki yaşamda da cinsel rollerini normal olarak korurlar. Cinsel gelişmenin bu dönemine iki nedenden fallik dönem adını veriyoruz. İlk olarak, penis kız veya erkek çocuklar için başlıca ilgi nesnesidir. İkinci olarak, bu dönem süresince kız çocuğun cinsel uyarılma ve zevk organı olduğuna inandığımız klitoris, embriyolojik olarak penisin dişideki karşılığı, eşitidir. Bütün yaşam boyunca klitoris bu rolünü sürdürürse de genellikle bu açıdan döl yolu (vagina), klitorisin yerine geçebilir.

Çocuktaki cinsel-ruhsal (psiko-seksüel) gelimenin oral, anal ve fallik üç döneminden sonuncusu, yani fallik dönem buluğ çağıyla erişkinin cinsel organizasyonu dönemine karışır. Bu erişkinlik dönemine genital dönem adını veriyoruz. Genital ve fallik dönemler arasındaki ayrılık bir isim ayrılığı değil bir nitelik ayrılığıdır. Örneğin orgazm olma yeteneği çoğu kez buluğda kazanılır. Bu açıdan bazen psikanalitik yayınlarda terimlerin uygun kullanılmadıklarını gördüğümüz olur. Doğrusu olan fallik yerine çoğu kez genital kullanılır. Özellikle oral ve anal dönemlere çok kez *prefallik* yerine *pregenital* denmektedir.

Sonuç olarak çocukluktaki cinsiyetin, dönemlere adını veren üç tarzını (modalite) tartışmış oluyoruz. Cinsel dürtünün söylenmeye değer başka gösteri ve belirtileri de vardır. Bu gereksinimlerden biri, özellikle fallik dönemde en belirli olmak üzere bakmak ve bunun karşıtı göstermedir. Çocuk, başkalarının üreme organlarını görmek istediği kadar kendisininkileri de göstermek ister. Doğal olarak görme ve gösterme merakı bedenin başka bölümlerini ve bedenin türlü işleme biçimlerini de kapsar.

Çocuklarda düzenli bir biçimde gözlenebilen bir cinsiyet unsuru da sidik yolu ve işeme ile ilgilidir. Buna sidik yolu cinselliği (uretal erotizm) adı verilir. Deriyle ilgili duyumların olduğu gibi işitmenin, koklamanın de cinsellikte payları vardır. Böylece cinsellik alanında çocuktan çocuğa önemli kişisel değişiklikler görülür. Türlü ruhsal-cinsel dönemlerin birbirlerine göre, çocuktan çocuğa önem bakımından değişiklikler göstermesi, her çocuk için değişik olan bedensel etkenlere mi bağlıdır, yoksa çevrenin engellemeler ve baştan çıkarmalarla yaptığı etkinin mi bir sonucudur? Bu, günümüz için cevaplandırılamayacak bir sorudur. Freud da aralarında olmak üzere analistler bazı olgularda bedensel, diğer bazılarındaysa çevresel etkenlerin daha önemli olduğunu, olguların çoğunluğunda sonuçta iki etkenin de rol oynadığını varsayma eğilimindedirler.

Çocuklukta normal olarak ortaya çıkan cinsel dürtünün belirti ve gösterilerinin dönem dönem sıralanışını tanımlamış olduk. Bu silsile doğal olarak çocuğun ruhsal hayatının, türlü nesnelere bağladığı önem ve ilgideki değişiklikler ve cinsel dürtünün doyum tarzı ile (mode) bağıntılıdır. Örneğin meme başı ya da memenin oral dönemdeki ruhsal önemi, anal ya da fallik dönemlerden çok daha fazladır. Aynı şeyi oral dönemin doyum tarzı (mode) olan emme için de söyleyebiliriz. Nesne ve doyum tarzlarının dönemler boyunca birdenbire olmaktan çok yavaş yavaş değiştiklerini, hatta eskimiş nesne ve doyum biçimlerinin, yeni nesne ve doyum biçimleri ortaya çıktıktan sonra bile bir süre daha baskın rollerini oynadıktan sonra yavaş yavaş silindiklerini görüyoruz.

Olayları yeni tanımladığımız kavramlarla açıklarsak eski bir döneme ait nesneye yapılmış libidinal yatırım sonraki dönemde azalır ama bu yeni dönem kurulduktan ve ona uygun temel nesnelere libidinal yatırımlar yapılana kadar bir süre devam eder.

Ruhsal enerji kavramı bize bu değişiklikler süresinde nelerin olup bittiğinin olaylara uygun ve yalın bir biçimde açıklanmasını sağlar. Bir önceki dönemde bir nesne ve doyum biçimine yatırılmış libidonun bunlardan yavaş yavaş ayrılarak sonraki dönemlere ait nesne ve doyum biçimlerine yatırıldığını varsayıyoruz. Böylece ilk olarak memeye, daha doğru söylemek gerekirse memenin ruhsal-zihinsel temsilcisine yatırılmış libido sonra dışkı, daha sonra da penise yatırılır. Varsayımımıza uygun olarak ruhsal-cinsel gelişme süresince nesneden nesneye ve bir doyum biçiminden başka bir doyum biçimine sürekli libido akımı vardır. Bu akımın yönü geniş çizgileriyle oldukça belli olmakla beraber kişiden kişiye önemli değişiklikler göstermektedir.

Sıkı bir biçimde yapılmamış libidinal yatırımların bile hiçbir zaman tam anlamıyla geri çekilmediklerine inanmamız için gerçekten kuvvetli nedenlerimiz vardır. Libidonun büyük bir bölümü yatırıldıkları nesnelerden zamanla diğer nesnelere akarlarsa da bir *bölümü normal olarak önceden yatırıldıkları nesnelerde kalırlar.* Bu olaya, yani hayatın sonraki dönemlerinde bebeklik ve çocukluk nesnelerine yapılmış libidinal yatırımların sürüp gitmesine libidonun saplanması (fixation) diyoruz. Örneğin bir oğlan çocuğun libidinal enerjisi annesine saplanmış olabilir ve böylece erişkin hayatta normal olarak yapması gereken, duygularını başka kadınlara aktarma ve yatırma olayını gerçekleştiremez. Ayrıca saplanma terimi bir doyum biçimi içinde kullanılabilir ve böylece oral veya anal dönemin doyum biçimlerine saplanmış kişilerden de söz edebiliriz.

Saplanma sözcüğünün kullanılması genellikle ruhsal anormalliği anımsatır ya da gösterir. Bunun nedeni Freud ve izleyicilerinin erken çocukluk çağlarına ait yatırımları ilk olarak psikonevrozlu hastalarda göstermiş olmalarıdır. Aslında yukarda da belirttiğimiz gibi bu ruhsal gelişmenin genel bir özelliğidir.

Anormal sonuçlar ortaya çıkmasına belki saplantının derece bakımından kuvetli olması neden olmaktadır. Belki de bir saplantının akıl hastalığına yol açıp açmamasını belirleyen ve günümüzde hâlâ bilinmeyen etkenler bulunmaktadır.

İster bir nesneye, isterse bir doyum biçimine olsun, bir saplantı genel olarak ya bütünüyle ya da kısmen bilinçdışıdır. İlk bakışta kuvvetli bir saplantı, yani kuvvetli bir yatırımın sürüp gitmesinin bilinçli, buna karşın zayıf bir saplantının bilinçdışı olması gerektiği sanılabilir. Bugün kanıtları ile birlikte en inandırıcı fikir şudur: Süregelen bir yatırımın kuvveti ile onun bilince kabul edilebilirliği arasında hiçbir bağıntı yoktur. Örneğin daha önce belirttiğmiz çocukluğumuzun cinsel ilgileri ve yatırımları çok kuvvetli olmalarına rağmen daha büyük yaşlara geçerken düzenli bir biçimde unutulurlar. Gerçekten ne olup bittiğini anlatmak için "unutmak" sözcüğü çok zayıf ve soluk kalır. Bu ilgilerin anılarının bilince çıkmasına etkin bir biçimde engel olunmaktadır demek daha doğru olur. Aynı şey genel olarak bütün saplanmalar için de doğrudur.

Ruhsal-cinsel gelişme arasında tanımladığımız libidonun ileri doğru akışına bir de geri dönüşünü ekleyebiliriz. Libidonun bu geri çekilişi için özel bir terimimiz vardır: "Regression-Gerileme." Bu terimi burada yaptığımız gibi bir dürtü ile bağıntılı kullandığımızda içgüdüsel bir gerilemeden söz etmekteyiz. Bu terim daha önceki nesnelere ve doyum biçimlerine geri dönüşü belirtir.

İçgüdüsel gerileme saplanmayla sıkı sıkıya ilgilidir. Yani gerileme olduğunda genellikle kişinin zaten saplanmış olduğu nesnelere ve doyum biçimlerine geri dönülür. Eğer yeni bir haz hoşnutluk vermezse kişi bundan vazgeçerek daha önce deneyip gerçekleştirdiği zevklere geri dönmeye eğilim gösterir. Böyle bir

gerilemeye örnek olarak küçük bir çocuğun doğal olarak annenin dikkat ve ilgisini kendisi ile paylaşan yeni bir kardeşin doğumuna verdiği tepki gösterilebilir. Bir çocuk kardeşinin doğumundan aylarca önce parmak emmeyi bırakmış olduğu halde kardeşinin doğumu ile buna geri dönebilir. Bir örnekte çocuğun gerilediği daha önceki libidinal doyum nesnesi olan parmak ve önceki doyum biçimi olan emmektir. Örneğimizin yönelttiği gibi gerileme genellikle hoşa gitmeyen koşullarda ortaya çıkmakta ve her zaman anormal kabul edilmesi zorunlu olmamaktadır. Bununla beraber çoğu kez anormal gösteri ve belirtilerle birlikte bulunmaktadır. Bebek cinselliğinin ayrı bir önemi olan bir özellik de burada söz konusu edilmelidir. Bu çocukta cinsel atılışına konu olan nesneler, özellikle insanlar arasındaki bağıntılardır.

Yalın bir örnek alalım. Bir bebek her gereksindiğinde ana memesini bulamıyorsa el ya da ayak parmağını emerek kendisini yatıştırmayı öğrenir. Çocuğun cinsel gereksinmelerini kendisiyle karşılayabilme yeteneği otoerotizm diye tanınır. Bu çocuğa hem doyum, hem de bir oranda çevreden bağımsızlık sağlar. Böylece gerçekteki dış dünyanın elem verici koşullarına sırt dönerek bizzat kendisine karşı bir ilgi geliştirme yolu açılmış olur. Bu gibi durumlar ilerde şizofreni gibi ağır anormal durumlarda görülebilir.

Saldırganlık dürtüsünü incelemeye giriştiğimizde cinsel dürtünün gelişmesine göre, bu konuda çok daha az şey yazılmış olduğunu itiraf etmek zorunda kalırız. Bu doğal olarak 1920'ye kadar Freud'un saldırganlık dürtüsünü, cinsel dürtü ile kıyaslanabilecek, ruhsal yaşamın bağımsız bir etkeni olarak görmemesinden ileri gelmiştir. Buna karşın o günlerde cinsel dürtü çoktan tanınmış ve özel birçok çalışmanın da konusu olmuştu.

Saldırganlık dürtüsünün gösteri ve belirtileri de saplanma ve gerileme açısından aynı olanak ve yetenekleri taşır. Cinsel dürtünün görünüm ve belirtilerinde tanımlanmış olan oral dönemden anala, anal dönemden fallik döneme benzer geçişleri gösterirler. Çok küçük bir bebeğin saldırgan dürtülerini ısırma gibi oral bir etkinlikle boşaltmasının olağan olduğu söylenebilir. Daha sonra dışkı ile kirletmek, dışkıyı bırakmamak saldırganlık dürtüsünün önemli boşalma yolları olur. Daha büyük çocuklarda penis ve bununla bağıntılı etkinlikler bir silah ve bir yıkma yolu olarak kullanılır ya da hiç olmazsa hayalen böyle varsayılırlar.

Bununla birlikte saldırganlık dürtüsü ile bedenin türlü bölümleri arasındaki ilişki, az önce sözünü ettiğimiz cinsel dürtü ile beden bölümleri arasındaki sıkı ilişkide gördüğümüz kadar açık seçik değildir. Örneğin beş-altı yaşında bir çocuk silah olarak penisin değil de genellikle büyük ölçüde el, ayak, diş ve sözcüklerini kullanır. Bunun yanı sıra hayallerinde ve oyunlarında kullandığı mızrak, ok, tüfek gibi şeylerin bilinçdışı düşüncesinde penis temsilcileri olduğunun analistler tarafından gösterilebileceği de bir gerçektir. Böylelikle bilinçdışı olarak hayali düşmanları kudretli ve tehlikeli penisi ile yok etmektedir. Söylediklerimize rağmen cinsel dürtünün kendisine ait cinsel haz verici (erojen) beden bölümleri ile saldırgan dürtüden çok daha sıkı sıkıya bağıntılı olduğunu kabullenmek zorundayız. En erken dönem olan oral dönemde belki böyle bir fark yoktur. Sadece ağzını kullanabilen çok küçük, birkaç aylık bir bebekte ağızla ilgili etkinlikler, ağızla emmek, ağza almak nasıl cinsel dürtünün boşalma yollarıysa, örneğin ağızla ısırma gibi oral etkinlikler saldırganlık dürtüsü için tek çıkar yoldur diyen görüş de kabul edilebilir. Saldırganlık dürtüsünün zevk ve haz ile ilişkileri sorunu da hâlâ tartışmalıdır. Cinsel dürtü ile haz arasındaki bağıntı

konusunda da hiç kuşkumuz yoktur. Cinsel dürtünün doyumu gerilimin duygusuz ve gevşemesine değil zevkli bir gevşemesine yol açar. Gerçi bu hazzın, suçluluk, nefret, utanma ile karıştığı, hatta bu ikincilerin hazın yerini aldığı durumlar vardır ama bunlar cinsiyet ile haz arasındaki orijinal bağıntı hakkındaki görüşümüzü değiştirmez. Acaba saldırgan dürtünün doyumu ya da başka biçimde söylersek saldırganlıkla ilgili gerilimin boşalması haz sağlar mı? Bunu Freud'un (1920) vermediğini, daha yeni bazı yazarların verdiğini ileri sürüyorlar (Hartmann, Kris, Loewestein 1949). Doğrusu hangisidir? Buna henüz bugün karar verecek durumda değiliz.

Psikanalizle ilgili yayınlarda libido ve libidinal sözcüklerinin çoğu kez yanlış kullanılmaları konusuna da kısaca dokunmak yararlı olacaktır. Bunlardan çoğunlukla yalnız cinsel dürtü ve enerjisi değil, saldırganlık dürtüsü ve enerjisi de anlaşılmaktadır. Bu hata, saldırganlık dürtüsü kavramının ayrıntılı bir biçimde ortaya konmasından önceki libidinal içgüdülerin aynı anlamda kullanıldığı dönem yayınlarında akla uygun görünebilirdi. Ancak bu tür kullanılış o kadar kuvvetli etkiler yaptı ki günümüzde bile libido dendiğinde çoğu kez cinsel enerjiyi olduğu kadar saldırgan enerjiyi de kapsamına aldığı sanılmakta ya da böyle anlaşılmaktadır.

Yararlı Kaynaklar

Freud, S. Three Essays on Sexuality. The Standard Edition of the Complete Works of Sigmund Freud, Vol. 7. London: Hogarth Press, 1953.

Freud, S. Chapter 4, Lecture XXXII, New Introductory Lectures on Psyhoanalysis. New York, W.W. Norton and Co., Inc., 1933.

III. BÖLÜM

RUHSAL AYGIT

Şimdi kendi kendimize soralım: "Psikanalitik kuramı tartışmakla elde ettiğimiz zihin görünümü nedir?"

Sorumuzu cevaplandırmaya, özellikle tanımlayıcı nitelikte ve zihnin işleyişi ile ilgili iki temel ve sağlam kurulmuş varsayımla başladığımızı görüyoruz. Bunlardan biri ruhsal nedensellik yasası, diğeri ise ruhsal etkinliğin büyük ölçüde bilinçdışı olduğudur.

Anlaşılıyor ki öncekilerde olduğu gibi psikanalitik kuramın bundan sonraki tartışmasında da bu iki varsayım nirengi noktalarımız olacaktır. Bunlar, az önce de belirttiğimiz gibi öncelikle tanımlayıcı niteliktedirler. Ancak ikinci bölümde (dürtüler) kendimizi birdenbire bütünü ile dinamik kavramlarla uğraşır bulduk. Doyum elde edene kadar organizmayı etkinliğe zorlayan ruhsal enerjiyi, çocuğun olgunlaşmasıyla, bir içgüdüsel organizasyon döneminden diğer bir içgüdüsel organizasyon dönemine geçiren, genetik olarak belirlenmiş değişim örneklerini, bu değişik örneklerin geniş sınırları içinde kişiden kişiye görülebilecek ayrılıkları,

gelişim süresince objeden objeye akabilen libido ve saldırganlık enerjisi akımlarını, bir saplanma noktasının oluşumunu ve içgüdüsel gerileme (regression) dediğimiz, ruhsal enerjinin bu saplanma noktasına geri dönüşü olayını tartıştık.

Gerçekten de psikanalitik kuramın özelliği, bize cansız ve durgun zihin görünümü yerine, böylesine oynak bir zihin görünümü sağlamasıdır. Kuram, bize zihnin işleyiş ve büyüyüşünü olduğu kadar onun türlü bölümlerinin işleyişlerini ve karşılıklı etkileşim ve çalışmalarını da gösterip açıklamaya çalışır. Hatta şimdiki bölümde göreceğimiz ve Freud'un ruhsal aygıtın öğeleri dediği zihnin türlü parçaları içinde dinamiğe, işleyiş ve görev temeline dayanarak yapılmış bölünmeler üstünde de durur.

Freud'un bir ruhsal aygıt modeli kurmak için ilk yayımlanmış girişimi 'Düşlerin Yorumlanması" (Freud 1900) kitabının son bölümünde görülür. Bunu birçok optik öğenin birbiri arkasına düzenlenmesiyle yapılmış teleskop ya da mikroskop benzeri bir yapı olarak düşünmüştür. Böylece ruhsal aygıt, algısal sistemden başlamak ve aralarında türlü bellek ve çağrışım sistemleri olmak üzere motor sistemde sonlanan birçok ruhsal öğenin birbiri arkasına düzenlenmesi biçiminde düşünülmekteydi.

Bu ilk ortaya konmuş zihin şemasında bile ruhsal aygıtın bölünmesinin fonksiyonel (işleyişle ilgili) bir bölünme olduğu görülebilir. Ruhsal aygıtın bir bölümü duygusal uyarıcılara tepki gösterirken bununla yakından bağıntılı bir bölüm de etkinliğe geçirildiğinde bilinçlilik olgusunu diğer bazıları bellek izlerinin biriktirilmesi ya da anımsanması ve benzer olaylar olarak ortaya çıkarırlar. Bir sistemden öbürüne, sinir impulsüne benzer olarak kabul edilen bir tür ruhsal kamçılanmanın (eksitasyonun) aktığı ve böylece sistemlerde enerji değişikliklerine yol açtığı düşünülmüştü. Açıkça görmekteyiz ki daha o zamandan Freud'un bu

dinamik ve fonksiyonel yaklaşımını vurgulaması oldukça önem taşımaktadır.

Bu ilk model daha sonradan ayrıntılı olarak eleştirilmemiştir. Aşağı yukarı on yıl sonra Freud içerik ve işleyişinin bilinçli olup olmadığı temeline göre bölerek zihnin topografik yapısını kurmak için yeni bir girişim yaptı (Freud 1913 b). Bu açıklamasından bilinçdışı (B.D.) bilinçöncesi (B.Ö.) ve bilinç (B.) adlarını verdiği üç zihinsel sistemi ayırt etti. Kısaltmaların kaynak aldığı sözcüklerin günlük anlamlarının yaratabileceği kargaşalıktan kaçınmak için buradaki kısaltmalar isim olarak kullanıldı.

İlk bakışta Freud'un ruhsal aygıt hakkındaki bu ikinci kuramı dinamik ve fonksiyonel olmaktan çok uzak görünmektedir. Zihnin bölümleri arasında tamamen statik ve niteliksel temellere dayanan bir ayırım yapmış gibi görünmektedir. "Bilinçli mi, değil mi." Ancak, bu durumda ilk statik görünüm aldatıcı olup aşağıdaki tartışmanın göstereceği gibi temelde fonksiyonel bir kavramdır.

Freud, önce ruhsal içerik ve süreçleri ayırt etmekte yalnızca bilinçlilik temeline dayanmanın uygunsuzluğunu göstermekle işe koyuldu. Bunun başlıca nedeni birbirlerinden dinamik ve fonksiyonel ölçütler ile ayırt edilebilen ve bilinçli olmayan iki tür içerik ve sürecin var olmasıdır. Bunlardan birinci grup, şu anda bilinçte ne olup bittiğinden pek temelli bir ayrılık göstermeyen gruptur. Bununla ilgili sadece bir dikkat çabası ile bilinçli kılınabilirler. Tam karşıtı, şu anda bilinçte bulunanlar dikkat üzerlerinden geri alındığında artık bilinçli olamazlar. Bununla beraber bilinçli olmayan zihinsel süreç içeriğinin ikinci grubu, birinci gruptan ne kadar dikkat çabası gösterilirse gösterilsin bilinçli kılınanlar açısından ayrıdırlar. Zihnin kendi içindeki bazı kuvvetler tarafından bilince çıkmaları sürekli biçimde engellenmiştir.

Bunun yalın bir örneği, birinci bölümde anlatıldığı gibi hipnoz altında verilmiş bir komut olabilir. Denek, hipnotik uykudan (trans) uyandıktan sonra verilen komuta boyun eğer, verilen komut hakkında bilinçli bir anımsaması yoktur. Bu olayda hipnotik uyku sırasındaki bütün yaşantılar, hipnoz yapanın komutuyla bilinçlenmekten engellenmişlerdir. Daha doğrusu uyku sırasındaki olayların anımsamaları deneğin zihninin "bunları unut" komutuna uyan bölümünce bilinçlilikten uzak tutulmaktadır.

Freud, işte bu işleyişle ilgili temele dayanarak bilinçdışı ve bilinçöncesi adını verdiğimiz sistemleri birbirinden ayırdı. Etkin bir şekilde bilinçlilikten ayrı tutulan süreç ve içeriğe bilinçdışı adını verdi. Bir dikkat çabası ile bilinçlenebilenleri bilinçöncesi olarak adlandırdı. Bilinç sistemi ile ise doğal olarak zihinde bilinçli olanları belirledi. Bilinçdışı sisteminin tersine, işleyişlerindeki yakınlık ve benzerlikten dolayı bilinç ve bilinçöncesi sistemi, bilinç ve bilinçöncesi sistemleri diye birarada gruplandırılmışlardır. Bilinç ve bilinçöncesi arasındaki sıkı ilişkinin anlaşılması zor değildir. Şu anda bilinç sistemine ait olan bir düşünce bir an sonra dikkatimizi ondan çekmemizle birlikte artık bilinçli olmaktan çıkarak bilinçöncesi sisteminin bir parçası olur. Tersine o zamana kadar bilinçöncesi sisteme ait olan istekler, düşünceler bilince gelerek bilinç sisteminin bir parçası olurlar.

Bilinçli süreçler psikologlarca çok önceden bilinmiş ve incelenmiş olmasına karşın Freud'un başlıca katkı ve bulguları bilinçdışı ile ilgili oldu. Gerçekten gelişmesi sırasında birçok yıl psikanaliz, yani bilinçdışı psikolojisi haklı olarak "derinlikler psikolojisi" olarak adlandırıldı. Bu, özellikle, başlıca ilgisi, bazı ruhsal kuvvetlerce bilinçlilikten ayrı tutulan zihinsel süreç ve içeriğe yönelik bir psikoloji idi.

Freud, bilinçdışı sistemi hakkında anlayışı geliştikçe bunun içeriğinin beklendiği bir tekdüze olmadığını farketti. Öyle görünü-

yordu ki zihinsel içerik ve süreçlere uyguladığı bilinçlilik ve etkin olarak bilincin dışında bırakış ölçütünden başka ölçütler de vardır. Freud'un sezdiği bu yeni ölçütler ona zihinsel içerik ve süreçler hakkında eski yaptıklarından daha yararlı ve homojen gruplandırmalar yapması olanağını verdi. 1923'te Freud zihinsel sistemlerle ilgili yeni varsayımlar önerdi. Yayımlanan bu üçüncü kuramı çoğunlukla topografik varsayımdan ayırt etmek amacı ile yapısal (struktürel) varsayım diye adlandırılır. Birinci varsayımın özel bir adı yoktur. Diğer ikisini adlandırmakta kullandığımız yolu izlersek ilki de teleskopik varsayım diye adlandırılabilir.

Yapısal varsayım adına karşın, birbiri ile ilgili zihinsel içerik ve süreçleri biraraya getirmesi ve türlü grupların birbirlerinden fonksiyonel farklılıklarını temel alarak ayırmasıyla kendisinden önceki varsayımları andırır. Bu yeni kuramında Freud'un önerdiği her zihinsel yapı gerçekte birbirleri ile bağıntılı bir grup zihinsel içerik ve süreçtir. Freud, fonksiyonel, yani işleyişleri açısından birbirleri ile bağıntılı üç grup ya da yapı ayırt ederek bunlara id (o), ego (ben) ve süperego (benüstü) adlarını verdi.

Freud'un kuramlarının üçüncüsü ve sonuncusuna tam anlamıyla girişmeden önce id'in dürtülerin ruhsal temsilcilerini kapsadığını, egonun kişinin çevre ile ilişkilerini yürütme fonksiyonunu yüklendiğini ve süperegonun da zihnimizin ahlâki önyargılarını, ideal ve emellerini kapsadığını söyleyebiliriz.

Doğal olarak dürtülerin doğumdan var olduğunu varsayıyoruz. Ancak aynı şey ne çevrenin kontrolü, ne de herhangi bir ahlâk anlayışı ya da emeller için söz konusu değildir. Açıktır ki ego da, superego da ancak doğumdan bir süre sonra gelişir.

Freud bu olayı id'in doğuştan ruhsal aygıtın tümünü kapsadığını varsayarak açıkladı. Daha sonra kaynaklarından id'in birer parçası olan ego ve superegonun gelişme süresinde birbirlerinden

ayrı fonksiyonel birimler olarak tanınmalarını sağlayacak kadar yeterli bir biçimde birbirlerinden farklılaştığını ileri sürdü. (*)

Bu farklılaşma ilk olarak ego fonksiyonları ile başlar. Çocuğun herhangi bir ahlâki anlam geliştirmeden çok daha önceleri çevreye ilgi gösterdiği ve bu çevre üzerinde hiç olmazsa bir oranda kontrol kurabildiği bilinen bir gerçektir. Freud'un çalışmaları onu süperegonun gerçek ayrışmasının beş-altı yaşlarında, sağlam bir şekilde kurulmasının ise birçok yıllar sonra, hiç olmazsa on-on bir yaşlarından önce olmadığı önerisine götürdü. Diğer yönden egonun ayrışması ise yaşamın ilk altı-sekiz ayı içinde başlıyor ve doğal olarak bu yaştan sonra da değişme ve büyümesini sürdürmekle birlikte iki-üç yaşlarında sağlamca kurulmuş oluyordu. (**)

Gelişme zamanları arasındaki bu farktan dolayı ego ve süperegonun ayrışmalarını ayrı ayrı tartışmak ve zaman farkının niteliğinden dolayı egonun ayrışmasından işe koyulmak uygun düşecektir.

Egonun aşağıda yapacağımız gelişme ve ayrışması tartışması süresinde okuyucunun aklından çıkarmaması gereken bir nokta vardır. Bu da şudur: Bu gelişmenin kitapta birbiri ardısıra sunulan ve tartışılan görünüm ve yönleri gerçek yaşamda her biri

---

(*) Daha sonraları yeni doğmuş bebeğin ruhsal aygıtını hiç farklılaşmamış bir ruhsal yapı olarak kabul etmenin daha yararlı olacağı ileri sürülmüştür. İd'in diğer ikisinin öncüsü, bir anlamda anababası olması yerine üçünün de bu ayrışmamış yapıdan geliştiği varsayılmıştır (Hartman, Kris ve Loewenstein).

(**) İçlerinde başlıcası Melanie Klein ve çalışma arkadaşları olmak üzere bazı analistler süperegoyu yaşamın ilk yılının bitiminden de önce bağımsız bir ruhsal sistem olarak işler kabul eden bir varsayım öne sürdüler. Ancak bu görüş günümüzün psikanalistlerinin çoğunluğu tarafından benimsenmemektedir.

diğerlerini etkileyerek ve diğerleri tarafından etkilenerek aynı anda oluşur. Ego gelişiminin aslına uygun görünümünü elde etmek, bu yönlerin hepsinin iyi bilinmesiyle mümkündür. Bu gelişmenin bir yönünü açıklayıp diğerlerini bir kenara bırakma olanağı yoktur. Hepsi birarada tartışılmalı, buna olanak bulunamıyorsa okuyucu gelişmenin özel bir yönünü okurken diğer bütün görünümleri hakkında da düşünmeli, bunları aklında bulundurmalıdır. Bu yapılmadığında aşağıdaki tartışmanın en aşağı içeriğini sindirebilmek için okuyucunun bu tartışmayı en aşağı iki, belki de daha çok kez okuması gerekecektir. Ancak yeniden okumakla ego gelişmesi ve ayrışmasının türlü yönlerinin kendi aralarındaki ince bağıntıları, daha açık bir biçimde öğrenilecektir.

Ego adını verdiğimiz ruhsal işleyişler topluluğundan her birinin, kişinin çevresi ile olan ilişkilerini başlıca ya da önemli bir oranda yürüten fonksiyonlar olduğunu daha önce de belirtmiştik. Bir erişkini ele alırsak, doğal olarak böyle geniş ve kaba bir tanımla pek çok şeyi kapsamına alır. Doyum arzusu, alışkanlık, toplumsal baskılar, entellektüel merak, estetik ve artistik ilgiler ve bazıları diğerlerinden büyük ölçüde farklı, birbirinden ince farklarla ayrılan daha pek çokları...

Ancak çocuklukta, özellikle süt çocuğunun erken dönemlerinde, çevreye ilgi göstermek için bu kadar neden bolluğu olmadığı gibi çevrede de o kadar ince farklar ve değişiklikler gösteren bir çevre değildir. Bebeğin tutumu çok yalın ve sadece pratik amaçlara yöneliktir. “İstediğimi verin” ya da “istediğimi yapın.” Başka sözcüklerle anlatmaya çalışırsak çevrenin çocuk için içsel tek önemi id’i oluşturan dürtülerin yarattığı ruhsal gerilimlerin, gereksinmelerin, isteklerin boşalmalarını sağlayacak olağan bir doyum kaynağı olmasıdır. Tanımlamamızı tamamlamak istiyorsak işin ters

yönünü, yani çevrenin çocuğun kaçınmaya çalışacağı bir acı, elem ve rahatsızlık kaynağı olarak da önemli olabileceğini eklemeliyiz.

Yenilersek, çocuğun çevresine temel ilgisi onun olağan bir doyum kaynağı oluşundadır. Ruhsal aygıtın çevreyi giderek kullanmak üzere gelişen parçası bizim ego dediğimiz bölüm içinde oluşur. Sonuç olarak bu bölüm ruhsal yapının id için en çok boşalım ve doyum sağlamak amacıyla çevre ile ilgilenen bölümüdür diyebiliriz. İkinci bölümünde de gösterdiğimiz gibi ego, dürtüler için bir yerine getirici ya da uygulayıcıdır.

Biz, günlük klinik çalışmalarımızda ego ile id arasında böyle sıkı bir işbirliği görmeye alışık değiliz. Tam tersine günlük işimiz, ego ile id arasındaki ciddi çatışmalarla uğraşmaktır. Nevrozların önemli bir parçası olması ve bir tedavici olarak işimizde kaçınılmaz olarak sürekli bu çatışmalarla ilgilenmemiz, ego ile id arasındaki tek ilişkinin çatışma olmadığını unutmamızı kolaylaştırıyor. Gerçekte daha önce belirttiğimiz gibi birincil ve önde gelen ilişki çatışma değil işbirliğidir.

Ruhsal gelişmenin hangi noktasında ego ile id arasında ruhsal işleyişte önemi olacak bir çatışmanın doğmaya başladığını bilmiyoruz. Ancak böyle görünüyor ki bu, egonun elle tutulur derecede ayrışmasından ve biçimlenmesinden sonra olabilir. Böyle çatışmaların tartışmasını ego ile id'in gelişmesini anlatmamızın sonuna erteleyebiliriz.

Şimdi, "yaşamın en erken aylarında egonun çevre karşısındaki etkinlikleri nelerdir?" sorusuna gelebiliriz. Erişkinler olarak bunlar bize aşağı yukarı hiç önemi olmayan şeylermiş gibi gelebilir ama bir anlık bir düşünce önemlerinin farkına varmamıza yeter ve görünüşteki önemsizliklerine karşın hepimizin daha sonraki yaşamımızda gerçekleştirebileceğimiz herhangi bir başarımızdan çok daha önemli olduklarını kanıtlar.

Ego fonksiyonları içinden belirgin bir grup, genellikle motor kontrol adını verdiğimiz, iskelet kasları üzerinde hakimiyetin kazanılmasıdır. Çevre hakkında önemli bilgi sağlayan çeşitli duyusal algılamaların kazanılması aynı derecede önemlidir. Bellek kütüphanesi diyebileceğimiz yeteneğin kazanılması, çevresine gerçekten etkili olmayı uman birinin donanımının gerekli bir bölümüdür. Yaşantılarında geçmişte ve daha da eskide neler olduğunu bilen birinin şimdiki durumdan daha fazla yararlanacağı açıktır. En erken anıların dürtülerin doyumu ile ilgili anılar olması olağan görünmektedir.

Bu fonksiyonlara ek olarak bebekte daha sonraki yaşamda duygu dediklerimize karşılık olan bazı ruhsal süreçler olmalıdır. Bu ilkel duyguların ya da öncülerinin ne olduklan bugün cevaptan yoksun, ilgi uyandırıcı bir sorudur. Sonunda erken bebekliğin şu ya da bu zamanında bütün ego etkinliklerinin en insana özel olanı başlamalıdır; yani dürtü ile eyleme geçmek arasında ilk kararsızlık, boşalımda ilk erteleme... *Bunlar daha sonralan düşünce* adını verdiğimiz son derece karmaşık bir süreç içinde gelişeceklerdir (Rapaport, 1951).

Gördüğümüz gibi motor kontrol, algılama, bellek, duygular, düşünme, bütün bu ego fonksiyonları ilkel bir biçimde başlar ve ancak bebeğin büyümesi ile giderek gelişir. Bu giderek gelişme genel olarak bütün ego fonksiyonları için geçerlidir; ego gelişmesinin ilerleyiciliğinden sorumlu faktörler iki gruba ayrılabilir. Bunlardan ilki fizik büyümedir ve öncelikle merkezi sinir sisteminin genetik olarak belirlenmiş büyümesi demektir. İkincisi ise deney ve yaşantı ya da yaşantısal, deneysel öğelerdir. Kolaylık olmak üzere birinci faktörü olgunlaşma (maturation) diye adlandıracağız (Hartmann ve Kris, 1945).

Olgunlaşmanın önemi kolaylıkla anlaşılabilir. Örneğin bir bebek kortiko-spinal (piramidal) yolu miyelinleşmeden önce kol ve

bacaklarının motor kontrolünü etkili bir biçimde başaramaz. Benzer biçimde iki gözle birden görme yeteneği zorunlu olarak maküler görüntüleri birleştirmek ve gözleri birlikte hareket ettirmek için gerekli sinirsel mekanizmaların varlığına bağlıdır. Böyle olgunlaşma öğeleri ego fonksiyonlarının gelişmesinin sırası ve hızı üzerinde açık ve derin etkiler gösterir. Gelişim psikologları ve diğerlerinden bunlar hakkında ne kadar çok şey öğrenirsek o kadar iyi olacaktır. Ancak genetik faktörlerin temel öneminin çok iyi farkında olmakla beraber Freud'un ilgisi ego gelişmesini etkileyen yaşantısal faktörlere yönelmişti.

Ego oluşumunun en erken dönemlerinde Freud (1911) tarafından temel bir önemi olduğu kabul edilen yaşantı ya da deneylerden biri insana garip gelmekle beraber bebeğin kendi bedeni ile ilişkisidir. Freud kendi bedenimizin yaşadığımız sürece ruhsal yaşamımızda çok özel bir yeri olduğunu ve bu çok özel yeri işgal etmeye çok erken bebeklikte başladığını gösterdi. Ona göre bunun birden fazla nedeni vardır. Örneğin bedenin herhangi bir parçası, çocuğun çevresindeki diğer bütün şeylerden farklıdır, çünkü çocuk o parçaya dokunduğu ya da ağzına götürdüğünde bir yerine iki duyuma neden olmaktadır. Diğer hiçbir şeyde olmadığı gibi, beden parçası yalnız hissetmemekte, aynı zamanda hissedilmektedir.

Buna ek ve belki daha da önemli olarak kendi bedeninin parçaları bebeğe kolay ve elinin altında id doyumları da sağlar. Örneğin, olgunlaşmasının ve bir dereceye kadar da deneyin sonucu olarak üç ilâ altı haftalık bebek genellikle parmaklarını ya da baş parmağını ağzına sokabilir ve böylelikle ne zaman isterse emme isteğini doyurabilir (Hoffer 1950). Bu yaştaki bir bebekte, ruhsal önem bakımından, emmeye eşlik eden oral doyum ve hazla kıyaslanabilecek hiçbir şey olmadığına inanıyoruz. Aynı zamanda parmak emme doyumuna olanak sağlayan motor kontrol, bellek,

kinestezi gibi türlü ego fonksiyonlarına ve dürtünün bizzat objesi olan parmaklar ve başparmağa da emme ile ilgili olmak üzere büyük bir önem verildiğini düşünebiliriz. Buna ek olarak emme organlarının aynı nedenden ötürü büyük ruhsal öneminin olduğunu anımsamalıyız. Oral organlar, yani ağız, emmenin doğurduğu o çok önemli haz yaşantısı ile sıkı sıkıya bağıntılı olmuşlardır. Böylece bedenin iki parçası emen ve emilen birlikte büyük ruhsal önem kazanır. Bunların ruhsal temsilcileri ego başlığı altında incelediğimiz egonun ruhsal içeriği arasında önemli bir yer tutmaya başlar.

Aynı zamanda beden parçalarının çoğu kez hoş olmayan ağrı verici doyumların kaynakları oluşlarından ve bu ağrılı duyumlardan çoğu kez kaçınmak olanağı olmayışından dolayı da büyük ruhsal önem kazandıklarını eklemeliyiz. Örneğin, bir bebek açsa doyuruluncaya kadar açlık çekecektir. Ağrılı bir uyarandan elini geri çekerek ağrılı uyarımı durdurduğu gibi kendisini açlık duygusundan kurtaramayacaktır.

Bu faktörlerin birbirine eklenen etkileri ve belki bugün için bilmediğimiz diğer faktörlerle çocuğun kendi bedeni öncelikle bedeninin türlü parçaları ve sonradan bütünü, ego içerisinde özellikle önemli bir yer tutar. Bedenin ruhsal temsili, yani bedenle ilgili ve bağıntılı düşünce ve anılar birlikte oldukları dürtü enerjisi yatırımları ile büyük bir olasılıkla en erken dönemlerde gelişmekte olan egonun en önemli bölümüdürler. Freud (1923) bu gerçeği "başlangıçta ego bütünüyle bir beden egosudur" diyerek dile getirmiştir.

Ego gelişmesinde çok büyük önemi olan ve deneme ve yaşantılara bağıntılı başka bir süreç de genellikle çevredeki kişilerle olan obje ile özdeşim (idantifikasyon) adını verdiğimiz süreçtir. Özdeşimden kasdettiğimiz düşünce ve davranışların, bir ya da

birçok yönden birisi ya da bir obje gibi olması olayı ya da sürecidir. Birinin çevresindeki objelerden biri gibi olma eğiliminin genel olarak kişinin objelerle ilişkilerinin çok önemli bir bölümü olduğuna ve çok erken yaşam dönemlerinde bunun özel bir anlamı var gibi göründüğüne Freud dikkati çekmiştir.

Daha yaşamın ilk yılının yarılarında çocuğun davranışında bu eğilimin kanıtları görülebilir. Örneğin, kendisine gülümseyen bir erişkini taklit ederek gülümsemeyi, kendisine söylenenleri taklit ederek konuşmayı öğrenir. Bu dönemde büyümekte olan çocuklarla erişkinlerin sıklıkla oynadıkları taklit etme eğilimine dayanan bir sürü oyun vardır. Sadece "Ce...", "el çırpar, el çırpar" gibi birikisini anımsamamız çocukluğun bu döneminde bu oyunların ne kadar geniş yer tuttuğunu gösterir.

Özdeşimin önemine başka bir örnek daha geç dönemlerde görünen çocuğun dili, yani lisanı kazanmasıdır. Yalın bir gözlem bize çocuğun motor konuşmayı kazanmasının büyük ölçüde çevredeki bir objeyi taklit ya da başka sözcüklerle söylersek onunla özdeşim yapma ruhsal eğilimine bağıntılı olduğunu gösterir. Merkezi sinir sistemi yeterince olgunlaşmamış bir çocuk kesin olarak konuşmayı öğrenemez. Ayrıca bütünüyle bir lisanın kazanılması yalın bir taklit süreci olmaktan çok uzaktır. Bununla birlikte genellikle, hiç olmazsa başlangıçta, çocuk taklit yoluyla konuşur. Erişkinlerin onlara söylediklerini yinelemek, bir erişkini taklit ederek bunları söylemeyi öğrenmek, çoğu kez bir oyunun bir parçasıdır denebilir. Her çocuğun çevresindeki diğer daha büyük çocuk ya da erişkinlerin şiveleri ile konuştuğunu gözlemek de ayrıca öğreticidir. Eğer çocuğun işitme duyusu normalse ses tonu, sesin tınısı, telâffuz ve deyişler aynen kopya edilir. Tınıdaki yöresel farkları ayırt edebilme yeteneğinden yoksun olmak olan ve bazılarını şaşırtan "ton sağırlığı" dediğimiz durum tamamen doğuştan gelme olabilir. Bununla beraber motor konuşma adını verdiğimiz

bu özel ego fonksiyonunun kazanılmasında özdeşimin büyük bir katkısı olduğundan hiç kuşkumuz yoktur.

Aynı şey motor hareket ve jestler (mannerism), sportif ve entellektüel ilgi ve meraklar (hobby), öfke nöbetleri gibi içgüdüsel dürtülerin dizginsiz anlatımları ya da tam tersi, bu anlatımların kontrol altına alınması eğiliminin biçimleri ve ego işleyişinin daha birçok görünümleri için doğrudur. Bu görünümlerin bazıları çok ortada ve apaçık, bazılarıyla çok daha ince ve güç sezilir durumdadır. Ancak hepsini birlikte ele aldığımızda ego oluşumu üzerinde yaşantıların etkilerinin çok önemli bir bölümünü temsil ettikleri açıktır.

Çevredeki libidoca fazlaca yüklenmiş obje ve kişilerle özdeşim yapma eğiliminin hiçbir biçimde çocukluk dönemleriyle sınırlanmadığı doğaldır. Örneğin, bir sinema, televizyon yıldızı ya da bir spor kahramanı gibi konuşan ya da giyinen bir ergen bir ölçüde onunla özdeşim yapmaktadır. Eğer geçici bir anlam taşıyorsa ergenlikteki böyle özdeşimler sürekli değildir ama bu her zaman geçici olacakları anlamına da gelmez. Örneğin, ergenlerin öğretmenlerinin, yalnız iyi öğretmesinin önemli olmayıp, öğrencileri için iyi bir örnek olması da gerektiğini eğitimciler çok iyi anlamışlardır. Başka türlü söylersek, öğrencileri onun gibi olabilmeli, onunla özdeşim yapabilmelidirler. Erken yaşam dönemlerinde başka bir insan gibi olma isteği bilince çok daha kolaylıkla kabul edilebilirse de bunun bütün yaşam boyunca böyle olabileceğini söylemek olanağı yoktur. Bir örnek verirsek, uçan adam, Roy Rogers ya da babası gibi olmak isteyen çocuğun bu isteğinin gizli bir yönü olmadığı halde yaşamının sonraki bir döneminde kişi bilinçsiz olarak bir üstü ile özdeşim kurma, onun gibi olma isteğiyle benzer bir bıyık bırakabilir.

Böylece uzun uzadıya kişinin çevresinde libidosu ile oldukça çok fazla yüklenmiş obje ve kişilerle özdeşim kurmaya doğru bir

eğilimi bulunduğunu tartışmış olduk. Bu tartışmamızdan bu eğilimin tamamen normal olduğu ortaya çıkmış olmalıdır. Ancak öyle görülüyor ki bu eğilim erken çağlarda geç çağlara göre daha önemlidir.

Saldırgan enerji ile aşırı yüklenmiş objelerle de bir özdeşim eğiliminin bulunduğunu göstermek ilgi uyandırıcıdır. Öyle görünüyor ki söz konusu obje ya da kişinin kuvvetli ve muktedir olduğu oranda bu durum özellikle geçerlidir. Bu tip özdeşime "saldırganla özdeşim" adı verilmiştir (A. Freud, 1936). Bu gibi durumlarda hiç olmazsa hayal hanesinde kendisine karşı olana bağladığı kudret ve zaferi, özdeşim yoluyla paylaşarak kişi kendisine bir tür doyum sağlamaktadır. Çocuk ya da erişkin olsun, libido ile oldukça aşırı yüklenmiş hayran olunan bir obje ile özdeşim yapmak da aynı tür bir doyum sağlar. Bunun örnekleri olarak anababalarımızla, öğretmenlerimizle, halkın hayran olduğu kişilerle ve üstlerimizle olan özdeşimlerimize bir göz atabiliriz.

Bunun yanı sıra hayran olunan kimsenin haklarını ve sahibi olduğu şeyleri kazanabilmek amacıyla başkasının yerini alma hayalleri özdeşimde sadece ikincil bir yoldur. Rol oynadığı birçok olguda bunun çok kudretli bir dürtü olduğu konusunda hiç kuşku yoktur. Ancak öyle görünüyor ki erken çocuklukta gözlendiği gibi arzu edilen bir kişinin yerine geçmek gibi hayallerinin rol oynamadığı dönemlerde bir obje ile özdeşim yalnız onun libidinal yatırımla yüklü oluşunun sonucudur. Saldırgan enerji ile aşırı yüklülüğün doğrudan doğruya sonucu olan özdeşim sorunu ise bugün tam olarak cevaplandırılmamıştır.

Freud (1911 a) özdeşim sürecinde önemli bir rol oynayan başka bir faktör üzerinde durmuştur. Bu faktöre objeden uzun süreli ya da sürekli ayrılık ya da objenin fizik olarak ölümü anlamına gelmek üzere "obje kaybı" adını verdi. Bu durumlarda yitirilen obje ile özde-

şim kurmaya kuvvetli bir eğilim bulunduğunu ortaya koydu. Gerçekten de klinik deneyler Freud'un bu bulgusunun anlam ve doğruluğunu tekrar tekrar doğrulamıştır. Bu gibi olgular büyük bir çeşitlilik gösterirler. Babasının ölümünden sonra babasının bir örneği gibi olup onun işini tıpkı oymuşçasına sürdürenden tutun da Freud'un (1916 a) sözünü ettiği olguda olduğu gibi ölü babasının işlediği bir cinayet yüzünden kendini sorumlu tutana kadar... Bu iki örnekten doğal olarak birincisi normal, ikincisi ağır bir akıl hastasıdır.

Örneklerimizin de inandırdığı gibi kişinin ego gelişmesinde, aşırı yatırım yapılmış birinin ölüm ya da ayrılma ile yitirilmesinin çok önemli bir etkisi olabilir. Böyle olgularda yitirilmiş objeyi taklit etme ya da onun bir görüntüsü olma gereksinimi sürekli olarak kalabilir. Psikanalitik uygulamada bu tür olguların en sıklıkla incelenenlerinden biri depresyonlardır. Bir klinik durum olan depresyonların psikopatolojisinde yitirilen obje ile düzenli olarak yapılan bilinçdışı özdeşim önemli bir rol oynar.

Böylelikle özdeşimin ego gelişmesine birkaç yönden katkısı olduğunu görmüş oluyoruz. Bunların başında özdeşimin yaşamın en erken dönemlerinde kişinin aşırı yüklü objelerle ilişkisinin bir parçası olması gelir. Buna ek olarak hayran olunan ya da Anna Freud'un "saldırganla özdeşim" diye adlandırdığı, nefret edilen kişi ile özdeşim yapma eğilimini belirttik. Son faktör olarak aşırı yüklenmiş objenin yitirilmesinin az ya da çok yitirilen obje ile özdeşime yol açmasını belirttik. Özdeşim bu yolların hangisi ile ortaya çıkarsa çıksın sonuç daima daha iyiye ya da daha kötüye olabilmek üzere egonun zenginleşmesidir.

Şimdi ego ile id'in birbirinden farklılaşması ile yakından ilgili başka bir konuyu tartışmak istiyoruz. Bu da ruhsal aygıtın birinci ve ikincil süreçler adını verdiğimiz işleme biçimleri (modes) konusudur (Freud 1911).

Birincil sürecin böyle adlandırılmasının nedeni Freud'un bunu ruhsal aygıtın orijinal ya da birincil işleyiş biçimi olarak varsaymasıdır. İd'in bütün yaşam boyunca, egonun ise işlemesi yönünden kuruluşunun (organizasyonun) olgunlaşmamış olması bakımından hâlâ id'e çok benzediği yaşamın ilk yılında birincil sürece uygun olarak çalıştığına inanmaktayız. Diğer yönden ikincil süreç, yaşam boyunca gittikçe ve ilerleyici bir biçimde gelişir ve görece olgun egonun işleyişinin bir özelliğidir.

Psikanalitik yayınlarda birincil ve ikincil süreç terimlerinin ikisi de birbiri ile bağıntılı, fakat farklı iki olguyu belirtmek için kullanılmışlardır.

Örneğin "birincil süreç" sözcükleri hem egosu daha gelişmemiş çocuğa özel bir düşünce biçimini, hem de ister cinsel, ister saldırgan dürtü enerjilerin id'de ya da hâlâ olgunlaşmamış egodaki kayma ya da boşalma biçimlerini belirttiğine inanıyoruz. Benzer bir biçimde "ikincil süreç" de olgun bir egoya özel bir düşünce biçimini gösterdiği gibi, olgun bir egoda göründüğüne inandığımız ruhsal enerji hareketliliğini ve bağlamalarını da gösterir. Büyük klinik önemi olan bu iki düşünce biçimi de incelemeye pek yatkın değildir. Kuramımızda ruhsal enerjinin bu iki kullanılış ve boşaltılış yolu çok önemli yer tutmakla birlikte tıpkı ruhsal enerji ile ilgili bütün varsayımlarımız gibi incelemeye açık oluş açısından o kadar verimli değillerdir.

Öncelikle işe ruhsal enerjinin birincil süreç ya da ikincil süreç ile kullanılması dediğimiz olayların ne olduklarını tartışmakla başlayalım.

Birincil sürecin temel özellikleri daha önce enerjisi ile ilgili kuramsal açıklamalarımızda daha yalın biçimde tanımlanmıştı. Birincil süreçle bağıntılı dürtü yatırımlarının çok hareketli (mobil) oluşunun birincil sürecin iki göze çarpıcı özelliğinden kaynaklandı-

ğına inanıyoruz. 1) İd ve olgunlaşmamış egoya özel hemen bekletmeksizin doyum eğilimi (yatırım boşaltılması: discharge of cathexis). 2) Önüne bir engel çıktığında ya da erişilmez olduğunda yatırımın orijinal objesinden ya da yatırılma biçiminden, benzer, hatta bir hayli değişik obje ve yatırılma biçimlerine kayma kolaylığı...

Birincil özellik, yani hemen doyum ya da yatırım boşaltılması eğilimi. Ego fonksiyonlarının henüz olgunlaşmadığı bebeklik ve çocukluk döneminin belirgin özelliğidir. Buna ek olarak boş gururumuzun kabullenmek istememesine karşın psikanalitik yöntemlerle bilinçdışı ruhsal süreçlerin, özellikle id dediğimiz süreçlerin incelenmesi id için özel olan bu yatırımların hemen yatırılması eğiliminin bütün yaşam boyunca sürdüğünü göstermektedir.

Yatırımların boşaltılmasında bir yöntemin yerini bir diğerinin kolaylıkla alabilmesi olan ikinci özellik sanırız en iyi olarak birkaç yalın örnekle gösterilebilir. Buna çok basit bir örnek olarak anasının göğsünü ya da süt şişesinin emziğini elde edemediğinde baş parmağını emen çocuğu gösterebiliriz. Birincil olarak emme istek ve impülsüne bağıntılı olan dürtüsel enerji yatırımı önce şişenin ya da memenin ruhsal temsilcilerine yönelmiştir. Meme, ya süt şişesi elde edilemez olduğundan dolayı emilmeleri ile yatırım boşaltılması gerçekleştirilmediğinde, yatırımın hareketlilik özelliği yüzünden, yatırım elde edilebilir olan bebeğin baş parmağına kayar; meme ya da şişe yerine bebek başparmağını emer ve böylece yatırım boşaltılması gerçekleştirilmiş olur.

Başka bir örnek çamurdan köftelerle oynayan çocuklardan verilebilir. Yasaklanmış olmasından dolayı elde edilebilir bir yatırım boşaltılması sağlamayan dışkı ile oynama, dışkının ruhsal temsilcisine bağlı olan yatırımın hareketliliği sayesinde, dışkının yerini alan çamura kayar ve çamurla oynamakla aynı doyum

sağlanmış olur. Benzer biçimde annesine kızdığında küçük kardeşini hırpalayan çocuklar, gün boyunca üstüne göstermeye cesaret edemediği öfkesini gece çocuklarından çıkaran babalar yabancı olduğumuz örnekler değildirler.

İkincil sürece göz attığımızda çok farklı durumların bulunduğunu görürüz. Buradaki önemli ya da vurgulanması gereken noktanın "yatırımsal enerjinin boşaltılmasının çevresel koşulların daha uygun olduğu bir ana kadar bekletilebilmesi" demektir diyebiliriz. Bu, insana benzeterek (antropomorfik) yapılmış bir açıklamadır ama söz konusu ettiğimiz ego da zaten insandır (Hartmann, 1953). Ne olursa olsun boşaltımı geciktirme yeteneği ikincil sürecin önemli yönlerinden biridir.

Önemli yönlerinden bir diğeri de yatırımların özel objelerine ya da özel boşaltım yöntemlerine, birincil süreçte gördüğümüzden çok daha sıkıca bağlanmış olmalarıdır. Yalnız şurasını belirtelim ki nasıl birinci özellik olan doyumu geciktirmede, birincil süreçle ikincil süreç arasındaki fark nitelik değil de, bir nicelik farkı ise ikinci özellikteki fark da böyledir.

Böylece kişide bunlardan birinden diğerine geçiş, gelişme ve büyüme ile yavaş yavaş olur. Bunun gibi özel bir kişinin zihinsel işleyişinin incelenmesinde de birincil ve ikincil süreç arasına belirli bir çizgi çekmeye girişilemez. Genellikle şu ya da bu düşünce ya da davranışın birincil ya da ikincil sürecin izlerini taşıdığını söylemek güç olmamakla beraber kimse çıkıp da birincil süreç şurada bitiyor, ikincil süreç burada başlıyor diyemez. Birincil süreçten ikincil sürece değişim yavaş yavaş bir dönüşüm olup ego adını verdiğimiz zihinsel süreçlerin farklılaşma ve büyümesinin bir parçasını oluşturur.

Daha önce de söylediğimiz gibi ikincil ve birincil süreç düşüncesine göre yaşamın daha erken dönemlerinde ortaya

çıktığına ve ikincil süreç düşüncesinin daha sonra ego gelişmesinin bir bölümünü oluşturmak üzere giderek geliştiğine inandığımızı tekrarlayalım.

Eğer şimdi bu iki düşünce biçimini tanımlamaya ve belirtmeye çalışırsak çok daha alışık ve bildik olduğumuzdan dolayı ikincil olanı tanımlamanın birincil olana göre çok daha kolay olduğunu görürüz. Genellikle içe bakma (introspeksiyon) ile tanıdığımız bu mekanizma bilinçli düşünce olup mantığın ve tümce kuruluşunun alışılmış yasalarını izler. Bu, bizim genellikle görece olgun egoya atfettiğimiz düşünce biçimi olup bizim için alışılmış ve bildik olduğundan daha fazla ve özel tanımlamalara gerek göstermez.

Öte yandan birincil süreç düşüncesi egonun daha olgunlaşmamış olduğu çocukluğun çok daha erken dönemlerine özel bir düşünme biçimidir. Bu bizim ikincil süreç düşüncesi dediğimiz bildiğimiz bilinçli düşünceden önemli yönlerden ayrıdır. Hatta o kadar ayrıdır ki okuyucu "Zihnin hasta işleyişinin karşıtı olan normal düşünce içinde birincil süreç düşüncesinin herhangi bir yeri olabilir mi?" diye kuşkuya düşebilir. Şurasını önemle belirtmeliyiz ki birincil süreç düşüncesi normal olarak olgunlaşmamış ego düşüncesinin egemen biçimi olmakla birlikte, yakında göreceğimiz gibi erişkin yaşamda da normal olarak bir dereceye kadar bulunmakta devam eder.

Şimdi birincil süreç düşüncesini tanımlamaya, onun özelliklerinden genellikle bir anlaşmazlık ve yabancılık izlenimi uyandıran biri ile başlayalım. Bu onun herhangi bir olumsuzluk, şartlılık ya da nitelik belirleyen eklerden yoksunluğudur. İfade edilen bir şeyin ifadenin olumlu ya da olumsuz anlamını mı kasdettiği, ayrıca bir koşula bağımlı mı olduğu ya da bir isteği anlatan, ama zıt yönde mi kullanıldığı ancak içeriğine bakarak tahmin edilebilir. Birbirine

zıt olanlar birbiri yerine görülebildiği gibi karşıt fikirler barış içinde birlikte var olabilir. Öyle görünüyor ki bu biçim düşünmenin büsbütün patolojik olmadığını göstermekte gerçekten güçlük çekeceğiz. Ancak bu noktayı tartışmadan önce bir düşünce biçimi olarak birincil süreç tanımlamamızı bitirelim.

Birincil süreç düşüncesinde bütünün, benzetme ve ima yoluyla ya da objenin bir parçası, anısı, düşüncesi ile temsil edilmesi sıklıkla görülür. Bunun tam karşıtı da geçerlidir. Buna ek olarak birçok farklı düşünce yalnız bir düşünce ya da hayal tarafından temsil edilebilir. Gerçekte birincil süreç düşüncesinde sözel anlatım, ikincil süreç düşüncesinde olduğu kadar çok kullanılmaz. Görme ve diğer duyu organlarının izlenimleri, sözcükler, bir paragraf, hatta bir bölüm yerine geçebilirler. Son bir özellik olarak zaman kavramı ya da zaman kavramına karşı bir ilginin birincil süreç düşüncesinde bulunmadığını ekleyebiliriz. "Birinci", "sonuncu", "bir sonraki", "sonra", "şimdi", "bundan sonra", "önce" gibi kavramlar yoktur. Birincil süreçte geçmiş, şimdi, gelecek tümü birdir.

Ağır ruh hastalıklarının pek çoğunda birincil süreç düşüncesinin açıkça ortada olduğu ve zihinsel yaşamımızın bu parçasının hastaların gösterdikleri belirtilere ne önemde katkıda bulunduğu açıktır. Durum şizofreni ve psikoz manyak-depresif gibi ağır hastalıklarda olduğu gibi türlü akıl hastalığı tabloları gösteren beynin toksik ve organik hastalıklarında da görülür. Ancak birincil süreç kendiliğinden patolojik ya da anormal değildir.

Bu gibi olgularda anormal olan birincil sürecin varlığı değil, ikincil sürecin yokluğu ya da görece ortadan çekilmesi, azalmasıdır. Erişkin yaşamda birincil sürecin üstünlüğü ele alması ya da aşırı işleyişi anormalliği oluşturur. Başlangıçta birincil süreç düşüncesi üstümüzde garip ve yabancı bir izlenim bıraktıysa da aşağıdaki

tartışmalar onu daha iyi anlamamıza yardımcı olabilecektir. Hatta onun bizim için gerçekte hayal ettiğimizden çok daha bildik olduğuna bile bizi inandırabilir.

Örneğin, zaman kavramının yokluğunu ele alırsak bunu küçük çocuğun zihni gelişmesiyle ilgili bilgimizle anlaşılabilir biçimde bağdaştırabiliriz. Çocuğun zaman kavramını geliştirmesinden yıllarca önce onun için sade "şimdi ve burada" anlaşılabilir şeylerdir. Görülüyor ki birincil süreç düşüncesinin özellikleri olan bunlar, küçük çocuğun da bilinen özellikleridir.

Aynı şey çocukta fikirlerin sözel olmayan yollarla anlatımı eğilimi için de geçerlidir. Her şey bir yana, daha konuşmayan çocuk da birşeyler düşünebilir.

Birincil sürecin tanımladığımız karışık, mantıksız, tümcesel ve anlatımsal yönlerine gelelim. Nitelik belirleyen ekler, olumsuzluk takıları ve benzerleri konuşmadan daha çok yazmada kullanılır. Konuşmada anlam çoklukla yalın söylenenlerden, el kol işaretlerinden, yüz ifadesinden ve konuşucunun sesinin tonundan çıkartılır. Ayrıca konuşma biçimi ne kadar senli-benli ve resmiyetten uzak, tümceler ne kadar basit ve sözcükler ne kadar müphemse, o içerik o kadar değişik anlamlar belirtebilir. Örneğin "Çok büyük adamdır." sözcükleri söyleyenin niyetine göre ciddi, komik, küçük düşürücü ve benzerleri gibi çok değişik anlamlara gelebilir. Eğer son anlamdaki gibi kullanılmış, yani söyleyen alay etmek istemişse "büyük" sözcüğü, sözlükteki tanımının kam karşıt anlamını belirtmiştir. Böylece birincil süreç düşüncesinin ilk bakışta en şaşırtıcı özelliklerinden olan karşıtı ile anlatımın günlük kullanımda oldukça yaygın olduğu görülüyor. O kadar yaygın ki özel bir dikkat sarfetmeksizin sıklığının kolaylıkla farkına varırız.

Benzer biçimde bütünü, bir parçası ile anlatım ya da bütün ile bir parçanın temsili, ima ve benzetme ile ifade etmek şiirde

ciddi bir şekilde izlenen düşünce yollarıdır. Keza bunlar argo ve şakalar gibi diğer daha az ciddi zihinsel ürünlerde sıklıkla görülür. Fikirlerin sözel olmayan yollarla anlatımının da bilinçli yaşamımıza sızdığı sıklıkla görülür. Bazı resimler karşısında "Bütün öyküyü, sözcüklerin anlatabileceğinden çok daha iyi anlatıyor." dendiğini duymuşuzdur. Gerçi ciddi sanat eseri olan resimlerin bir öykü anlatmak isteyip istemedikleri kuşkuluysa da hepimiz komik filmlerde, karikatürlerde ve reklâmlardaki bu anlatım girişimlerinin sıklığının farkındayızdır.

Bütün bu örnekler, birincil süreç düşüncesinin özelliklerinin erişkin hayatının bilinçli düşüncesine başlangıçta varsaydığımız kadar yabancı olmadığını göstermeye yönelmiştir. Birincil süreç düşüncesi bütün yaşam boyunca süregider ve öbürünün emrinde olmakla birlikte önemli bir rol oynar. Ayrıca sonraki bölümde göreceğimiz gibi ego, normal olarak çocukluğun özellikleri olan olgunlaşmamış örüntüleri geçici olarak ortaya çıkarma yeteneğini de korur. Bu, özellikle alkolle renklendirilmiş olsun olmasın erişkinlerin oyunlarında, şakalarında ve nüktelerinde açıktır. Birincil süreç düşüncesi keza uykuda düş görürken ortaya çıktığı gibi gündüz uyanık hayal kurarken de gözlenir. Bütün bu örneklerde erişkin yaşamda normal olarak egemen olduğunu söylediğimiz ikincil süreç düşüncesine göre birincil süreç düşüncesinin öneminin geçici olarak görünür bir artması söz konusudur.

Böylece birincil ve ikincil süreç düşüncelerinin temellerini belirtmiş oluyoruz. Eklenecek birkaç nokta, okuyucunun bu konudaki psikanalitik yayınları anlamasını kolaylaştıracaktır. İlk olarak birincil süreç düşüncesinin bazı yönlerini belirten ve psikanalitik yayınlarda kullanılagelen bir çift terimi tanımlamak uygun olacak. Bu terimlerden birincisi yer değiştirme (dsiplacement), dieri yoğunlaştırmadır (condensation).

Yer değiştirme, teknik, psikanalitik anlamda kullanıldığında bir parçası ile bütünü ya da karşıtını anlatmayı ya da genel olarak bir fikir ya da karşıtını anlatmayı ya da genel olarak bir fikir ya da hayalin yerine onunla çağrışımsal olarak bağıntılı başka birini koymayı gösterir. Freud, böyle yerine koymalara yatırımlardaki bir kaymanın neden olduğunu, yani ruhsal enerji yükünün bir düşünce ya da hayalden diğerine kaymasına bağlı bulunduğunu varsayıyordu. Yatırımların yer değiştirmesi söz konusu olduğundan "yer değiştirme" sözcüğünü seçmişti. Bu birincil süreç düşüncesi ile yine birincil süreç denen dürtüsel enerjinin düzenlenmesinin kendine özel yolları arasındaki sıkı bağıntıyı da gösterir. Burada birincil süreç düşüncesine özel olan yer değiştirme eğilimi, bizzat birincil sürecin özelliği olarak tanımlamış olduğumuz yatırımların hareketliliği ya da oynaklığı ile bağıntılıdır.

"Yoğunlaştırma" terimi birçok fikir ya da imgenin bir tek sözcük ya da imge, hatta bunlardan birinin bir parçası ile temsil edilmesini göstermek üzere kullanıldı. Burada "yoğunlaştırma" sözcüğünün seçilmesi çok şeyin az ile ifade edilmesini göstermek, yatırım boşaltımı ya da düzenlenmesi ile bir ilgisi olmadığını belirtmek içindir.

Birincil süreç düşüncesinin bir özelliği daha vardır. Bu da genellikle ayrı bir özellik olarak kabul edilir. Bununla birlikte daha önce tartıştığımız iki özellikten birinin, yani yer değiştirmenin bir örneği gibi de görülebilir. Bu özellik sembolik sözcüğünün analitik anlamında olmak üzere sembolik temsili ya da anlatımıdır.

Düşler ve nevrotik belirtiler üzerindeki çalışmalarının daha başlarında, Freud (1900) belirtilerin ve bazı düş öğelerinin aşağı yukarı her hastada aynı anlamı taşıdıklarını buldu. Bu anlam, bu öğeler için genellikle kabul edilen anlamlarından ayrı, büsbütün yabancı ve hasta için bilinmez ve anlaşılmazdı.

Örneğin, düşte, iki kız kardeş aşağı yukarı daima göğüsler hakkında bazı düşüncelere, bir gezi ya da yokluk ölüme, dışkı paraya ve bunun gibi birçokları belli bazı anlamlara karşılık oluyorlardı. İnsanların bilinçli olarak anlamaksızın bilinçdışı kullandıkları bir gizli dil vardı ve benzetme yerinde ise bu dilin sözcülerine Freud "semboller" adını veriyordu. Başka türlü söylersek birincil süretçe para, dışkının tam karşılığı olan simge; gezi, ölümü temsil eden bir simge olarak kullanılıyordu.

Bu noktada işler gerçekten dikkat çekici bir duruma geldi ve bu buluşlar büyük ilgi ve yanı sıra büyük bir karşı koyma uyandırdı. Bu da şaşırtıcı değildir. Bu ilgi ve karşı koymanın, sembolik olarak temsil ya da ifade edilen obje ve fikirlerin çoğunluğunun "cinsel" ya da "pis" diye yasaklanmış olanlar olmalarından ötürü olduğu düşünülebilir.

Sembollerce temsil edilenlerin listesi o kadar uzun değildir. Beden ve türlü parçalarını, özellikle cinsel organlar, kaba etler, anüs, sidik ve sindirim yolları, memeler, yakın aile kişileri, ana, baba, kız ve erkek kardeşler, bazı beden işleyişleri ve bunlara ait yaşantılar, örneğin cinsel ilişki, işeme, dışkılama, yeme, ağlama, öfke, cinsel uyarılma, doğum, ölüm ve diğer benzer bazı şeyleri kapsar. Okuyucu bunların küçük çocuk için büyük ilgi kaynağı olduğuna ya da başka bir deyişle egosu daha olgunlaşmamış ve düşüncesinde birincil süreç rol oynayan kişi için çok önemli olduğuna dikkat etmelidir.

Böylece birincil ve ikincil süreç hakkındaki tartışmamız tamamlanmış oluyor. Şimdi dürtü enerjisi kuramının bir başka yönüne, egonun id'den farklılaşmasına ve bunu izleyen gelişmelerine dönmek istiyoruz.

Sözünü ettiğimiz yön ya da görünüme "dürtü enerjisinin nötralizasyonu" adını veriyoruz (Freud 1923, Hartmann, Kris ve

Loewenstein, 1949). Nötralizasyonun sonucu olarak bütün id yatırımları gibi bir an evvel boşalmak ya da yatırılmak için ağır bir baskı yapan dürtü enerjisi egonun emrine verilir ve ego emrindeki bu enerjiyi ikincil sürece uygun olmak üzere türlü istek ve görevlerinin gerçekleştirilmesinde kullanır. Böylece nötralize olmuş dürtü enerjisini ikincil sürece bağlamış olmakla beraber nötralizasyon ile ikincil sürecin kuruluş ve işleyişi arasındaki bağıntının ince noktaları hakkında kesin bir şey bilmediğimizi açıklamalıyız.

Bilebildiklerimizden birincisi nötralizasyonun ani bir geçişten çok yavaş yavaş gelişen bir olay olduğu, ikincisi ise ego işleyişlerinin emrine verilmiş olan bu enerjinin ego için vazgeçilmezliğidir. Bu enerji olmaksızın ego uygun bir biçimde görev yapamaz, işleyemez (Hartmann, 1953).

Nötralizasyon yavaş yavaş gelişen bir olaydır derken bu dönüşümün uzun bir zaman döneminde yavaş yavaş ortaya çıkmasını kastediyoruz. Nötralizasyon tıpkı ego gelişmesiyle ilgili değişmeler gibi ego gelişmesi ile paralel olarak oluşur ve ego gelişmesine önemli bir pay ile katılır.

Eğer şimdi nötralize olmuş enerjiyi tanımlamaya çalışacak olursak sunabileceğimiz en basit ve anlaşılır tanım şudur: Bu, kaynağındaki cinsel ve saldırgan özellikleri önemli biçimde değişmiş bir enerjidir. Şurasını da eklemeliyiz ki dürtü enerjisinin böyle tabiatını değiştirme anlayışı, tek içgüdüsel dürtünün cinsel dürtü olarak tanındığı dönemlerde, ilk olarak Freud tarafından ortaya atılmıştı (Freud, 1905, b). Bunun sonucu olarak şimdi tartıştığımız olayı "cinsellikten çıkarma" (desexualization) olarak adlandırmıştı. Daha yakın yıllarda benzer bir terim olarak "saldırganlıktan çıkarma" (desagressivization) terimi getirilmiştir (Hartmann, Kris ve Loewenstein, 1949). Ancak ister

cinsel, ister saldırgan enerjı ıçın olsun basitliği ve söyleniş kolaylığı bakımından sadece nötralizasyon demek uygun görünmektedir.

Nötralizasyon terimi şunu içerir: Kişinin kaynağında yatırım boşaltılması ya da yapılması ile dürtüsel doyum sağlayacak bir etkinliği durdurulur ya da yapılmaz. Böylece enerji bir doyum gereksinmesinden ya da orijinal içgüdüsel biçimde olduğu gibi bir objeye yatırım boşaltılması veya yatırılması gereksinmesinden görünüşte ya da büsbütün bağımsız olarak egonun hizmetine girer. Aşağıdaki vereceğimiz örnek belki olayların daha anlaşılabilir duruma gelmesine yardımcı olacaktır.

Bir çocuğun ilk konuşma çabaları, genellikle olgunlaşmamış egonun diğer etkinlikleri gibi türlü dürtüsel enerji yükleri için (drive cathexes) boşalımlar sağlar. Küçük çocuğun konuşmakla hangi dürtülerin enerjilerini boşalttığını saptamak tam, uygun ve doğru olarak zor ya da olanaksız olabilir. Ancak bunların birçoğu üzerinde anlaşabiliriz. Örneğin, bir duygunun belirtilmesi, bir erişkin ya da büyük kardeş ile özdeşim, erişkinle oyun oynayarak onun dikkatini çekme gibi bazılarını sayabiliriz. Bununla birlikte zamanla dilin kullanılışı böyle doyumlar sağlamada büyük ölçüde bağımsız duruma gelir ve hatta başlangıçta kendisine eşlik etmiş olan böyle doğrudan doğruya doyumların bulunmaması durumunda bile düşüncelerin iletilmesi görevini görür. Sanırım bu noktada da anlaşabiliriz. İşte böylece kaynağında dürtüsel olan enerji nötralize olmuş ve egonun hizmetine girmiştir.

Konuşma gibi etkinliklerle, dürtüsel doyum arasındaki ilişkinin yaşamın erken dönemlerinde normal olduğu noktasını vurgulamak isteriz. Eğer dürtülerin enerjisinin katkısı olmasa

idi, dilin kazanılması ağır biçimde zedelenecek ya da hiç gerçekleşmeyecekti. Bunun klinik örnekleri erişkinlerle doyurucu ilişkileri olmayan psikotik çocukların konuşmama (mutizm) ve içe kapanıklıklarında görülebilir. Bunlar da tedavileri sırasında tekrar ya da ilk kez olmak üzere erişkinlerle doyurucu ilişkiler kurduklarında konuşmaları geri gelir ya da ilk kez olarak gelişmeye başlar. Diğer yönden olaya katılan dürtüsel enerji yeter oranda nötralize olmamışsa ya da sonraki yaşamda nötralizasyon bozulup konuşma ya da bunun hizmetindeki nötr enerji tekrar içgüdüselleşmişse nörotik bir çatışma o zamana kadar iç çatışmalardan bağımsız olarak kişinin hizmetinde olan ego işleyişine, yani konuşmaya karışmaya başlar. Çocukluk kekemelikleri (uygun ya da yeterli olmayan nötralizasyon), histerik afoniler (yeniden içgüdüselleşme-reinstinctualizasyon) bu içgüdüselleşmenin sonuçları hakkında bize örnekler sağlar. Bu arada yeniden içgüdüselleşmeye ya da nötrazilasyonun bozulmasının (deneutralization) ikinci bölümde sözünü ettiğimiz ve dördüncü bölümde yeniden tartışacağımız gerileme olayının bir görünümü olduğunu da ekleyelim.

Nötralize olmuş enerjinin, görevlerinden birçoğunu yapmak üzere egonun emrinde oluşu anlayışı egonun bu işlemlerinin özerk (otonom) oldukları gerçeği ile de uygun düşer. Bu işlemlerdeki özerklik anlamı, hiç olmazsa erken çocukluk dönemlerinden sonra, genellikle dürtülerin akımlarından ve dürtülerin yarattığı ruhsal yapı içi karışıklıklardan rahatsız olmamalarını belirtmektedir (Hartmann, Kris ve Loewenstein, 1946). Ancak ego işlemlerinin bu özerkliği mutlak olmayıp görecelidir. Yukarıda da söylediğimiz gibi bazı patolojik durumlarda bu işlemlerin emirlerindeki enerji yeniden içgüdüselleşebilir ve böylece bu işleyişler dürtülerden doğan istekler ya da bu isteklerdeki çatışmalardan etkilenir.

Yararlı Yayınlar

Freud, S. *The Ego and The Id.* London: Hogart Press, 1927.

Freud, S. Chapter 3, Lecture XXXI *New Introductory Lectures on Psychoanalysis.* New York: W.W. Norton and Co., Inc., 1933.

Rapaport, D. (Ed.) *Organization and Pathology of Thought.* New York: Colombia University Press, 1951.

IV. BÖLÜM

RUHSAL AYGIT (Devam)

Bölüm III'te egonun id'den farklılaşması, giderek büyümesi ve işleyişi ile ilgili türlü konuları tartıştık. Ego başlığı altında toplanabilecek motor kontrol, duyusal algılama, bellek, duygular ve düşünme gibi temel ruhsal işleyişlerden söz ettik ve ego gelişmesine etki eden etkenlerin olgunlaşma ya da çevre ve deneme ile ilgili (environmental experiental) diye adlandırdığımız iki büyük kategori içine girdiğine dikkati çektik. İkinci kategoriyi oldukça geniş bir biçimde tartışarak bebeğin çevresindeki nesnelerin özellikle kendi bedeninin ego gelişmesindeki ayrıcalıklı önemini gösterdik. Ayrıca özdeşim süreci yoluyla çocuğun çevresindeki diğer kişilerin yaptıkları çok önemli etkileri tartıştık. Sonra ruhsal aygıtın ayrı bölümlerini işleyiş biçimleri diye adlandırdığımız birincil ve ikincil süreçle, birincil ve ikincil süreç düşüncelerine dönerek tartıştık. Son olarak dürtülerin ürünü olan ruhsal enerjinin nötralizasyonunun egonun oluşum ve işleyişinde oynadığı rolü tartıştık.

Bu bölümde tartışmamızı birbiri ile yakından ilgili iki temel konu çevresinde toparlayacağız. Bunlardan birincisi egonun

çevresi hakkında bilgi kazanabilme ve bu çevre üzerinde hakimiyet kurabilme yeteneği ile ilgilidir. İkincisi ise karmaşık ve son derece önemli birtakım yollarla egonun id, yani dürtülerden kaynak alan istekler ve dürtüler üzerinde bir dereceye kadar kontrol ve hakimiyet kurmayı başarabilmesidir. Konulardan biri egonun id ile çevre arasında aracı rolü oynayarak dış dünya ile mücadele etmesi, diğeri aynı roldeki egonun bizzat id ile, yani başka bir deyişle iç dünya ile mücadele etmesi ile ilgilidir.

Konulardan birincisi, yani egonun çevre üzerinde hakimiyet kurması ile işe koyulalım. Daha önce tartıştığımız ego işleyiş ya da görevlerinden en az üçünün bu konuda temel önemi vardır. Bu işleyiş ya da görevlerden birincisi egoyu çevresinden haberli kılan duyusal algılamalardır. İkincisi ise karşılaştırma ve anımsama, ikincil sürece uygun olarak düşünce yeteneğini ve böylece yalnızca yalın duyusal algılamaların sağladığından çok daha yüksek bir düzeyde çevre hakkında bilgi sağlamak olanağını içerir. Üçüncüsü kişiye etkin bir biçimde fizik çevresini değiştirme olanağını sağlayan motor kontrol ve becerilerdir. Öngörülebileceği gibi bu görevler ya da işleyişler birbirlerinden ayrı olmaktan çok birbirleri ile bağıntılıdır. Örneğin üç boyutlu görüşün ya da el ile yoklamanın kazanılmasında olduğu gibi duyusal algılamanın kazanılmasında da motor beceri temel bir öğedir. Bununla beraber birbirleri ile ilgili bu ego görevleri arasından, egonun çevre ile olan ilişkisinden çok önemli bir rol oynayan ve gerçeği değerlendirme adını verdiğimiz özel birini ayırmaktayız (Freud 1911-1923).

Gerçeği değerlendirme terimi egonun dış dünyadan gelen uyarıcı ve algılarla id'den doğan dürtü ve istekleri birbirlerinden ayırt etme yeteneğini kastedir. Eğer ego bu görevi başarı ile gerçekleştiriyorsa söz konusu kişinin iyi ya da uygun bir gerçek kavramı vardır deriz. Eğer ego bu görevi gerçekleştiremiyorsa kişinin gerçek kavramı zayıf ya da hatalıdır deriz.

Gerçek kavramı nasıl gelişir? Diğer ego görevleri gibi çocuğun oldukça uzun bir zamanda büyüme ve olgunlaşması ile tedricen geliştiğine inanıyoruz. Doğumunu izleyen haftalar boyunca çocuğun kendi bedeninden doğan içgüdüsel dürtüler ve uyarıcılarla çevreden gelen uyarıcılar arasında bir ayrım yapamadığını farzediyoruz. Gerçeği değerlendirme kısmen çocuğun duyu organlarının ve sinir sisteminin olgunlaşması, kısmen de deneysel ve yaşantısal faktörlerin sonucu olarak tedricen gelişir.

Freud (1911) deneysel ve yaşantısal faktörlerde engellenmenin rolüne dikkati çekmiştir. Yaşamın erken aylarında gerçeği değerlendirmenin gelişmesi sırasında engellenmenin büyük önemi olduğuna inanıyordu. Örneğin Freud önemli doyum kaynakları olan göğüs ve sütten gelen uyarıcıların bazen gelmediğini çocuğun yaşadığına işaret etti. Bu oldukça yüklü özel uyaranların gelmediği zamanda bu örnekte olduğu gibi çocuk aç olduğunu keşfeder.

Freud, bebeklik süresince türlü biçimlerde ve kaçınılmaz bir şekilde tekrar tekrar yenilenen bu engellenmeleri gerçek kavramının gelişmesinde en önemli öğe olarak kabul ediyordu. Bunlar sayesinde bebek dünyadaki bazı şeylerin gelip gittiğini, var oldukları gibi yok olduklarını, var olmasını istemesine rağmen o anda bulunmadıklarını öğrenir. Böylece bazı şeylerin, örneğin anne memelerinin, "kendi" değil "kendinin dışında" olduğunun tanınmasında başlangıç noktalarından biri budur.

Bunun aksine bazı uyarıcılar da vardır ki çocuk bunları uzaklaştıramaz. Ne kadar uzaklaştırmak isterse istesin bu uyarıcılar, örneğin mideden kalkan açlık ağrıları bazı şeylerin "kendinin dışında" değil de "kendi" olduğunun tanınmasında başka bir başlangıç noktasıdır.

Bir şeyin "kendi" (self) veya "kendi değil" (not self) olduğunu söyleme yeteneği kısmen gerçeği değerlendirme genel görevine,

kısmen de sağlam ego sınırlarının kuruluşu adını verdiğimiz göreve bağlıdır. Ego sınırları yerine kendilik sınırları demek daha uygundur ama birincisi psikanalitik yayınlara değiştirilmeyecek biçimde yerleşmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz yaşantıların etkisi ile büyümekte olan bebeğin egosu tedricen bir gerçeği değerlendirme yeteneği geliştirir. Çocuklukta bu yeteneğin kısmi ve zaman zaman etkinlik bakımından değişiklikler gösterir nitelikte olduğunu biliyoruz. Örneğin çocuklukta bir oyun ya da hayalin gerçek yerini alması eğiliminin hiç olmazsa uzunca bir süre devam ettiğini iyi biliriz. Ayrıca normal erişkinlik yaşamımızda gerçek hakkındaki görüşümüzün değişmez biçimde isteklerimiz, ümitlerimiz, korkularımız ve anılarımızca etkilendiğini de bilmeliyiz. Aramızda dünyayı duru ve uygun olarak gören pek az kişi vardır. Büyük çoğunluğumuzun dünya ve kendimiz hakkındaki görüşü az ya da çok kendi iç zihinsel yaşamımızca etkilenir.

Basit bir örnek olarak yabancı bir ulusu, ülkemiz o ülke ile barış içindeyken nasıl, savaş durumundayken nasıl gördüğümüzü alalım. Hayran olunacak bir ulusken alçak ve zararlı insanlara dönüşürler. Kişilikleri hakkında kanılarımızdaki değişikliğe gerçekte ne neden olmuştur? Değişikliği doğuran kesin faktörün iç dünyamızda oluşan ruhsal süreç olduğu konusunda fikir birliğine varacağımızı sanırım. Hiç kuşkusuz bu ruhsal süreçler karmaşıktır ama hiç olmazsa hepsi de önemli olmak üzere düşmana karşı bir nefretin uyanması, onu yıkma ve ona eziyet etme isteği, buna bağlı suçluluk, cezalandırılma ve intikama uğrama korkusu gibi faktörlerin rol oynadığı söylenebilir. İçimizdeki bu altüst edici duyguların sonucu olarak önceleri hayran olunacak insanlar olan komşularımız gönümüzde alçak ve zararlı yaratıklar haline gelirler.

Yukarıda tartıştığımız gibi egolarımızın gerçeği değerlendirme yeteneğindeki bu eksiklik ve güvenilmezlik önyargılarımızın sıklığında da görünür. Gerçeği değerlendirmedeki bu güçsüzlük genel olarak dinsel inançlarda, dinsel olsun olmasın yaygın ve vazgeçilmez batıl inanç ve büyüsel uygulamalarda da görülür. Bununla beraber normal olarak erişkin kişi hiç olmazsa günlük alışılmış durumlarda, ancak ciddi akıl hastalıklarında ağır bir şekilde bozulan ya da kaybedilen, başarılı bir gerçeği değerlendirme yetisine sahiptir. Böyle bir hastalığa tutulmuş olanların gerçeği değerlendirme yetilerindeki bozukluk normal ya da nevrotik insanlarda görmeye alıştığımızdan çok daha ağırdır. Bir örnek olarak gerçekte kaynakları iç dünyasındaki korku ve istekler olduğu halde sanrı (hezeyan) ve varsanılarını (hallüsinasyon) gerçek yerini alan bir akıl hastasını verebiliriz.

Çeşitli ağır ruh hastalıklarının düzenli görülen bir belirtisi olan gerçeği değerlendirmedeki bozukluk bunların tanınmasında bir ölçüt haline gelmiştir. Böyle bir bozukluğun ciddi sonuçları, egonun normal rolü olan id'in isteklerini yerine getirme görevinde, gerçeği değerlendirme yeteneğinin ne kadar önemli olduğunu anlamamıza yardım eder. Sağlam bir gerçek kavramı egonun id'in yararına çevre üzerinde etkili biçimde değişiklikler yapmasını olanaklı kılar. Böylece egonun id'le birlik olarak doyum olanakları açısından çevreyi kullanması değerli bir kazanç olmuş olur.

Şimdi bu bölümde tartışmayı kararlaştırdığımız egonun id ile çevre arasındaki aracılık rolünün bir başka yönüne göz atalım. Egonun bu yeni yönünün id enerjilerinin boşalımını kolaylaştırmaktan çok geciktirdiğini, kontrol ettiğini ya da karşı çıktığını görüyoruz.

Ego ile id arasındaki ilişkiyi iyi kavramışsak, yukarda sözünü ettiğimiz gibi çevrenin etkili bir biçimde kullanılabilmesi için

egonun id enerjilerinin boşalımını kontrol etme yeteneğinin birinci derecede gerekli ve değerli olduğu görülür. Eğer bir parça beklenebilirse çoğu kez doyumun bazı hoş olmayan sonuçlarından kaçınılabilir ya da elde edilen haz daha büyük olur. Basit bir örnek olarak idrar yapmak isteyen bir buçuk yaşındaki çocuğun egosu idrar yapmayı tuvalete gidene kadar geciktirebilirse hem bir azarlanmanın tatsızlığından kaçınabilir, hem de aynı zamanda fazladan beğeni ve sevilme zevkini elde eder. Ayrıca dürtü enerjisini bir süre bekletebilmenin, egonun çevreyi kullanmasında değerli bir kazanç olduğu kesin olan ikincil süreç ve ikincil süreç düşüncesinin gelişmesinin temellerinden biri olduğunu görmüştük.

Böylece ego gelişmesinin birçok sürecinin bir dereceye kadar id enerjisinin boşalımını geciktirme ve yine bir dereceye kadar id'in ego tarafından kontrolü sonucunu verdiğini anlıyoruz.

Anna Freud (1945), ego ile id arasındaki ilişkinin bu yönünü modern bir devlette kişi ile sivil hizmet arasındaki ilişkiyle karşılaştırarak anlatmıştır. Karmaşık bir toplumda kişi, işlerin etkili bir biçimde ve kendi yararına yürümesini istiyorsa birçok görevleri sivil hizmete devretmelidir. Sivil hizmetin ortaya çıkması vatandaş için birçok yarar sağlar ancak kişi aynı zamanda bunun birtakım sakıncaları olduğunun da farkına varır. Sivil hizmet, kişinin özel bir gereksinmesinin karşılanmasında çoğu kez pek yavaştır. Ayrıca kişi için en iyinin ne olduğu hakkında kendine özel fikirleri vardır ve bu fikirler o anda kişinin kendisine neyin gerekli olduğu konusundaki fikriyle daima uygunluk halinde değildir. Benzer biçimde ego id'in dürtülerini beklemeye zorlar, bunlara karşı çevre koşullarını öne sürer ve nötralizasyon yoluyla dürtülerin enerjilerinin bir kısmını kendi kullanımına uygun hale getirir.

Buraya kadar ego ile id arasındaki ilişki hakkındaki örneklerimizden ego ile çevre arasındaki ilişkinin hiçbir zaman egonun,

id'in içgüdüsel isteklerine karşı ciddi ve uzun süreli bir çatışmaya yol açacak kadar kuvvetli olmadığını çıkartabiliriz. Ego ile gerçek arasındaki ilişkinin öncelikle id'in hizmetinde olduğunu birçok kez tekrarladık. Bu yüzden çevrenin gerçekleri ile id istekleri arasında gerçekten büyük çatışma olan olaylarda egonun id'in gerçek bir yandaşı olmasını bekleriz.

Oysaki durumun beklentimiz gibi olmadığını görmekteyiz. Bazı koşullarda egonun id'e karşı olduğunu, hatta doğrudan doğruya id'in dürtü enerjilerinin boşaltımına karşı koyduğunu öğrendik. Egonun id'e bu karşı koyması ego işleyiş ve görevlerinin bir derece kadar gelişme ve organizasyonundan önce açık bir biçimde görülmeyeceği doğaldır; ancak karşı koymanın başlangıcı yaşamın ilk yılının sonlarından daha geç değildir. Bu karşı çıkmaya basit bir örnek egonun bir kardeşi öldürmek isteğini reddedişidir. Bildiğimiz gibi çok küçük çocuklar sıklıkla böyle bir istekle kardeşlerine saldırırlar fakat zamanla ve çevrenin onaylamayan baskısıyla ego giderek id'in isteğine karşı koyar ve geri çevirir. O dereceye kadar ki sonunda böyle bir istek var olmaktan çıkmış görünür. Hiç olmazsa dış davranış söz konusu olduğunda ego duruma hakim olur ve öldürme isteği terkedilir.

Böylece görüyoruz ki ego birincil olarak id'in icra organı olmakta ve bütün yaşam boyunca birçok yönleriyle böyle olmayı sürdürmektedir. Yaşamın erken dönemlerinden başlayarak id üzerinde gittikçe artan bir kontrol uygulamakta ve giderek bazı id uğraşılarına karşı koyar duruma gelmekte, hatta bunlarla açık çatışmaya girmektedir. Ego her yönü ile id'in boyun eğici, yardıma hazır hizmetçisi iken bazı bakımlardan karşıtı, hatta efendisi olmaktadır.

Egonun rolü hakkındaki anlayışımızdaki bu yeniden gözden geçirme zihnimizde cevaplandırılması gereken bazı soruların uyanmasına yol açmaktadır. İd'in bir parçası olan ve dürtülerin

hizmetkârı olarak işe başlayan ego nasıl bir dereceye kadar bunların efendisi haline geliyor? Bu olayın nedeni nedir? Aynı zamanda id dürtülerini kontrol altında tutmak için egonun kullandığı özel yollar nelerdir?

Birinci sorunun cevabı kısmen bebeğin çevresi ile ilişkilerinin doğasına, kısmen de insan zihninin bazı psikolojik özelliklerine bağlıdır. Bu özelliklerden bazıları eski tartışmalarımızdan dolayı bizim için bildik, bazıları ise yenidir. Ancak hepsi için ortak olan, hepsinin de ego işleyiş ve görevleri ile bağıntılı olmalarıdır.

Önce çevreden başlayalım. Biliyoruz ki çocuğun çevresinin ya da çevresinin bazı parçalarının çocuk için çok özel bir biyolojik anlamı vardır. Birincil olarak anne, daha sonra anne ve baba ikisi birden olmak üzere bu parçalar olmadığında çocuk hayatta kalamaz. Bu bizim için şaşırtıcı değildir, zira insan yavrusu diğer türler arasında tek olmak üzere anababasına büyük ve uzamış bir fizik ve buna paralel psikolojik bağımlılık gösterir. Önceden gördüğümüz gibi bebek birçok haz kaynakları bakımından anababasına bağımlıdır. Bunun sonucu olarak, örneğin anne çocuğun çevresinde çok önemli bir nesne olur ve annenin bir isteği ile bir id isteği arasında çatışma çıktığında ego id isteği aleyhine annenin yanında yer alır. Örneğin anne bir kitabın sayfalarını koparmak gibi yıkıcı bir dürtünün gösterilmesini yasaklamışsa, ego çoğu kez id'e karşı annenin tarafını tutacaktır.

Cevabımızın bu kısmının anlaşılması kolaydır ve çok teknik tartışmaları gerektirmez. Yukarıda sormuş olduğumuz birinci soruya verdiğimiz cevabın geride kalan kısmına geçmeden önce birkaç faktörü biraz uzunca tartışmalıyız.

Her şeyden önce ego kuruluşunun ve işleyişinin kullandığı enerjinin bütününü ya da büyük kısmını id'den sağladığını yeniden

belirtelim. İd'in sonsuz bir ruhsal enerji deposu olduğunu var saymazsak egonun varlığı ve görev yapmasının, id'deki dürtü enerjisinde bir ayarlama gerektireceği sonucuna varırız. Bunun bir kısmı egonun kuruluş ve işleyişinde kullanılmıştır. Bazen türümüzün, özellikle tutkusuz bazı üyelerine baktığımızda (böyle aşırı uç bir şeyin olanaksız olduğunu bilmemize rağmen) sanki bütün ruhsal enerjileri ego kuruluşuna gitmiş de ortada id diye bir şey kalmamış izlenimini ediniriz. Bununla beraber önemli olan nokta ego gelişmesinin kaçınılmaz biçimde id'de bir derece zayıflama sonucunu vermesidir. Bu görüş açısından ego gelişmesinin bir parazit gibi id'den harcama yapılarak gerçekleştiği söylenebilir. Bu olayın egonun id'in tam hizmetkârı iken giderek ve kısmen id'in efendisi olmasına bir ölçüde katkısı vardır. Ancak daha önce söylediğimiz gibi bu olay bu sonucu tamamen açıklamış olmaz.

Bu noktada ego kuruluş ve işleyişinde önemli olan ve id'in ruhsal enerjisinin azalması ve egonunkinin artması sürecinde anlamlı katkısı olan birçok süreç söz konusu edilebilir.

Bu süreçlerden biri, ego gelişmesinin temel bir bölümü olan dürtü enerjisinin nötralizasyonunda nasıl işlediğini tarif etmiş olduğumuz süreçtir. Üçüncü bölümde uzunca tanımladığımız bu "denaturation" süreci açıkça id'in cinsel ve saldırgan enerjilerinin azalmasına ve ego için kullanılabilir enerjinin artmasına yol açar.

Ego gelişmesinde önemli olduğunu bildiğimiz, ruhsal enerjiyi id'den egoya çevirmekte anlamlı bir rol oynayan bir süreç de özdeşimdir. Bölüm III'de özdeşim de tartışılmıştı. Okuyucu özdeşimin dış dünyada kişi için ruhsal açıdan önemli, yani dürtüsel enerji ile aşırı derecede yüklenmiş bir nesne (kişi ya da eşya) gibi olmak olduğunu hatırlayacaktır.

Görmüş olduğumuz gibi "gibi olmak" ego'da bir değişiklik doğurur. Bu değişikliğin sonuçlarından biri önceden dış bir nesne-

ye yatırılmış olan dürtü enerjilerinin bütününün ya da bir kısmının nesnenin ego içindeki kopyasına bağlanmasıdır. İd enerjilerinin bir kısmının şimdi egonun bir bölümüne bağlanması egonun emrindeki enerjilerin zenginleşmesine, id'inkilerden harcamaya ve böylelikle egonun kuvvetlenmesine yol açar.

İd isteklerini zayıflatan ve ego kontrollerine daha bağlı hale getiren başka bir süreç daha vardır ki bu da hayalde doyumdur. Dikkat çekici ve herkesce bilinen bir olay olan fantezi ister hayal kurma, ister uyku esnasında düş görme biçiminde olsun, ikisinde de birçok id istekleri temsil ve icra edilir. Bunun sonucu söz konusu id dürtülerinin enerjilerinin kısmi boşaltımıdır. Böylece, örneğin uykusunda susayan adam, rüyasında susuzluğunu bastırdığını görebilir ve rüya ile kendini doymuş hissederek, musluk sadece yandaki odada olduğu halde, uykusunu sürdürebilir.

Kısa bir düşünme ile bile fantezinin zihinsel yaşamımızda oynadığı büyük rol görülebilir. Bu açıdan fantezinin görevinin genel önemini açıklamaya gerek bile görmüyoruz. Sadece fantezinin bir etkisini göstermek istiyoruz. Fantezi yoluyla id dürtüleri o kadar gerçeğe yakın doyurulabilir ki sonradan egoca nisbeten kolaylıkla kontrol edilebilir ve böylece fantezi egonun id'in bir bölümüne hakim olmasına olanak verecek bir rol oynamış olur. Böyle fantezilerin normal zihinsel yaşamımızda sıklıkla görüldüğünü özellikle eklemeliyiz.

Son olarak egonun bir dereceye kadar id'e hakim olabilmesinde kısmen rol oynadıkları için tartışmak istediğimiz ruhsal özelliklerin sonuncusuna da gelmiş oluyoruz. Bu özellik bazı zamanlarda bir dereceye kadar egonun id dürtülerine karşı koyması ve hakim olması durumunun bütününden gerçekten sorumlu ve muhtemelen belirleyici bir özelliktir. Bu, bazı koşullarda insanoğlu-

nun bunalım geliştirme eğilimidir. Bu eğilimin aydınlatılabilmesi sadece teknik ve uzun bir tartışmayı gerektirmekle kalmaz. Bunalımın bugünkü psikanalitik kuramı, Freud'un haz ilkesi (1911) adını verdiği ilke öncelikle sunulmadan anlaşılamayacağından uzunca bir girişe de gerek gösterir. Daha önce tartışmadığımız bu varsayımı şimdi tartışmayı öneriyoruz.

En basit terimlerle haz ilkesi zihnin haz elde edecek ve bunun karşıtından kaçınacak biçimde işleme eğilimi olarak belirtilmiştir. Freud zevkin karşıtını ifade etmek için çoğu kez ağrı, acı diye çevrilen Almanca "Unlust" sözcüğünü kullandı ve böylece zaman zaman haz, ağrı ilkesi diye adlandırıldı. Bununla birlikte ağrı kelimesi "Unlust"dan farklı olarak hazzın karşıtı olduğu kadar ağrının fizik duyumunu da kapsar. Daha yeni çevirmenler belirsizlikten kaçınmak için biraz çirkin olmakla beraber ağrı ("pain") yerine "unpleasure" sözcüğünü kullanmayı önermişlerdir.

Freud, haz ilkesi kavramına, yaşamın en erken dönemlerinde haz elde etmeye yönelmiş eğilimin son derece kuvvetli ve hemen isteyici olduğu, kişinin ancak giderek ve yaşlandıkça haz elde etmeyi geciktirme yeteneğini kazanacağı fikirlerini ekledi.

Haz ilkesi kavramı üçüncü bölümde tartışmış olduğumuz birincil süreç kavramını çok andırmaktadır. Haz ilkesine göre yaşamın en erken dönemlerinde ertelemeye hiç tahammülü olmayan bir haz elde etme ve elemden kaçınma eğilimi vardır. Birincil sürece göre dürtü enerjilerinin yatırımları mümkün olduğu kadar çabuk boşalmalıdır. Daha sonra bu sürecin yaşamın başlangıcında zihnin işleyişinin hakim biçimi olduğunu farzetmiştik. Buna ek ve haz ilkesi ile bağıntılı olarak Freud yaşın ilerlemesi ile kişinin haz elde etmeyi geciktirme, elemden kaçınma yeteneğinin giderek arttığını, birincil süreç ile bağıntılı olarak da ikincil süreç düşüncesinin geliş-

mesinin ve görece öneminin artmasının, kişiye büyüdükçe yatırımların boşaltımının ertelenmesine olanak sağladığını açıkladı.

Zaten temellerinin pek çoğu açısından Freud'un ilk kavramlarından biri olan haz ilkesi son kavramlarından birincil sürece *karşılık* gelir. Aralarında *tek farklılık* terminoloji açısından olup haz ilkesi içrel terimlerle açıklanmışken birincil süreç nesnel terimlerle açıklanmıştı. Haz ve elem sözcükleri öznel bir olayı göstermekte olup duygulanımı (affect) ilgilendirmekteyken "yatırım boşaltılması" ya da "dürtü enerjisinin boşaltılması" cümlecikleri enerji dağılım ve boşaltımı gibi id içinde oluşan nesnel olayları göstermektedir. Sırası gelmişken kuramımıza göre bir duygu ya da heyecanın bir ego olduğunu fakat çoğunun kaynağının id içindeki süreçler olduğu kaydedilmelidir.

Freud haz ilkesinin açıklanması ile id'in işleyişinin birincil süreç adını verdiği yönünün açıklanması arasındaki büyük benzerliğin çok iyi farkındaydı. Gerçekten iki kavramı birleştirmeye çalıştı fakat girişiminin başarılı olmayacağını hissederek bundan vazgeçti. Bu yüzden iki varsayımı bu noktada ayrı ayrı tartışmalıyız.

Bu iki kavramı birleştirme girişimi çok basit bir varsayım temeline dayanır. Bu varsayıma göre, ruhsal aygıt içinde mobil, boşaltılmamış yatırım miktarının artması, bir elem duygusunun doğmasına yol açarken böyle yatırımların boşaltılmasına haz duygusu eşlik eder. Daha basit ve daha belirli terimlerle söylersek Freud (1911) ruhsal gerilimdeki bir artışın elem'e, gerilimdeki azalmanın ise hazza neden olduğunu belirtmiştir. Eğer bu varsayım doğru ise haz ilkesi ve birincil süreç aynı varsayımın sadece farklı kelimelerle ifadesi olur.

Bu konuda aşağıdaki kanıtlar ileri sürülmüştür. Haz ilkesine göre çok küçük çocukta bir doyum yoluyla haz elde etme eğilimi

vardır ve bu ertelenemez. Birincil sürece göre çok küçük çocukta yatırımların, yani dürtüsel enerjilerin boşaltılması eğilimi vardır ve bu ertelenemez. Ancak Freud'un orijinal varsayımına göre doyumun hazzı, yatırım boşaltımının bir görünümü ya da görünümlerinden sadece biridir. Eğer varsayım doğru olsaydı iki açıklama aynı şeyi farklı kelimelerle söylemiş olurdu ve birincil süreç ile haz ilkesi aynı varsayımın sadece iki ayrı açıklaması olurdu.

Ne yazık ki kuramlarımızda sadelik için duyduğumuz doğal özlemden dolayı Freud (1924) olguların büyük çoğunluğunda hazzın mobil ruhsal enerjinin boşalmasına eşlik ettiği, buna karşın enerji birikiminin sonucunun elem olduğu, ancak işlerin böyle yürümediği önemli olguların da bulunduğu sonucuna varıldı. Hatta gerçekte bu durumun tam tersinin bulunduğu olgular olduğunu söyledi. Bir örnek olarak hiç olmazsa bir noktada cinsel gerilimin artmasının haz olarak yaşandığını gösterdi.

Freud'un bir tarafta mobil dürtü enerjisinin birikimi ve boşaltımı, diğer tarafta haz ve elem duyguları olmak üzere ikisinin ilişkisi hakkındaki kesin kararı bu ilişkinin ne basit, ne de belirlenebilir olduğu biçimindeydi. Özellikle yatırım, boşaltım ya da artmasının düzey ve ritminin belirleyici bir faktör olabileceği tahminini ileri sürdü ve konuyu burada bıraktı. Haz ile dürtü enerjisinin birikim ve boşaltımı arasındaki ilişki hakkında doyurucu bir varsayım geliştirmek için sonradan da birçok girişimler yapıldı fakat hiçbiri sonuçlarını buraya almamızı haklı gösterecek kadar yeterli kabule yol açmadı (Jacobson, 1953).

Bu olayların sonucu, haz ilkesini, özellikle ruhsal enerji ile ilgili son kavramlarda doyurucu bir biçimde açıklayamamamız oldu. O halde haz ve elemi içrel yaşantılar, insan zihninin ya da ruhsal yaşamı içinde insanın hazza erişme ve elemden kaçınma peşinde olduğunu ileri süren açıklamaları elde tutmalıyız.

Okuyucu, burada, haz ilkesinin tartışmasına girişimimizin nedenlerinin bunalım olduğunu, dikkatimizi bu son konuya çevireceğimizi hatırlayacaktır. Haz ilkesinin bunalımın psikanalitik kuramındaki önemi tartışmamız sırasında belirgin hale gelecektir.

Freud'un orijinal kuramına göre bunalım, libidonun birikmesinden ve uygunsuz boşaltımından oluşuyordu. Bunalım kuramı açısından ruhsal yapı içinde libidonun anormal birikimi ister uygun boşaltımını dış engellerin önlemesine bağlı olsun, ister cinsel doyumla ilgili ket vurmalar ya da bilinçdışı çatışmalar gibi iç engeller sonucu olsun nisbeten önemsizdi. Her iki durumda da sonuç boşaltılmamış libidonun birikimi oluyor ve bu bunalıma dönüşüyordu. Kuram, ne bu dönüşümün nasıl olduğunu, ne de hangi belli zamanda olduğunu açıklamıyordu. Bu kurama göre bunalım fenomenolojik bakımdan dış tehlike karşısındaki korku ile bağıntılı patolojik bir korkuyu gösterir ancak kaynağı kesinlikle farklıdır. Dış tehlike karşısında korku öğrenilmiş bir tepki, deney temeli üzerine kurulmuş bir tepkidir. Oysa ki bunalım dönüşmüş libido yani dürtü enerjisinin patolojik bir göstergesidir.

Bunalımın psikanalitik kuramının 1926'ya kadar olan durumu buydu. Bu yıl Freud tarafından, Amerikan çevirisi "Bunalım Sorunu" (The Problem of Anxiety), İngilizce çevirisi "Ketlenme, Belirti ve Bunalım" (Inhibitions, Symptom and Anxiety) diye adlandırılan bir monograf yayımlandı. Bu monografda Freud bunalımın nevrozların çekirdek problemi olduğunu gösterdi ve şimdi özetleyeceğimiz yapısal varsayım temeline oturan bunalımla ilgili yerini bir kuram öne sürdü.

Bu özetlemeyi yapmadan önce Freud'un ikinci bunalım kuramı yani "Bunalım Sorunu" (The Problem of Anxiety) ile Bölüm II ve III'te sık sık söz konusu ettiğimiz daha önceki iki çalışması "Haz

İlkesinin Ötesinde" (Beyond the Pleasure Principle) ve "Ego ve İd" (The Ego and The Id) adlı eserlerinin arasındaki yakın ilişkiden söz etmek yararlı olacaktır. Bu iki monograf modern psikanalitik kuramı eskisinden ayırt eden temel kavramları kapsar. Bu kavramlar dürtülerin ikili olma kuramı ile ilgili yapısal varsayımdır. Bunlar zihinsel olayları önceden olduğundan daha tutarlı ve uygun bir görüş açısından görmeyi ve aralarındaki karmaşık karşılıklı ilişkiyi anlamayı mümkün kılmışlardır. Aynı zamanda bu yeni kuramlar psikanalizin klinik uygulamasında önemli ilerlemelerin yolunu açmışlardır. Bunun bir örneği ego analizinin gelişmesi ve son yirmi beş yılda yer alan bütün bir psikanalitik ego psikolojisi oldu.

Bizzat Freud yeni kuramların klinik problemlere nasıl yararlı bir biçimde uygulanacağını gösteren birçok yazı yazdı (Freud, 1924b-1924c-1924d-1926). "Bunalım Sorunu" bu yararlı uygulamaların en önemli örneklerinden biridir. Burada Freud yapısal varsayımın sağladığı anlayış ve içgörüye dayanan, bunalımın klinikte uygulanabilir bir kuramını geliştirdi.

Yeni kuramı anlatmaya girişmeden önce Freud'un bunalımın biyolojik ve kalıtsal bir temeli olduğuna inandığını kavramalıyız. Başka terimlerle söylersek doğuştan bunalım adını verdiğimiz, fiziksel ve ruhsal gösterilerle tepki vermek yeteneği ile donanmış olduğumuza inanıyordu. Gerçekten de bu yeteneğin daha aşağı düzeydeki hayvanlarda olduğu gibi insanda da hiç olmazsa doğal durumda kesin hayati bir değeri olduğunu gösterdi. Eğer insan denen yaratık, anababa korumasında olmasıydı ve hiçbir şeyden de korkmasaydı kısa süre içinde yok edilirdi.

Freud'un bunalım kuramında açıklamaya çalıştığı, bunun ne temel kaynağı, ne de tabiatı olup insanın zihinsel yaşayışındaki yeri ve önemi idi. Bunalım sorununda öne sürdüğü açıklamaları kapsıyor, kısmen de bunların ötesine geçiyordu.

Buna ek olarak daha önceki kuramının önemli bir bölümü bırakılmıştı. Boşaltılmamış libidonun bunalıma dönüşeceği fikri bütünüyle bir yana bırakılmıştı. Bu adımı klinik bir temele dayanarak attı ve yeni açıklamanın geçerliğini iki çocukluk korkusunun ayrıntılı tartışması ile gösterdi.

Bu yeni kuramında bunalımın ortaya çıkışını "travmatik durumlar" ve "tehlike durumları" adını verdiği durumlara bağlamayı önerdi. Bunlardan birincisini ruhsal aygıtın ne hakim olabileceği, ne de boşaltabileceği kadar büyük bir uyaran akımına boğulması durumu olarak tanımlandı. Bu durumun ortaya çıkması ile bunalımın otomatik olarak gelişeceğine inanıyordu.

Böylece gelen uyarıcılara hem hakim olmak, hem de onları etkin bir biçimde boşaltmak egonun görevinin bir kısmı oluyordu. Egonun henüz görece güçsüz ve gelişmemiş olduğu yaşamın ilk aylarında travmatik durumların çok daha sık görülmesi beklenir. Freud doğan çocuğun karşılaştığı doğum yaşantısını travmatik durumların ilk örneği olarak kabul ediyordu. Bu sırada çocuk dıştan ve iç organlarından kalkan boğucu bir duyusal uyarıcı akımıyla karşılaşır ve buna Freud'un bunalımın gösterileri olarak kabul ettiği belirtilerle cevap verir.

Freud'un bunalımının eşlik ettiği bir travmatik durum olarak doğuma gösterdiği ilginin başlıca nedeni bunun ileride daha önemli psikolojik travmatik durumların ilk örneği olarak görmesi olduğu açıktır. Buna uygun olarak yeni fikirleri daha açıktır. Otto Rank (1924), Freud'un bu fikirlerini, onun niyetlendiğinden çok daha cüretli bir biçimde klinikte uygulamaya girişti ve bütün nevrozların doğum travmasına kadar izlenebileceği ve doğum travmasını yeniden oluşturup hastanın bunun bilincine vardırılarak tedavi edilebileceği anlayışını önerdi. Rank'ın kuramları ilk önerildiğinde

psikanalistler arasında dikkate değer karışıklıklar yarattıysa da bugün tamamen bir kenara bırakılmış durumdadır.

Freud monografında doğumdan sonraki erken bebeklikte ortaya çıkan travmatik durumlara dikkat etti. Bir örnek olarak bebeğin bedensel gereksinmelerin çoğunu ve bunların doyumlarını elde etmek için annesine bağımlı olduğunu seçti. Yaşamın bu döneminde doyum elde edilmesi, öncelikle bedensel gereksinmelerin doyurulması ile bağıntılıdır. Örneğin bakım sırasında bebek oral doyumu yaşadığı gibi, tutulmanın, ısıtılmanın, okşanmanın hazlarını da yaşar ya da dener. Yaşamın belli bir döneminden önce, bebek bu hazları, yani içgüdüsel doyumları kendi kendisine elde edemez. Ancak annenin doyurabileceği bir içgüdüsel gereksinme hissedildiğinde anne ortada yoksa çocuk için, Freud'un sözcüğü kullandığı anlamda, travmatik olan bir durum gelişir. Çocuğun egosu dürtüsel isteklere boyun eğdirecek doyumu bekletebilecek ölçüde gelişmemiş olduğundan ruhsal aygıtı bir uyarıcı akımı ile istila edilir. Böylece bu uyarıcılara ne hakim olabileceğinden, ne de uygun bir biçimde boşaltabildiğinden bunalım gelişir.

Örneğimizin göstermeye çalıştığı diğer bütün olgularda uyarıcı dalgasının doğmasına yol açtığı, ilkel, otomatik tipte bunalım iç kaynaklıdır. Özellikle id'in işleyişinden, daha belirli bir biçimde söylersek id'den doğar. Bu yüzden tartışmış olduğumuz otomatik tipteki bunalımdan zaman zaman "id bunalımı" diye söz edilir. Bugün bu isim seyrek kullanılmakla beraber bu kullanılış bu tür bunalımın hissediliş yerinin id olduğu gibi bir yanlış anlamaya olanak verir. Freud'un yapısal varsayımda ileri sürdüğü fikre göre bütün heyecan ve duygular egoda hissedilirdi. Freud'a göre herhangi bir heyecanı yaşamak egonun görevlerinden biriydi. Bu bunalım için de doğal olarak doğru olmalıydı. Otomatik olarak oluşan bunalımın yerinin id olduğu şeklindeki yanlış anlayışı kolaylaştıran nedir?

Bir önceki paragrafta söz konusu ettiğimiz örnekte böyle erken bir dönemde, aşağı yukarı bütünleşmiş, farklılaşmış kuvvetli bir egonun bulunmayışı mı? Daha önce de söylediğimiz gibi minik bir bebeğin yalnızca taslak halinde, hatta bir parçacık egosu vardır, ancak id'in geri kalanından farklılaşmaya başlamış bu parça hâlâ id'den belirgin bir biçimde ayırt edilir duruma gelmemiştir. Böyle ufak bir çocukta bile ego, ne ölçüde gelişmiş olursa olsun ortaya çıkan bunalımın yeridir.

Freud, ruhsal aygıtın aşırı uyarıcı akımına, yukarda tanımlandığı gibi, yani bunalım geliştirerek tepki gösterme yetenek ya da eğiliminin bütün hayat boyunca sürdüğüne inanıyordu. Başka türlü söylersek, Freud'un bu sözcüğe verdiği anlamla travmatik durum herhangi bir yaşta gelişebilir. Bu durumlar yukarıda gösterdiğimiz nedenlerden ötürü, yani egonun daha tam gelişmemiş olmasından dolayı çok erken dönemlerde çok daha sık görülür. Ego ne kadar iyi gelişmişse, ister iç, ister dış kaynaklardan gelen uyarıcılara uygun bir şekilde hakim olunamadığı ya da boşalımların sağlanmadığı durumların travmatik olduğunu ve bunalımın geliştiği tabii hatırlanacaktır.

Eğer Freud'un daha sonraki travmatik durumların ilk örneğinin doğum olduğu hakkındaki varsayımı doğruysa, doğum yaşantısı başlıca dış kaynak uyarıcılarının neden olduğu travmatik durumların bir örneği olur. Diğer olgularda hoşa gitmeyen uyarıcılar öncelikle dürtülerden kaynak alır ve böylece doğuşları bakımından içreldirler. Buna bir örnek olarak yalnızca annesinin doyurabileceği, ancak anne orada olmadığı için id'in şiddetle beklediği doyumu sağlanamayan bebeği verebiliriz.

Bildiğimiz kadarıyla yaşamın erken dönemlerinde en sık rastlanan ve en önemli olan travmatik durumlar id isteklerinin sonucu olarak ortaya çıkarlar. Freud aynı durumların daha sonraki yaşam-

da gerçek bunalım nevrozları diye sınıflandırdığı olgularda ortaya çıktığına inanıyordu (bak. Bölüm VIII). Bu durumda hastanın ıstırap çektiği bunalım, dış engellerden dolayı hastanın uygun bir biçimde boşaltamamış olduğu cinsel dürtü enerjisinden doğan, boğucu uyaran dalgasına bağlı oluyordu.

Ancak Freud'un bu özel varsayımının klinik bakımdan daha önemli olduğu görülmektedir. Özellikle erişkin yaşamın travmatik nevrozları, örneğin harp nevrozları ya da *shell-shock* diye adlandırılan nevrozların, otomatik olarak bunalım uyandıran, başedilemeyen dış uyarıcı akımına bağlı olduğu kabul edilir. Freud bu olasılığı ortaya atmış, arkasından birçok yazar bunun doğru olduğuna inanır görünmüştür. Hiç olmazsa Freud bunun doğru olduğuna inanıyordu. Daha sonra Freud (1926) da "kişiliğin daha derin tabakalarının katılması" diye adlandırdığı durum olmaksızın bir travmatik nevrozun muhtemelen bu kadar basit bir yolla ortaya çıkmayacağı fikrini ifade etti.

Freud'un travmatik durum ve travmatik durumlarda bunalımın otomatik gelişimi kavramları onun yeni bunalım kuramının birinci bölümü diyebileceğimiz kısmını oluşturur. Bu bölüm daha önceki kuramına en yakın olanı olmakla beraber bunalımın üretiliş ve oluşum biçimi bakımından ondan esaslı bir biçimde ayrılır. Okuyucu Freud'un öneki görüşüne göre bunalımın libido dönüşümünden oluştuğunu hatırlayacaktır. Sonraki görüşünde ise dürtülerden kaynak alsın ya da almasın başaçıkılamayan uyarıcı akımının sonucu olarak bunalım gelişiyordu.

Şimdi Freud'un yeni kuramının birinci bölümünü aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

1) Ruhsal yapı, hakim olunamayacak ya da boşaltılamayacak kadar büyük bir uyarıcı dalgası ile kaplandığında otomatik olarak bunalım gelişir.

2) Bu uyarıcılar iç ya da dış kaynaklı olabilirse de daha sıklıkla id'den, yani dürtülerden doğar.

3) Bu örneğe göre bunalımın otomatik olarak geliştiği durumlara travmatik durumlar denir.

4) Bu tür travmatik durumların ilk örneği doğumdur.

5) Hayatın bu döneminde egonun güçsüzlüğü ve olgunlaşmamış olmasından dolayı otomatik bunalım bir bebeklik özelliğidir ancak erişkinlerde gerçek bunalım nevrozu dediğimiz olgularda da görülür.

Yeni kuramın ikinci bölümü şudur. Büyüme sırasında küçük çocuk travmatik bir durumun yaklaştığını önceden sezmeyi öğrenir ve buna durum travmatik olmadan bunalım ile tepki gösterir. Bu tip bunalıma Freud haberci (signal) bunalım adını vermiştir. Bu çeşit bunalım, tehlikeli bir durum ya da tehlikeli durumun önceden sezilmesiyle ortaya çıkar. Oluşumu bir ego görevidir ve gerçekleşmek üzere olan travmatik durumu karşılamak ya da ondan kaçınmak üzere egonun kumandası altındaki kuvvetleri harekete geçirmeye yarar.

"Tehlike durumu" sözcüklerinin anlamını göstermek için Freud annesi tarafından yalnız bırakılmış bebek örneğine dönmüştür. Okuyucu yalnız bırakılmakta devam edilen çocuğun doyumları için annenin varlığının gerekli olduğu birtakım gereksinmelerin hücumuna uğradığını, durumun travmatik hale gelerek bunalımın otomatik olarak geliştiğini hatırlayacaktır. Freud, bir gelişme düzeyine eriştikten sonra çocuğun egosunun annesinin gidişi ile otomatik olarak ortaya hiç hoşa gitmeyen bunalım durumunun gelişmesi arasında bir ilişki olduğunu keşfedebildiğini savundu. Başka deyişler söylersek ego, anne varken bunalımın gelişmeyece-

ğini, eğer giderse gelişeceğini bilecektir. Bunun sonucu olarak ego anneden ayrılmayı bir tehlike durumu olarak kabullenecektir. Tehlike, anne uzaktayken id'den doyum için karşı gelinmez isteklerin ve bunun sonucunda travmatik durumun ortaya çıkması olasılığıdır.

Böyle bir tehlike durumunda bir bebek ne yapar? Yapacaklarının bir kısmı çocuklarla deneyi olmuş herhangi biri için bilinen şeylerdir. Birçok rahatsızlık belirtileri ile çocuk annenin gitmesini önlemeye, zaten gitmişse çağırmaya çabalar. Ancak, Freud ne kadar önemli olursa olsun dış çevreyi değiştirmeye yönelen çeşitli ego etkinliklerinden çok bu durumda ruhsal yapı içinde ne olup bittiğiyle ilgiliydi. Bir tehlike durumunda egonun bizzat kendi oluşturduğu bir bunalım ile tepki gösterdiğini ortaya atmıştır. Bu bunalımın ego tarafından bir tehlike işareti olarak oluşturulduğundan haberci (signal) bunalım diye adlandırılmasını önermiştir.

Daha fazla ilerlemeden bir an duralım. Bir haberci olarak ya da başka bir amaçla ego nasıl bir biçimde bunalım yaratıyor? Bu sorunun cevabı her şeyden önce egonun birtakım birbiri ile ilgili görev ve işleyişler bütünü olduğunu anımsamamıza bağlıdır. Bir tehlike durumunda bu görev ve işleyişlerin bir kısmı, örneğin duyusal algılama, bellek, bazı tip düşünce süreçleri tehlikeyi tanımakla ilgilenirken egonun diğer bölümleri ya da diğer ego görev ve işleyişleri tehlikeye bunalım olarak algılanan duyguyla tepki gösterir. Gerçekten klinik deneylerimizden, tehlikenin alglanmasının muhtemelen travmatik durumun fantezisinin doğmasına yol açtığını ve bu fantezinin haberci bunalıma neden olduğunu tahmin edebiliriz. Tahminimiz doğru olsun ya da olmasın, bazı ego görevlerinin tehlikenin hatırlanmasından, diğerlerinin ise buna bunalımla tepki göstermekten sorumlu olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Şimdi egonun bir tehlike durumunu farkedip, buna haberci bunalımla tepki gösterdiğinde ne olup bittiği hakkında Freud'un açıklamalarını sürdürelim. İşte bu noktadan sonra haz ilkesi sahneye girer. Haberci bunalım hazzın karşıtıdır. Bu bunalım ne kadar yoğun olursa o kadar hazza zıt bir duygu uyandırır. Bir dereceye kadar bunalımın şiddeti egonun tehlikenin yakınlığını ya da ağırlığını yahut ikisini birlikte değerlendirmesi ile orantılı olduğunu varsayıyoruz. Böylece herhangi bir önemli tehlike durumunda bunalım ve hazzın karşıtı olan duyguların da önemli olmasını bekleriz. Haz karşıtı duygular derhal otomatik olarak haz ilkesini harekete geçirir. Haz ilkesinin harekete geçmesi ve işlemesi ile egoya, id dürtülerinin doğurmuş olabileceği tehlike durumunun aciliyetini ve süregelen etkinliğini kontrol edecek gerekli kuvveti verir.

Annesi tarafından bırakılmış bebek örneğinde bu dürtüler, örneğin anne tarafından bakılmak, okşanmak istekleri şeklinde belirtilmişti.

Freud çocuğun yaşamında birbiri arkasından ortaya çıkacağı beklenebilecek bir sıra belli tehlike durumlarını belirtti. Tarihsel sırası içinde ele alırsak bunların birincisi doyum kaynağı olma bakımından çocuk için önemli olan birinden ayrılmaktır. Psikanalitik yayınlarda bundan çoğu kez "nesne kaybı" ya da "sevilen nesnenin kaybı" diye söz edilir. Bununla beraber bunun ilk kez bir tehlike olarak algılandığı bir çağda "sevgi" gibi karmaşık bir duyguyu ona bağlamak için çocuk çok küçüktür. Çocuk için bunu izleyen özel tehlike durumu, çevresinde doyum için zorunlu olarak bağımlı bulunduğu bir kişinin sevgisini yitirmektir. Hatta kişi var olsa da çocuk onun sevgisini yitirmekten korkar. Buna "nesnenin sevgisinin kaybı" denmiştir. Bundan sonra gelen tehlike durumu iki cins için farklıdır. Oğlan çocuk söz konusu olduğunda tehlike psikanali-

tik yayınlarda kastre edilme denen (castration) erkeklik organının kaybıdır. Küçük kızlarda ise bunun eşiti sayılabilecek, cinsel organlarının yaralanmasıdır. Son tehlike durumu ise suçluluk, superego tarafından beğenilmeme, onaylanmama ya da cezalandırılmadır.

Bu tehlikelerin birincisinin ego gelişmesinin en erken dönemlerinin özelliği olduğunu varsayıyoruz. Buna ikinciyi de eklersek iki buçuk-üç yaşlarına kadar çıkabiliriz. Bu yaşlara kadar üçüncü tehlike büyük bir önem taşımaz. Sonuncusu doğal olarak superegonun gelişmiş olduğu beş-altı yaşlarından sonra ancak önem kazanır. Bütün bu tehlikeler, her tehlikenin birbirine göre önemi kişiden kişiye değişmekle beraber, bilinçdışı olmak üzere hiç olmazsa bir derecede bütün yaşam boyunca devam ederler. Nevrotik hastalarda bu tehlikeler bilinçdışı olarak aşırı derecede devam etmektedir. Klinikte bir hasta ile çalışırken bilinçdışı korkularından hangi tehlikenin en önemli olduğunun bilinmesinin uygulama ve tedavi ile ilgili çok büyük önemi açıktır.

Freud, ruhsal hastalıkların esas sorununun bunalım olduğunu öne sürdü ve savı günümüzde çoğumuz tarafından kabullenildi. Ancak bunun her zaman böyle olmadığını görebiliyoruz. Bunalım sorunun yayımlanmasından önce psikanalitik düşüncenin nevrozlar hakkındaki düşüncesinin kuram ve uygulama açısından en vurgulanan bölümü, libidonun çeşitli durumları, özellikle libidonun saplanması (fixation) idi. Önce de söylediğimiz gibi o zamanlarda bunalım yeterli miktarda boşaltılmamış libidonun dönüşmesi olarak düşünülüyordu. Doğal olarak da libido kuramın tartışılmasında ön planı işgal ediyor, klinik hekiminin başlıca ilgisi, saplantılar ve genellikle uygun libido boşaltımları sağlamaya yöneliyordu. Amacımız bu saplanmaları kaldırmanın değerinin bugün dünden daha az olduğunu ileri sürmeye girişmek değildir. Bu ancak bugün kuram ve uygulama açısından bu

sorunlara sadece id açısından değil hem ego, hem de id açısından bakmaya eğiliyoruz demektir.

Günümüzdeki psikanalitik yayınlarda ruh hastalıklarında bunalımın üzerinde o kadar durulmaktadır ki bunalımın egoyu, tehlikeli olabilecek gibi görünen içgüdüsel istek ve dürtüleri kontrol etmesi ya da sindirmesi gibi normal gelişmenin temel bir yönünü gözden kaçırmak kolaylaşmaktadır. Bunalımın bu görevi hiçbir biçimde kendiliğinden patolojik olmaz. Tam tersi zihinsel yaşayışın ve büyümenin gerekli bir bölümüdür. Örneğin bunalım olmaksızın, kelimenin en geniş anlamı ile herhangi bir eğitim vermek olanaksız olurdu. Kişi, id'inden kaynak alan her dürtünün elinde kalır ve bunların hepsini doyurmaya girişir ve bunlar travmatik durumlara neden olduğunda kişi bunalımın altında ezilirdi.

Haberci bunalım hakkında söylenecek başka bir nokta da şudur: Bu bunalım, travmatik durumlara eşlik eden bunalıma göre çok daha az yoğundur. Başka türlü söylersek gelişmesi sırasında vermeyi öğrendiği bu işaret bunalımı, eğer işaret verilmemiş olsa ve travmatik durum gelişse ortaya çıkacak olan bunalımdan, doğurduğu haz karşıtı duygular açısından çok daha hafiftir. Haberci bunalım ya da işaret bunalımı kuvvetten düşürülmüş bir bunalımdır.

Şimdi bunalımın yeni kuramının ikinci bölümünü tekrar ele alalım:

1) Gelişim sırasında ego bir tehlike durumu (travmatik durum) tehdidi doğduğunda ve daha sonra tehlike durumunun doğacağını sezdiğinde bunalım oluşturma yeteneğini kazanır.

2) Haz ilkesinin işleyişi sayesinde bu haberci ya da işaret bunalımı egoyu bir tehlike durumunda id dürtülerini kontrol etmesini ve onları ketlemesini sağlar.

3) Erken ve daha geç çocuklukta özel bir sıra diziliş gösteren tehlike durumları vardır. Bunlar, dereceleri az ya da çok olmak üzere yaşam boyunca bilinçdışı olarak devam ederler.

4) Haberci ya da işaret bunalımı gerçek bunalımın zayıflatılmış bir şekli olup normal olan bunalım, bu bunalım biçimidir.

Böylece kendimize sormuş olduğumuz iki sorudan birincisine cevabımızı tamamlamış oluyoruz. Sorumuz şu olayı gözönüne alıyordu. Ego, geri kalan kısmının hizmetçisi olmak üzere idin bir bölümü olarak başlamışken zamanla ve giderek nasıl kısmen idin efendisi haline geliyor?

Şimdi kendimize sorduğumuz ikinci soruyu cevaplandırmaya koyulmayı istiyoruz. Başarabildiğinde ego, id dürtülerini nasıl kontrol altında tutabilmektedir?

Bunalım tartışmamızdan anlamıştık ki, ego bir id dürtüsünün aciliyetine karşı çıktığında bunu o dürtünün acil olarak gerçekleştirmesinin bir tehlike durumu yaratacağına hükmederek yapar. Bu zaman bir tehlike işareti olarak bunalım oluşturur, bu yolda haz ilkesinin yardımını sağlar ve böylece tehlikeli dürtünün aciliyetine karşı başarılı bir karşı koyma gösterir. Psikanalitik sözlükte bu karşı komaya "savunma" (defence) ya da egonun savunucu işleyişi diyoruz. O halde sorumuzu şöyle sınırlayabiliriz: "Egonun id'e karşı kullandığı savunmalar nelerdir?"

Bu sorunun cevabı çok basit olduğu kadar çok da geneldir. Ego, elinde ne varsa hepsini bu amacına hizmet edecek şekilde kullanabilir. Egonun herhangi bir tutumu, bir algısı, dikkatindeki bir değişim, tehlikeli olanla rekabet edecek, fakat ondan daha güvenli başka bir id dürtüsünü kolaylaştırmak, tehlikeli dürtünün enerjisini nötralize etmek için büyük bir çabaya girişme, özdeşimler oluşturma ya da fantezileri artırma çabaları yalnız başlarına ya

da birarada savunucu bir biçimde kullanılabilir. Başka türlü söylersek ego savunucu amaçlarla şu ya da bu zamanda bütün normal ego kuruluş, görev ve işleyiş süreçlerini kullanabilir ya da kullanmayabilir.

Ego, bu savunucu işlemlerine ek olarak, daha önceki tartışmalardan tanıdığımız süreçleri kullanır. Egonun bazı süreçleri de vardır ki bunlar öncelikle egonun id'e karşı savunması için geliştirilmişlerdir. Anna Freud (1936) bunlara "savunma mekanizmaları" adını vermiştir. Egonun savunmalarını tartışmamızda başlıca ilgimiz bu sonunculara yönelecektir.

Savunma mekanizmalarına ait verebileceğimiz her liste kaçınılmaz olarak eksik ve eleştiriye açık olacaktır. Analistler arasında hâlâ neye savunma mekanizması denir, neye denmez ya da hangileri id dürtülerine hakim olmak için ego tarafından kullanılabilir ya da kullanılamaz konusunda fikir ayrılıkları vardır. Bizim yapacağımız genel olarak savunma mekanizması olarak kabul edilenleri ve genellikle zihni işleyişte gözönüne alınacak ölçüde önemli oldukları kabul edilenleri tartışmak ve tanımlamaya çalışmak olacaktır.

Psikanalitik yayınlarda en erken tanınmış ve hakkında en geniş biçimde tartışılmış olan mekanizma bastırma (repression) adını verdiğimizdir (Freud, 1915). Bastırma, istenmeyen id dürtülerinin ya da bunun anı, duygu, istek ya da istek-gerçekleştirici (wishfulfilling) hayallerinin bilinçli gelmesine engel olan bir ego etkinliğidir. Kişinin bu konudaki bilinçliliğinde bunların hiçbiri yoktur. Bastırılmış bir anı, bastırmanın yapıldığı kişide içrel görüş açısından unutulmuş bir anıdır. Konu dışı olmak üzere bastırmadan başka bir unutma yolu olup olmadığını da kesin bir şekilde bilmiyoruz.

Bastırma olayı ruhsal yapı içinde ego ile id arasında, bastırma noktasında sürekli ya da hiç olmazsa uzun süreli bir karşılık

yaratır. Bir taraftan sürekli doyum için sıkıştıran önemli dürtü enerjisi yatırımı ile yüklü bastırılmış içerik var olmakla devam etmekteyken diğer yönden egonun, emrindeki ruhsal enerjisinin bir kısmının sürekli harcanması yoluyla bastırmayı devam ettirdiğine inanıyoruz. Bastırılmış içeriğin dürtü enerjisi yatırımına karşı koymakla görevli olduğundan bu ego enerjisi karşı-yatırım (counter-cathexis) diye adlandırılmıştır.

Yatırım ile karşı yatırım arasındaki denge hiçbir zaman durağan değildir. Bu birbirine karşı koyan kuvvetlerin dengesinin bir sonucu olup herhangi bir anda bir yöne kayabilir. Ego tarafından karşı yatırım, bastırılmış içeriğin yatırımından kuvvetli kaldığı sürece, ikincisi bastırılmış olarak kalmakta devam eder. Ancak karşı yatırım zayıfladığında bastırılmış içerik harekete geçerek bilince çıkma eğilimini gösterebilir. Sözünü ettiğimiz bu bastırmanın başarısızlığa uğraması aynı biçimde karşı yatırımda bir artma olmadan dürtü yatırımının kuvvet ve yoğunluğunun artması olayında da görülür.

Bu olasılıkları göstermek belki yararlı olacaktır. Ego tarafından karşı koymada kullanılan karşı-yatırımlar türlü yollardan azalabilirler. Örneğin çok bilinen biri alkol zehirlenmesi olmak üzere, birçok toksik ve ateşli durumlarda görülebilirler. Bir kişi sarhoşken, ayıkken varlıklarından haberdar olmadığı cinsel ve saldırgan eğilimlerini gözlenebilir davranış ve konuşmasında ortaya koyabilir. Aynı şey diğer zehirlenme durumları için de doğrudur. Karşı-yatırımlarda benzer bir azalma Bölüm VII'de göreceğimiz gibi uyku sırasında sıklıkla ortaya çıkar. Bunun sonucu düş görenin uyanık durumunda bilincine çıkması olanaksız olan bastırılmış istekleri, anıları düşte bilinçli olarak görülebilir.

Tam tersine, örneğin bulûğ döneminde id için kullanılabilir enerjide bir artma olduğuna ve bu zamana kadar yıllarca sağlam

kalmış bastırmanın kısmen ya da tamamen çözülebileceğine inanmamız için geçerli nedenlerimiz vardır. Buna ek olarak doyum eksikliğinin id dürtülerinin kuvvetini artırır bir eğiliminin de olduğunu varsayıyoruz. Tıpkı aç bir adamın genellikle hoşlanmadığı bir yemeği yiyebilmesi gibi, cinsel bakımdan ağır bir yoksunluk içinde kalmış adam da, bu kadar ağır ve uzun bir yoksunluğa düşmediği takdirde çözmeyeceği cinsel bastırmalarını çözmeye daha yatkın olur. İd dürtülerinin kuvvetlerini artırarak bastırmayı zayıflatan olası bir faktör de baştan çıkarılma (seduction), özendirme ve iğfaldir (temptation).

Eğer bir bastırma zayıflar, çözülmeye yüz tutar, hatta bir dereceye kadar kırılırsa bunun mutlaka ego ile id arasındaki mücadelenin dürtü açısından bitmesi ve dürtünün uygun ve doğru bir biçimde bilince kabul edilerek egonun yardımı ile doyuma erişmesi anlamına gelmeyeceği noktasına işaret etmeliyiz. Bu doğal olarak bir olasılıktır. Örneğin çocukluktan erişkinliğe geçişte, hiç olmazsa bizim toplumumuzda, eğer erişkin kişinin cinsel uyumu normalse birçok cinsel bastırma bütünüyle ya da kısmen kaldırılır. Bunun yanı sıra başka bir sonuç da sık görülür. Bir id dürtüsü bilince, yani doyuma ulaşmaya yaklaştığında ego bu bastırma yıkılmasına yeni bir tehlike gibi tepki gösterir ve bir kere daha haberci bunalım oluşturur ve bu yolla istenmeyen ve tehlikeli dürtüye karşı yenilenmiş savunmalar için yeni kuvvetleri harekete getirir. Eğer ego bu girişimde başarılı olursa bastırma ya da diğer bir yolla uygun savunmalar yeniden kurulur. Ancak bu durumun ego tarafından korunması onun daha fazla karşı-yatırım enerjisi harcamasını gerektirir.

Bastırma olayında ego ile id arasındaki dengenin değişmesi olasılığı sözünü ettikten sonra bir isteğin tamamen başarılı bir biçimde bastırılması gibi bir durumun da olası olduğunu ekleyebi-

liriz (Freud, 1926). Bu isteğin gerçekten ortadan kaybolması ve onun enerji yatırımlarının yok olması hiç olmazsa yatırımın diğer zihinsel içeriklere aktarılması sonucunu verir. Klinik deneyimlerimizden böyle tam ve ideal bir bastırma örneğinin olmadığını biliyoruz. Gerçekten de klinik çalışmalarımızda, özellikle bastırmanın başarılı olmadığı ve bunun sonucu olarak psikonevrotik belirtilerin geliştiği olgularla uğraşıyoruz (bak. VIII. Bölüm). Gerçekten birşeyler bildiğimiz olgular, sadece bastırılmış içeriğin dürtü enerjisi ile yüklü olmaya eden ettiği ve sonuç olarak karşıyatırımlarla buna karşı konan olgulardır.

Bastırma mekanizması hakkında açıklığa kavuşturulması gereken iki nokta daha vardır. Bunlardan birincisi bütünüyle sürecin bilinçdışı olan, sadece bastırılmış içeriği değil bastırmayı oluşturan ego etkinliğidir.

Bir şeyi bastıranla, bir şeyi unutan arasında olayın farkında olma açısından bir fark yoktur. Farkında olunabilecek tek şey sonuçtur. Ancak bastırmaya bir parça benzeyen bilinçli bir etkinlik vardır. Psikanalitik yayınlarda bu etkinlikten bilinçli bastırma diye söz edilir. Bu bildiğimiz bir şeyi unutmaya karar vermek ve bir daha onu düşünmemektir. Bastırma ile bastırma sınırında olaylar olabileceği, hatta bu ikisi arasında gerçek bir sınır çizgisi olmadığı söylenebilir. Ancak bastırma sözcüğünü kullandığımızda, bilinçli oluşun önlenişini ve sürekli bir karşı-yatırımla karşı çıkılışın bilinçdışı olduğunu kastediyoruz.

Açıklığa kavuşturulması gereken ikinci ve son nokta bastırmaya uğramış bir şey hakkında bilinçliliğe girmesi zorla önlenmiştir demek yeterli değildir. Bastırılan şeyin görev ve işleyiş bakımından egodan bütünüyle ayrıldığı, bunun yerine id'in bir parçası olduğunun da bilinmesi aynı derecede önemlidir.

Böyle bir sav bazı açıklamalar gerektirir. Şimdiye kadar bastırma tartışmamızda bir karşı koyma ya da ego ile id'in bir dürtüsü arasındaki çatışmadan söz ettik. Bastırmanın bir id dürtüsünü, id'in bir parçası haline getirdiğini söylemenin büyük bir anlamı yoktur. Bu bağlantıda anlamamız gereken nokta söz konusu id dürtüsü ile sık çağrışımsal bağları olan duygular, fanteziler ve anıların, bastırma olmadan önce egonun parçaları olmuş olan bu öğeleri de içermesidir. Bastırmadan önce ego görev ve işleyişleri tıpkı diğer id dürtülerinin olduğu gibi bu özel id dürtüsünün de hizmetindeydiler. Böylece egonun işleyişi ile id dürtüsü çatışan bölümler olmak yerine birbiri ile uygunluk halinde bir bütün teşkil ediyorlardı. Bastırma olunca, bastırılan bütünüyle bastırılır ve bunun sonucu olarak bazı şeyler ego kuruluşundan gerçekten çekilerek id'e eklenir. Büyük ölçüde bastırmanın egonun bütünlüğüne zararlı olduğu, yukarıdaki açıklama akılda tutulursa, anlaşılması kolay bir şeydir. Şimdi yapılan her bastırmanın egonun genişliğini küçülttüğünü ve onu eskiden olduğundan daha etkisiz kıldığını anlamış bulunuyoruz. Her bastırmanın egonun kuvvet ve etkinliğini azaltmasını, her bastırmanın gerekli karşı yatırımı korumak için, egonun sınırlı enerji depolarından daha fazla harcama gerektireceğini ekleyebiliriz.

Tartışacağımız ikinci savunma mekanizması zıt tepkiler kurma adını verdiğimizdir. Bu bir çift karşı yönlü tutumun, örneğin nefretin bilinçdışı kılınması ve sevginin aşırı vurgulanması ile orada saklanmasını sağlamaktır. Böylece ortadan kaybolan tutum bilinçdışı olarak süregelmesine rağmen nefretin yerini sevgi, zalimliğin yerini nezaket, inatçılığın yerini itaatkârlık, pislik zevkinin yerini temizlik düşkünlüğü almış görünür.

Zıt tepkiler kurmayı genellikle yukarıda kullandığımız gibi kişide toplumsal olarak kabul edilemez davranışlarını bırakıp

anababa ve öğretmenler tarafından daha benimsenir davranışlar geliştirme yönünde işlemek anlamında düşünmekle beraber, bunu tersi de olanaklıdır. Örneğin sevgiye karşı bir zıt tepki olarak nefret, itaata karşı inatçılık vb. gözükebilir. Listemizi böylece uzatabiliriz. Herhangi bir zıt tepki kurmada bunun temelini belirleyen nedir sorusunun cevabı "Burada ego neden bir tehlike olarak korkmakta ve ona karşı haberci bunalımla tepki göstermektedir?" sorusunda yatar. Eğer ego bazı nedenlerden dolayı nefret dürtülerinden ya da nefret etmekle bağıntılı dürtülerden korkuyorsa bunları kontrol altına alır ve sevgi tutumlarını abartıp kuvvetlendirerek kontrol altında tutmaya devam eder. Eğer korkulan sevgi ise bunun tersi ortaya çıkar.

Örneğin bir kişi onlara karşı çok zalim, hatta sadistik dürtülerini kontrol altında ve bilinçdışında tutmak için insan ve hayvanlara karşı büyük bir sevecenlik ve sevgi tutumu geliştirebilir. Bunun tersine olarak psikiyatrik ya da analitik bir tedavi sırasında hastanın doktoruna karşı duyduğu bilinçli öfke, ona karşı olan sevgi duygu ve fantezilerinin baskısına karşı egosunun kendisini bilinçdışı olarak savunma gereksinimi tarafından harekete getirilmiş olabilir. Bu savunma mekanizmasının işleyişi hakkındaki bilgimizin sonuçlarından biri şudur. Gerçek dışı ve aşırı olmak üzere ne zaman böyle bir tutumla karşılaşırsak acaba bu tutuma bu kadar önem verilmesi bunun tam zıttına karşı bir savunma mıdır diye merak ederiz. Böylece örneğin bir aşırı barışseverin ya da hayvanlar üzerinde canlı deney yapılmasına karşı çıkan birinin biliçdışı zulüm ve nefret fantezilerinin egosunda gözükmesini özellikle tehlikeli bulan biri olduğunu düşünebiliriz.

Böylelikle daha önce bastırmada söylediğimiz ve aşağı yukarı egonun bütün savunma mekanizmalarında olduğu gibi zıt tepkiler kurma mekanizmasının da bilinçdışı olarak işlediğine inanıyoruz.

Bununla birlikte bizim bilinçli ruhsal yaşantımızda da zıt tepkiler kurmanın benzerlerinin bulunduğunu bilmenin de yararları vardır. Dalkavuk, iki yüzlü, hatta bazı koşullarda iyi ev sahiplerinin bilinçli zihinlerinde, hiç olmazsa benzer biçimde, bilinçdışı zıt tepkiler kurmada ne olmaktaysa o oluşmaktadır. Yukarıdakilerin hepsi kendi kendilerine "Bu insanı sever görünmek istemekle beraber ona karşı gerçek ve derin duyguların farklı, hatta tamamen bunun karşıtıdır." derler. Ancak bunların birbirlerine benzerliklerinin yanıltıcı olduğunun farkında olmalıyız. Yukarıdaki gibi bir sürecin bilinçli olarak ortaya çıkması sadece geçici bir uyum anlamını taşır. Diğer taraftan gerçek zıt tepkiler kurma, tıpkı bastırmada olduğu gibi ortaya çıktığı kişinin hem egosu hem id'inde sürekli değişiklikler yapar.

Bundan sonraki savunma mekanizmasına geçmeden önce bize genel olarak ego etkinliklerinin karmaşıklıkları ve birbiri ile ilişkilerini göstermeye yarayacak bir gözlem yapmak istiyoruz. Bu gözlem egonun savunma mekanizmalarının tartışmasını sadeleştirmek, hiç olmazsa bir parça şematize etmek için yapılacak herhangi bir girişimin zorlukları ile ilgilidir.

Annesinin yeni bir kardeş doğurduğu iki yaşında bir çocuk varsayalım. İki yaşındaki çocuk açısından, böyle bir durumun kaçınılmaz sonucu, onun gözünde annesinden beklediği dikkat ve sevgiden kendisini yoksun bırakan bebeği ortadan kaldırmak isteği olacaktır. Bebeğe karşı olan böyle düşmanca istekler, çocuk tarafından sözler ya da önemli derecede eylemlerle belirtilecek, hatta bebek için bazı ciddi tehlikelere yol açabilecektir. Ancak çok geçmeden küçük kardeşine yönelmiş düşmanlığının annesinin en hoşlanmadığı şey olduğunu keşfedecek ve bunun alışılmış sonucu annesinin sevgisini yitirmek korkusu yüzünden kendisini bu düşmanca dürtülerin baskısına karşı savunacaktır. Bu durumda

düşmanca dürtüler ve onların türevlerinin ego dışına atılarak id'le birleştiklerine ve devamlı karşı-yatırımla bilinçlilikten uzak tutulduklarına inanıyoruz.

Çocuğun bilinçliliğinden küçük kardeşine karşı olan düşmanca dürtülerin kaybolmasına ek olarak kardeş için bir parça da sevgi geliştiğini gözlemek bilinmeyen bir şey değildir. Yoğunluğu büyük ölçüde değişebilen bu sevgiyi de egonun savunucu etkinliklerine, özellikle zıt tepkiler kurma savunmasına bağlıyoruz. Öyle görünüyor ki ego kendisini korkutan düşmanca id dürtülerine karşı korunmak için iki savunma mekanizması kullanmış ve bunlar da bastırma ve zıt tepkiler kurma olmuştur.

Gerçekten de klinik deneylerimizin bize gösterdiği gibi savunma mekanizmaları nadiren tek başına, hatta ikili olarak kullanılırlar. Tam tersine birçoğu birlikte kullanılır ve bir olguda genellikle bir ya da ikisi en önemlileri ya da birincil mekanizmalardır.

Hatta bu olay bizim yukarıdaki basit örneğimizde bile vardır. Düşmanlığını bastırmakla çocuğun annesi sanki şöyle söylemiş gibi olmasına tepki gösterdiğini çok iyi anlayabiliriz "Eğer kardeşinden nefret edersen, seni sevmeyeceğim." Cevabı şöyle idi "Kardeşimden nefret etmiyorum, o halde beni sevmeyeceğinden korkmama gerek yok." "Kardeşimden nefret etmiyorum." cümlesi bastırmanın tamamlanmış olmasının sözel hale getirilmesidir. Yanlış anlaşılma olasılığından kaçınmak için parantez içinde anne ile çocuk arasında gerçekten böyle bir konuşmanın geçmiş olduğunu kastetmediğimizi işaret edebiliriz. Ancak böyle bir konuşma geçmiş olsaydı, sonuçların böyle olabileceğini belirtmek istiyoruz. Bu kelimeler bizzat asla telâffuz edilmemişlerdir. Bu kelimelerle belirtilen düşünceler gerçekte olmuş ya da geçmiş olaylara bağlantılıdır. Yukarıdaki kullandığımız sözler yalnız bastırma için olanlar-

dır ancak gördüğümüz gibi zıt tepkiler kurmada çocuk gerçekte "Bebekten nefret etmiyorum, bebeği seviyorum." demektedir. Bu "Bebeği seviyorum." nereden gelmektedir? Tahmin edebiliriz ki içrel savunucu bir değer olmak bakımından, sevdiğimizi itiraf ettiğimiz birine karşı nefret duyulmasını kabul etmek, lâkayt olduğumuz birine karşı nefret duyulmasını kabul etmekten çok daha zordur. Bu yüzden birçok annenin yalnızca "Kardeşinden nefret etmelisin." değil, aynı zamanda çok anlaşılır biçimde "Kardeşini sevmelisin." dediğinden emin olabiliriz. Böylelikle çocuk için "kardeşi sevmek" annenin sevgisini kaybetme korkusuna karşı mantıki bir garanti olur. Ancak buna ek olarak analitik deneylerimiz iki yaşında "bebek seven" çocukların bunu özel ve anlamlı bir biçimde de yaptıklarını öğretmiştir. Kendisi sanki anneymiş gibi davranır ve annenin çocuğa karşı olan etkinlik ve tutumlarını taklit eder. Başka sözcüklerle anlatırsak bilinçdışı olarak annesiyle özdeşim yapar.

Böylelikle özdeşim sürecinin zıt tepkiler kurmanın bir parçası ya da onun için gerekli bir giriş olduğu gibi beklenmedik bir sonuca ulaşmış oluyor ve savunma mekanizmalarının biri temel diğeri yardımcı olmak üzere iki tip olup olmadıklarından kuşkulanıyoruz. Bu hâlâ kesin bir cevap bekleyen bir sorundur. Ego ve Savunma Mekanizmaları adlı klasik eserinde Anna Freud (1936) bastırmanın temel savunma mekanizması olduğunu, diğer bütün savunma mekanizmalarının bunu kuvvetlendirdiklerini ya da bastırmanın başarısızlığa düşmesinden sonra işe girişmek üzere çağrıldıkları hakkında bazı yazarların fikirlerinden söz etmiştir. Anna Freud'un kendisi ise savunma mekanizmalarının inceleme ve sınıflandırılmalarının değerinin genetik ve gelişimsel bir temele uygulanmasını önerdi. Böylelikle en ilkel savunma mekanizmalarından, hatta bizzat savunma mekanizmalarının öncülerinden başlayarak adım adım görece daha yüksek düzeyde gelişmiş savunma mekanizma-

larına kadar çalışılacaktı. Bu kadar uyarıcı olan bu teklifin herhangi birinin hiç olmazsa yayın dünyasına bir göz atmasıyla görebileceği gibi uzun boylu izlenmemiş olması ilgi çekicidir.

Gelelim bastırmanın temel savunma mekanizması ve diğer hepsinin en fazladan bunun yardımcısı olduğu önerisine... Bu noktada nihai ve kesin bir karar verme yeteneksizliğimizi itiraf etmeliyiz. Bu güçlük, bizim bastırmayı sonuçları ile ilgili terimler hariç olmak üzere özelliklerini belirtme ve tanımlama konusunda yetersizliğimizden doğmaktadır. Sonuç doğaldır ki bir şeyin "unutulması", bilinçliliğe kabulüne engel olunmasıdır. Diğer bütün savunma mekanizmalarında da bir şeyin bilinçlilikten uzak tutulması geçerlidir. Aynı zamanda diğer savunma mekanizmalarının bir şeyin bilinçlenmesine engel olma sürecinin ve nihai sonucun ayrıntıları olması, hepimizin "bastırma" adını vermekte olduğumuz mekanizmanın ayrıntıları ile oldukça benzer bulunmaları da doğrudur. Bugün henüz bu konuda güvenle herhangi bir sonuç ileri süremiyoruz.

Savunma mekanizmalarımızın sıralanmasına devam edelim. Psikanalitik yayınlarda yalıtma (isolation) sözcüğü birbirine benzemeyen bununla birlikte, genellikle saplantılı düşünceler (obsession) adını verdiğimiz nevrotik belirtiler gösteren hastalarda görülen iki ayrı savunma mekanizması için kullanılmıştır. Kelimenin daha tanınan anlamı Freud'un orijinal olarak bir duygunun yalıtımı dediği mekanizmadır. Ancak bir duygunun ya da bir heyecanın bastırılması denmesi daha iyi olurdu. Böyle olgularda bir istekli ilintili bir fantezi ya da geçmişe ait önemli bir anı bilince kolaylıkla kabul edilebilir. Ancak bununla bağıntılı ve genel olarak acı ve ıstırap verici duygular bilinçli olmazlar. Buna ek olarak bu gibi hastalar ne cins olursa olsun birçok heyecanı hissetmeme kontrolüne genellikle sahiptirler. Heyecanların bastırılması süreci korkutucu ve acı

verici heyecanların bilince kabulüne engel olunmasından başlar. Açıkça görüldüğü gibi haz ilkesinin yararına çalışır ve olguların çoğunda da bundan öteye gitmez. Ancak bazı talihsiz kişilerde o kadar ileri gidebilir ki sonunda kişi herhangi bir tür duygunun herhangi bir derecede bilinçliliğinin farkına varmaz olur ve eski filozofların öne bir ideal diye sürdükleri iç huzurun (equanimity) bir karikatürü haline gelirler.

Yalıtımın diğer ve daha nadir bir anlamı. Freud tarafından "Bunalım sorunu" (1926)'nun, saplantıların psikopatolojisinin tartışıldığı bir bölümde öne sürülmüştür. Bilinçdışı bir süreç olan yalıtımla bir düşüncenin, kendisinden sonra gelen düşünceden sözlük anlamında ayrılması ve böylelikle kendisinden sonra gelenle arasında kısa bir ruhsal, zihinsel karanlık kalmasıdır. Böylece yalıtılmış düşünceyi zihindeki bütün çağrışım bağlarından yoksun kılmakta, ego onun bilinçliliğe tekrar girme olanaklarını en aza indirmeye çabalamaktadır. Fikir böylelikle "dokunulmazlık" kazanmaktadır.

Söylediğimiz gibi yalıtımın her iki biçimi de özellikle saplantısal belirtilerle bağıntılı olarak bulunur. Bu tür belirtilerle özellikle bağıntılı olan başka bir savunma mekanizması da yapma-bozma'dır (undoing). Bu, söz konusu kişinin bilinçdışı olacağını hayal ettiği zararı, yapmamış olmak ya da hafifletmek amacı ile yaptığı bir eylemdir. Örneğin küçük kardeşine karşı düşmanca istekleri bilincine çıktığında kuvvetli bir bunalıma girecek olan çocuk bunun yerine hasta ve yaralı hayvanlara bakmak, onları iyi etmek için bilinçli ve kuvvetli bir istek yaşayabilir. Bu olguda çocuk tedavi çabaları ile bilinçdışı olarak, hayali düşmanca isteklerinin küçük kardeşinde neden olduğu zararları bozmaktadır.

Çoğu kez çocukların ve erişkinlerin birçok töresel (ritualistik) davranışları bu temel ile açıklanabilecek öğeler taşır. Bunlar bilinçli

ya da bilinçsiz olsunlar egonun tehlikeli bulduğu bazı id dürtülerinin etkilerini yok varsaymaya yönelmişlerdir. Bazen törenin anlamı açıktır. Hatta bazen hasta için tam bilinçli olmasa bile ona çok yakındır. Daha sıklıkla yukarıda verdiğimiz örnekte olduğu gibi yapma-bozma mekanizması hakkında söylebileceğimiz bunun büyüksel kökenli olduğu ve muhtemelen kaynağını büyüksel fikirlerin zihinsel yaşamımıza çok fazla baskın olduğu çocukluğun erken yaşlarından aldığıdır.

Diğer önemli bir savunma mekanizması inkârdır (denial). Anna Freud (1936) bu kelimeyi dış dünyanın haz vermeyen ya da istenmeyen bir parçasının isterse istek gerçekleştirici bir düşünce (wishfulfilling), isterse böyle bir davranışla yok sayılması anlamında kullanmıştır. Örneğin babasından korkan bir küçük oğlan dünyanın en kuvvetli adamının kendisi olduğunu, dünya ağır siklet şampiyonunu yendiğini söyleyebilir ve şampiyonluğunun belirtisi olan bir kuşağı takınmış olarak ev çevresinde dolanabilir. Bu örnekte küçük oğlan babasına oranla kendi ufaklık ve güçsüzlüğünü inkâr etmektedir. Burada gerçek inkâr edilmekte ve yerine çocuğun babasına göre fizik üstünlük isteklerini doyuracak hayal ve davranışları konmaktadır.

"İnkâr" deyimi bazı yazarlar tarafından iç yaşantımıza ait bazı bilgilere, yani iç gerçeklerimize karşı, benzer bir tutumu göstermek için kullanılmıştır. Örneğin yukarıdaki örnek, "küçük çocuk kendi korkusunu inkâr ediyor" diye de ifade edilebilirdi. İnkâr kelimesinin böyle kullanılması pek istenir görünmemektedir. Bu biçimde kullanılışı onu önceden tanımadığımız bilinçli bastırma kavramına çok benzer kılar ya da bilinçli bastırmaya giden adımlardan biri haline getirir. İnkârın içrel anlamı daha çok dış dünyadan gelen bazı izlenimlerin bloke edilmesidir. Eğer tamamen inkâr edilmeyip bilince kabul edilirlerse, hiç olmazsa onlara mümkün

olduğu kadar az dikkat edilerek var oluşlarının acı verici sonuçları kısmen yok edilmeye çalışılır.

"İnkâr" kelimesinin kullanılışında bazen karşılaşılan bir kargaşalık da savunma sorununun tartışmasıyla ilgili olarak, savunmanın birçok niteliğinin bir inkâr olayı olmasına, yani çoğu kez savunmanın doğasının herhangi bir şeyin bilinçlenmesine engel olunması olayına bağlı olmak üzere ortaya çıkar. Her savunucu işleyişte id "evet", ego "hayır" der. Bu noktadan hareket eden bazı yazarlar Anna Freud'un hayal yolu ile inkâr dediği mekanizmanın bütün savunucu mekanizmalarla iç içe olduğu şeklindeki görüşlerini kabul etmektedir.

İnkâr savunma mekanizmasının, hayal kurma ve oyunların bazı yönleri ile yakından ilgili ya da yaşamımız boyunca bu iki etkinlikte önemli rol oynadığını ekleyebiliriz. Günlük yaşamımızın uğraşıları ve engellemelerinden bir kaçış yolu olarak eğlence etkinlikleri bir savunma mekanizması olarak inkâr ile açık bir şekilde yakınlık göstermektedir.

Bundan sonra tartışmak istediğimiz mekanizma yansıtma (projection) adı verilmiş olandır. Bir kişinin kendisine ait bir istek ya da dürtüyü başka bir insana ya da dış dünyada kişi olmayan nesnelere bağlama ya da atfetmesi sonucunu veren bir savunma mekanizmasıdır. Bunun büyük ölçüde patolojik örnekleri, olgusuna göre, kendi saldırgan dürtülerini yansıtmasının sonucu, asılsız olarak gizli polisten, komünistlerden, komşudan gelecek fizik bir tehlike içinde olduklarına inanan akıl hastalarında görülür. Böyle hastalar klinik bakımdan genellikle paranoid psikozlar arasında sınıflandırılırlar.

Paranoid psikozlarda önemli bir rol oynayan yansıtma mekanizmasının akıl hastası olmayan kişilerin zihninde de işlemekte

olduğuna işaret etmek önemlidir. Analitik deneyimlerimiz göstermiştir ki birçok kişi kendileri için kabul edilemez olan istek ve dürtülerini yansıtma mekanizması ile başkalarına atfederek bilinçdışı olarak bunlardan kurtulmaya çalışmaktadırlar. Bu kişilerin analizleri bize, savaş zamanlarında düşmanlarımıza atfettiğimiz kötülük ve suçların, yabancılara, başka ulustan olanlara ve cildi bizden değişik renkte olanlara karşı olan önyargılarımızın, batıl ve dinsel inanışlarımızın, birçoğunun, sıklıkla bütünü ile ya da kısmen kendimizin istek ve dürtülerimizin bilinçdışı olarak yansıtılmalarının sonucu olduğunu göstermiştir.

Bu örneklerden, erişkin yaşamında yansıtma eğer bir savunma mekanizması olarak büyük ölçüde kullanılmışsa, kullananın dış gerçeği algılamasının ciddi bir şekilde çarpık olduğunu anlayabiliriz. Başka sözcüklerle söylersek, onun egosunun gerçeği değerlendirme yeteneği ileri derecede bozulmuştur deriz. Ancak gerçeği değerlendirme yeteneğini kolaylıkla bırakabilen bir ego kendisine bu savunmayı aşırı derecede kullanma izni verebilir. Bu işaret ettiğimiz nokta erişkin yaşamda inkârın da bir savunma mekanizması olarak kullanılmasına aynen uygulanabilir.

Bununla beraber yansıtma bir savunma mekanizması olarak en büyük rolünü erken yaşam dönemlerinde oynar. Çok küçük çocuk çok doğal olarak bizzat yaşadığı duygu ve tepkileri, hatta kendi istek ve dürtülerine karşı bir savaş olmaksızın, diğer insanlara, hayvanlara hatta cansız nesnelere de atfeder ve bağlar. İstenmeyen istekler ve davranışların başkalarına bağlanarak reddedilmesi eğilimi hayatın erken yaşlarında çok açıktır. Bir kabahatten dolayı suçlandığında ya da azarlandığında çocuğun çoğu kez bu işi kendi değil, hayali başka bir çocuk tarafından yapıldığını söylemesi sık görülen bir olaydır. Biz erişkinler olarak çocuk açısından böyle bir özürü bilinçli bir adlatmaca olarak görmeye

eğilimliyizdir. Çocuk psikologları, küçük çocukların yansıtmaları gerçek olarak kabul ettiklerini ve anababa ya da dadılarının da böyle kabul etmelerini beklediklери hakkında bize yemin edebilirler.

Yansıtma mekanizmasının olası kaynağı hakkında son olarak birkaç söz edelim. Birinin kendi zihinsel yaşamındaki düşünce ve duyguları dış dünyaya yansıtarak onları kendi zihin yaşamından ayırıp atması olan psikolojik savunmaya model olarak, çocuk için çok erken yaşlardan itibaren bildik bir fizik yaşantı olan dışkılama yaşantısı önerilmiştir (Störcke, 1920; van Ophusijsen, 1920; Arlow, 1949). Psikanalitik yöntemin rehberliğindeki gözlemlerden çocuğun dışkısını bedeninin bir parçası sandığını biliyoruz. Öyle görünüyor ki yansıtma bir savunma mekanizması olarak kullanıldığında kullanan bilinçdışı olarak tıpkı istenmeyen barsak içeriğinde olduğu gibi, istenmeyen zihin içeriğinden de kurtulmaya çalışmaktadır.

Diğer bir savunma mekanizması bir içgüdüsel dürtünün kişinin kendisine dönmesi yahut daha kısaca benliğe dönmesi (tuming against the self) diye adlandırılandır. Yansıtma, inkâr gibi mekanizmaların çocuklukta açık davranışta kolaylıkla gözlenebilir olduklarını ve ne anlama geldiklerini çocuk davranışlarından örnekler vererek gösterebilmiştik. Örneğin annesine karşı öfke hisseden ancak bunu esas nesnesine belirtmeye cesaret edemeyen çocuk bunun yerine kendini ısırır, yaralar ya da kendine vurur. Garip görünmesine karşı tıpkı yansıtma mekanizması gibi bu da normal ruhsal yaşamda genellikle bilindiğinden daha büyük bir rol oynar. Bu, çoğu kez nesneye yönelmiş dürtünün baskısına karşı kişinin kendini savunduğu, nesne ile bir bilinçdışı özdeşim ile birlikte gider. Yukarıdaki örnekte kendine vuran çocuk şöyle demektedir. "Ben oyum ve bak onu nasıl dövüyorum."

Okuyucu Bölüm III'te özdeşimi oldukça uzun tartıştığımızı ve bunun ego gelişmesinin en önemli öğesi olarak gördüğümüzü

anımsayacaktır. Özdeşim, genellikle savunma amacı ile kullanılmıştı. Ancak bugün için bir savunma mekanizması olarak mı sınıflandırılması gerektiği ya da sıklıkla savunucu yolda yararlanılan egonun genel bir eğilimi olarak görmenin mi daha doğru olduğu hakkında genel bir görüş birliği yoktur. Burada egonun savunma mekanizmaları tartışmasına başlarken söylediğimiz bir şeyi yineleyelim. Ego, istenmeyen içgüdüsel bir dürtünün isteklerinden doğan bir tehlikeyi bırakacak, ondan kaçınmasına yardım edecek uygun her şeyi bir savunma olarak kullanır.

Ego için savunucu yolda kullanılan özdeşim bilinçdışı olarak çoğu kez yeme ve yutma fizik etkinliklerini model alır. Bu, özdeşim yaptığı kişiyi yediği ya da onun tarafından yendiğinin hayal edildiği anlamını taşır. Bu fantezi yansıtma mekanizmasına bağlı olan hayalin tersidir. Yansıtma mekanizmasının bilinçdışı hayali modelinin dışkılama olduğunu okuyucu hatırlayacaktır.

Yayınlarda içine almak suretiyle başka biri ile birlik olma bilinçdışı hayalini tanımlamak için içeyansıtma (introjection) ve içealma (incoporation) terimlerine de rastlanır. Bazı yazarlar bu terimleri birbirinden ayırmaya uğraşmışlarsa da genel kullanımda, temelden hepsi özdeşim terimi ile eşanlamlıdır.

Egonun savunucu işlevleri arasında en önemli yerlerden birini tutan bir tanesinden daha, gerileme'den (regression) söz etmek istiyoruz. Bir savunma olarak önemlerine rağmen özdeşim gibi gerileme de bizzat bir savunma mekanizması olmaktan çok daha geniş anlamlı bir mekanizmadır. Zaten Bölüm II'de sözünü ettiğimiz gibi gerileme eğiliminin içgüdüsel yaşamımızın temel özelliklerinden biri olduğunu varsayabiliriz. Bir savunma olarak içgüdüsel gerilemenin önemine bir örnek verebiliriz. İçgüdüsel gelişmenin fallik döneminin isteklerinin yarattığı ciddi çatışmalarda, bu istekler kısmen ya da

tamamen bırakılır, kişi daha önceki anal ya da oral dönemin istek ya da gereksinmelerine geri dönebilir ya da geriler ve böylece fallik isteklerin devam etmesinin neden olacağı bunalımdan kaçınmış olur. Bazı olgularda bu içgüdüsel gerileme ego ile id arasındaki çatışmayı ego yönünden çözmeye yeterli olur ve bunun sonucu fallik öncesi istekler az ya da çok fallik dönem isteklerinin yerini alır ve bu temel üzerinde görece daha sabit bir iç denge kurulur. Diğer bazı olgularda gerileme, savunucu amacını gerçekleştirmekte başarısızlığa uğrar ve görece sabit bir denge yerine bu kez fallik dönem öncesine ait çatışmaların yenilenmesi sonucunu verir. Böyle olgular, yani ruhsal çatışmayı ego lehine bir çözüme ulaştırmadan yapılmış önemli derecede içgüdüsel gerilemeler genellikle klinik olarak ruh hastalarının en ağırlarının arasında bulunur.

İçgüdüsel yaşamdaki bu biçim bir gerileme, olguların çoğunda ego işleyişinde ve gelişmesinde de gerileme ile birlikte görülür. Böyle ego işleyişinin gerilemesinin kişinin zihinsel yaşayışının belirgin görünümü oluşu erişkinlikte de devam ediyorsa aşağı yukarı daima patolojik olarak tanınır.

Bastırma, zıt tepkiler kurma, duygunun yalıtımı, bizzat yalıtım, yapma-bozma, inkâr, yansıtma, kendine döndürme, özdeşim ya da içe yansıtma ve gerileme... Böylece tartışacağımız savunma mekanizmalarının listesi tamamlanmış oluyor. Bunların hepsi çeşitli psikopatolojik durumlarda olduğu kadar normal ruhsal gelişme ve işleyişte de az ya da çok oranda işlemekte ve görev görmektedir.

Bunlarla birlikte olmakla beraber bunlardan farklı bir ruhsal mekanizma Freud'un yüceltme (sublimation) diye adlandırdığıdır. Başlangıçta kabul edildiği gibi yüceltme, savunma mekanizmalarının karşı ağırlığı olarak düşülmüş ve o zamanlar birincil olarak ruhsal işleyişteki görev bozukluğuna bağlanmıştı. Bugün yüceltme

teriminin daha ziyade normal ego işleyişinin bir yönü olduğunu söylebiliriz. Bölüm III'te ve bu bölümde birçok kere egonun normal görevinin çevre tarafından zorlanan sınırlar içinde kalmak üzere dürtülere doyum sağlamayı başarmak olduğunu yineledik. Yüceltme kavramını gösterebilmek için bir örnek olarak bir dürtü türevi olan dışkı ile oynama biçimindeki çocuksu isteği ele alalım. Bizim kültürümüzde ana-baba ya da yerlerine geçenler tarafından çocuğun bu isteğine kuvvetle karşı konur. Sıklıkla dışkı ile oynamayı bırakan çocukların bunun yerine çamurdan köfteler yapmaya başladıkları görülür. Daha sonra çamurla oynamanın yerini kilden ya da plastikten birşeyler yapmak alabilir ve bazı olgularda kişi erişkin yaşamında amatör ve hatta ekmeğini bu işten çıkaran bir heykeltraş olabilir. Psikanalitik araştırmalar kaynaktaki çocuksu dışkı ile oynama dürtüsünün yerine geçen bütün bu etkinliklerin o çocuksu dürtüye de bir miktar doyum sağladıklarını göstermektedir. Ancak bütün örneklerde kaynakta özlenen etkinlik toplumsal kabullenme ve onaylanma yönünde değiştirilmiştir. Buna ek olarak kişinin zihninde bilinçdışı olmuş olan orijinal dürtü kil ve plastiğin yoğurma ya da heykel yapmanın emrine verilmiştir. Son olarak böyle bütün bir dürtünün yerine geçmiş olan etkinliklerde ikincilik süreç çocuksu istek ve etkinlikte oynadığı rolden çok daha önemli bir rol oynar. Tabii bu son nokta verdiğimiz heykeltraş örneğindeki kadar açık görünmeyebilir. Örnek olarak heykeltraş olmak yerine barsak parazitleri ile uğraşan bir uzman hekimi de alabiliriz. Yüceltme dediğimiz zaman orijinal şekliyle reddedilen çocuksu bir dürtü türevinin yerini almış etkinlikleri adlandırmış oluyoruz. Bunlar hem çevre istekleri ile uygunluk halinde oluyorlar, hem de orijinal isteğe bir ölçüde de olsa doyum sağlıyorlar. Örneklerimizdeki çamurdan köftelerle oynama, kilden şekiller yapma, oynama isteğinin yüceltilmeleridir. Aynı şekilde çeşitli yaş düzeylerindeki bütün belirtilerin, egonun normal işleyişi ve görevi,

yani id'in ve çevrenin isteklerini mümkün olduğu kadar fazla ve mümkün olduğu kadar etkili doyurmaktan başka şeyler olmadığını söyleyebiliriz.

Yararlı Kaynaklar

Freud, S. The Problem of Anxiety. New York: W.W. Norton and Co., Inc. 1936.

Freud, A. The Ego and the Mechanisms of Defense. New York: International Universities Press, Inc., 1946.

V. BÖLÜM

RUHSAL AYGIT (Sonuç)

Ruhsal aygıtın yapısal denen bu son bölümde bireyin çevredeki insanlarla olan ilişkilerinin bir kısmıyla süperegonun gelişmesini tartışacağız. Her zamanki gibi çocuğun gelişmesini yaşamın en erken dönemlerinden başlayıp ileri yaşlara kadar izleyeceğiz. Ruhsal yaşamımızın ve diğer insanlarla olan ilişkilerimizin gelişmesinin büyük önemini ilk kez açıkça gösteren Freud'dur. Bu ilişkilerin ilki doğal olarak çocuğun ana-babasıyla olan ilişkisidir. Çoğu kez bu ilişki yalnız anneyle ya da anne yerine geçen biriyle kurulmuştur. Ancak bir süre sonra çocuğun kardeşleri, diğer yakın oyun arkadaşları ve babasıyla olan ilişkisi başlar.

Freud, ilk yıllarda bağlanmış olduğu insanların çocuğun ruhsal yaşamında başka şeyle kıyaslanamayacak kadar önemli bir etkisinin olduğunu göstermiştir. Çocuğun bu kişilerle bağı, sevgi ya da nefretle de olsa ya da daha sık rastladığımız gibi sevgi ve nefretle karışık da olsa bu geçerlidir. İlk ilişkilerin önemi bir bakıma bu bağlılıkların daha sonraki ilişkilerin yapamayacakları kadar

çocuğun gelişme yönüne etki etmesindedir. Bu etkinin önemi, bir bakıma çocuğun ilk yıllarda uzun bir süre oldukça aciz olmasındandır. Bu uzayan acizliğin sonucunda çocuk korunmak, gereksinmelerini gidermek ve yaşamak için diğer memelilerden çok daha uzun bir süre çevresine bağımlı kalır. Diğer bir deyişle, biyolojik faktörler diğer insanlarla olan etkileşmenin önemini ve biçimini belirlemede önemli bir rol oynarlar.

Bu faktörler insan olarak gelişmemizin özelliği olan uzamış doğum sonrası sanki doğmamışlık (fetalisation) diyebileceğimiz gelişmeyi ortaya çıkartırlar.

Psikanalitik yayınlarda "nesne" sözcüğü psikolojik açıdan bireyin ruhsal yaşamında önemi olan dış çevredeki canlı veya cansız insan ve eşyalara verilen isimdir Aynı şekilde nesne ilişkileri bireyin bu tür nesnelere olan tutum ve davranışlarını anlatır. Bu terimleri sağladıkları kolaylık bakımından aşağıdaki tartışmada kullanacağız.

Daha önce III'üncü Bölümde belirttiğimiz gibi yaşamın en erken dönemlerinde bebeğin nesnelerin nesne olarak farkında olmadığını ve gelişiminin ilk aylarında kendini diğer nesnelerden ancak yavaş yavaş ayırt etmeyi öğrendiğini varsaymıştık. Yine bebeklik çağında en önemli nesnelerden bir bölümünün çocuğun kendi bedeninin parçaları, örneğin el, ayak parmakları ve ağız olduğunu söylemiştik. Bütün bunların haz kaynakları olma yönünden son derece önemli olduğunu söyleyebiliriz; çünkü daha önce bazı analistlerin dediği gibi libidonun bir iç salgı gibi bedenin çeşitli bölgelerine gönderilip orada tutulduğuna inanmamaktayız. Böylece kendine yönelmiş libidoya Freud (1914) kendine aşık olan genç Narcissus efsanesine dayanarak narsisizm demiştir.

Narsisizm kavramının psikanalitik kuramdaki bugünkü yeri belirgin değildir. Bunun da nedeni bu kavramın Freud'un çift içgü-

dü kuramından önce ortaya atılmış olmasındandır. Böylece narsisizm kavramında sadece cinsel dürtülerin yeri olmuş ve bu kavram hiçbir zaman ne çift dürtü kuramıyla, ne de yapısal varsayımla bağdaştırılmıştır. Örneğin, acaba saldırganlık dürtülerinden kendine yönelmiş enerjiyi narsisizmin bir bölümü olarak kabul edecek miyiz? Ruhsal aygıtımızın hangi bölümü doğal olarak narsisistik olan dürtü enerjisiyle yüklenmiştir? Egonun belirgin bir parçası mı, ruhsal aygıtın daha tanımlanmamış başka bir parçası mı? Bu sorulara henüz kesin cevaplar verilememiştir.

Narsisizm kavramı günümüzde tam bir açıklığa kavuşamamış olmasına karşın psikanalitik kuramda gerekli bir varsayım olarak kalmaktadır. Genellikle bir yetişkinde uygulandığı zaman kavram en aşağı üç ayrı, fakat birbirine bağlı şey anlatır. Bunlar; 1) benliğin aşırı yüklenmiş olması, 2) çevredeki nesnelerin az yüklenmiş olması, 3) bu nesnelerle patolojik düzeyde ve olgun olmayan bir ilişki...

Kavram bir çocuk için kullanılırsa, bu genellikle erken gelişme çağlarının bir özelliği ya da normal bir dönem olarak algılanır. Freud'un libidonun büyük bir bölümünün bütün yaşam boyunca narsisistik, yani kendine yönelmiş olarak kaldığına inandığını belirtmek yararlıdır. Buna çoğu kez ya "normal" yahut "sağlıklı" narsisizm denir. Freud dış dünyadaki nesnelerin ruhsal yapımızdaki temsilcilerine yatırılmış libidinal kuvvetlerin özbenlikteki yüklü narsisistik libidoyla olan ilişkisini amibin yalancı ayağı ile bedeni arasındaki ilişkiye benzetmiştir. Bu nesne libidosunun narsisistik libidodan türemesi demektir ve eğer ilerde herhangi bir nedenden ötürü nesne ortadan kalkarsa nesne libidosu narsisistik libidoya geri döner.

Şimdi de nesne ilişkilerinin gelişmesine dönelim. Çocuğun farkına vardığı ilk nesnelere olan tutumu doğal olarak tamamen bencildir. Çocuk ilkönce nesnenin verebileceği hazlarla, yani

nesnenin kendi gereksinmelerini doyurucu yönüyle ilgilidir. Bebek sadece bir nesneye ilk defa yatırım yapar, yoksa o nesne bebek için o zamana kadar ortada yoktur. Nesneyle sürekli ilişkinin, yani ani bir gereksinme olmadığında bile sürekli bir nesne yatırımının ancak yavaş yavaş zamanla geliştiğini varsayıyoruz. Aynı fikri daha öznel olarak, bebeğin nesnelerden haz ya da doyum beklemediğinde bile çevresindeki nesnelerle sürekli bir ilgi kurması yavaş yavaş oluşur biçiminde söyleyebiliriz. Örneğin önceleri bebek için anne ancak aç olduğunda ya da başka bir nedenden ona gereklilik duyduğunda ilgi konusudur. Fakat, bebekliğin sonuna doğru anne psikolojik olarak yalnız ara sıra değil, sürekli olarak önemlidir. Sürekli nesne ilişkilerinin gelişmesini ya da hangi dönemlerden geçtiğini, özellikle ilk dönemleri tam olarak bilmemekteyiz. Söz edilmesi gereken bir gerçek de en erken nesnelerin kısmi nesne dediğimiz nesneler olmasıdır. Bu, annenin çocuk için bir tek nesne olarak ortaya çıkması için uzun zaman geçmesinin gerekmesi demektir. Ondan önce annenin göğsü, süt şişesini tutan eli ya da yüzü çocuğun hayatında değişik nesnelerdir. Tek bir nesnenin değişik yönleri çocuk için bir bütün ya da birbiri ile bağıntılı nesneler olma yerine ayrı ayrı nesneler olabilir. Örneğin bir annenin gülümseyen yüzü ilkönce çocuk için onun kızgın veya somurtkan yüzünden ayrı bir nesne ya da seven sesi, azarlayan sesinden ayrı bir nesne olabilir. Ancak bir süre sonra bu iki yüz ya da bu iki ses çocuk yönünden aynı nesne olarak algılanır.

Sürekli nesne ilişkilerinin önemli özelliklerinden biri de çok ambivalan (*) olmalarıdır. Bu, yerine göre sevgi duygularının aynı kuvvetle nefret duygularıyla yer değiştirebilmesi demektir. Birinci

(*) Ambivalans: Çift değerlilik. Birbirine karşıt düşünce ve duyguların aynı anda ya da ardı sıra bulunması.

yılın ikinci yarısında geliştiğini sandığımız nesneye karşı yıkıcı hayal ve isteklerin amaçlarının düşmanca olduğu kuşkulu olabilir. Doğal olarak eğer yürütülebilselerdi bu tür hayaller nesnenin yok olmasıyla sonuçlanabilirdi fakat ufak bir bebeğin memeyi yutma istek ya da hayali nefretten olduğu kadar sevgiden de kaynak alabilir. Bununla beraber ikinci yılında çocuğun aynı nesneye karşı sevgi duyduğu kadar öfke duyduğundan da hiç kuşkumuz yoktur.

Bu ilk ambivalans normal olarak bütün yaşam boyunca sürer fakat derecesi çocukluğun ileri devrelerinde iki ile beş yaşlarda olduğundan daha azdır ve ergenlikte yetişkinlikte daha da azdır. Ambivalansın azalması gerçekten çok görünüştedir. Nesneye karşı olan bilinçli duygular sadece ambivalansın bir parçasını yansıtır, diğer bölümü bireyin zihni yapısında bilinçdışında tutulur. Beklendiği gibi bu tür inatçı ambivalans çoğu kez şiddetli nevrotik çatışmalarla birlikte gider.

İlk nesne ilişkilerinin başka bir özelliği de *nesneyle* özdeşim kurulmasıdır. Bunu Bölüm III'te de anlatmış bulunuyoruz. Orada özdeşimin çok karmaşık bir süreç olan ego'nun gelişmesindeki önemli rolüne değinmiştir. Özdeşim kurma için birçok dürtüler vardır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi nesne ilişkileri, özdeşim eğilimi, yani o nesne gibi olma isteğini taşır. Ego gelişmesi ne kadar ilkelse özdeşim eğilimi de o kadar kuvvetli olur. Öyleyse özellikle erken yaşlardaki nesne ilişkilerinin egonun gelişmesinde çok önemli rol oynadığını, çünkü egonun bir parçasının bu ilişkileri hızlandırdığını anlayabiliyoruz.

Buna ek olarak son senelerde, nesnelerle, yani yaşamın ilk dönemlerinde çevreyle yetersiz ya da doyurucu olmayan ilişkilerin ego görevlerinin iyi gelişmesine engel olduğu vurgulanmıştır. Bölüm IV'te sözünü ettiğimiz bu ego görevleri gerçeği deneme ve dürtüle-

rin kontrol edilmesidir (Spitz 1945, Beres ve Obers, 1950). Böylece, yaşamın çok erken çağlarından daha sonraki çocukluk ya da yetişkinlik çağındaki ciddi psikolojik zorluklara temel hazırlanabilir (Hartmann, 1953a).

Bölüm III'te söylediğimiz gibi yaşamın daha sonraki dönemlerinde normal olarak erken çocukluktaki kadar önemli bir rol oynamadığı halde çok yatırım yapılmış nesnelerle özdeşim yapma eğilimi bilinçdışı olarak yaşam boyunca sürer. Nesnelerde özdeşim kurma eğiliminin bilinçdışında inatla süregitmesi zihni izleyişlerin ilkel biçim ve özelliklerinin genel niteliğine bir örnektir. Bilinçli olarak bunun ötesine geçmiş olmamıza karşın bu eğilim içimizde farkında olmadan yaşar.

Eğer özdeşim, yetişkinin hayatındaki nesne ilişkilerinde önemli bir rol oynamaya devam ediyorsa bu egonun patolojik kabul edilebilecek kadar az gelişmiş olmasının bir kanıtıdır. Böyle az gelişmeye ilk çarpıcı örnekleri Helene Deutsch (1934) vermiştir. O bunlara "sanki kişilikler" der. Bunlar nesne ilişkileriyle kişilikleri bukalemun gibi değişen insanlardır. Eğer böyle bir insan aydın birine aşıksa, kişiliğe ve ilgileri bu aydına benzer. Eğer daha sonra bir ilişkiyi kesin bir ganstere bağlanmışsa bu tür yaşam ve tutuma bütün yüreğiyle uyar. Daha önceki tartışmalarımızdan da beklenebileceği gibi, Helene Deutsch bu insanların erken nesne ilişkilerinin, örneğin anababayla olan ilişkilerinin büyük oranda anormal olduğunu bulmuştur. Hatalı ya da yarıda kalmış ego gelişmesini anlatan olgular başkalarınca da anlatılmıştır. Örneğin, Anna Freud şimdiye kadar özelliklerini anlatmaya çalıştığımız (1954) nesne ilişkilerinin erken dönemlerine çoğu kez genital dönem öncesi (pregenital) nesne ilişkileri ya da daha belirgin olarak oral veya anal nesne ilişkileri der. Genel olarak kullanılan "pregenital" sözcüğünün buradaki kullanılışı yanlıştır. Daha doğru bir deyim fallik öncesidir (prefallik).

Ne olursa olsun psikanalitik yazılarda çocuğun nesne ilişkileri çoğu kez o anda çocuğun libidinal hayatında önemli rol oynayan cinsel haz doğuran (erogenous) bölgeye göre adlandırılır.

Bu tür adlandırmanın tarihsel bir önemi vardır. Freud libido gelişmesinin dönemlerini bu erken dönemlerdeki zihni yaşamın diğer yönlerinden daha önce incelemiştir. Böylece libido gelişmesi dönemlerinin isimlerinin o dönemdeki diğer olayları anlatmada kullanılması çok doğaldır. Nesne ilişkilerinde ise libidoya ait terimlerin kullanılmasının tarihsel değerinden öte bir önemi vardır. Bize her şeyden önce dürtülerin ve belki cinsel dürtünün nesneleri aradığını çünkü ancak nesne aracılığıyla doyuma erişebileceğini anımsatır. Nesne ilişkilerinin önemi ilkönce dürtüsel isteklerimizle belirlenir. Dürtü ve nesne arasındaki ilişki bütün yaşam boyunca önem taşır. Bu gerçeği kuvvetle belirtmemizin nedeni daha sonraları anlaşılan nesne ilişkileri ve ego gelişmesi arasındaki bağlantının bu gerçeği gölgelemesidir.

Çocuk iki buçukla üç buçuk yaş arasında yaşamın en derin ve belirleyici nesne ilişkileri dönemine girer. Dürtü görüşü yönünden, Bölüm II'deki açıklamalarımızdan anımsanacağı gibi ruhsal yaşamı anal düzeyden fallik düzeye geçer. Bu, çocuğun dürtüsel yaşamında nesnelere karşı duyduğu en kuvvetli istek ve dürtülerin artık fallik istekler olacağı demektir. Çocuk daha önceki devirlerdeki dürtüsel yaşamını dolduran anal ve oral istekleri hemen bırakacak değildir. Tam tersine Bölüm II'de belirttiğimiz gibi bu fallik öncesi istekler, fallik dönemde de süregidecektir. Yalnız bu devrede temel rolü değil de yardımcı rolü oynayacaklardır. Fallik dönem ve öncekilerden hem ego, hem de dürtüler yönünden değişiktir. Egoyu ele alırsak değişikliklerin bütün çocukluğa, özellikle erken çocukluğa has işleyişlerin sürekli gelişmesi yönünde olduğunu görürüz. Halbuki dürtüsel yaşamda, yani

id'de oralden anala, analdan falliğe olan gelişmeler, kalıtımsal ve biyolojik eğilimlere bağlıdır.

Üç ya da dört yaşındaki bir çocuğun egosu, bir ya da iki yaşındaki çocuğa göre daha tecrübeli, daha bütünleşmiş ve bunların sonucu birçok yönden daha değişiktir. Bu değişiklikler özellikle şu anda ilgilendiğimiz ego işleyişlerinin ve görevlerinin bir yönüyle, yani çocuğun egoya ait nesne ilişkileriyle bağıntılıdır. Eğer normal olarak gelişmişse artık bu yaşta çocukta kısmi nesne ilişkileri yoktur. Böylece annenin bedeninin birçok parçası, değişen ruhsal durumu, birbirine karşıt, çocuğun isteklerini gideren iyi ya da engelleyen kötü anne rollerinin hepsi birden çocukça anne denen bir tek nesne olarak algılanır. Bundan başka çocuğun nesne ilişkileri artık oldukça süreklilik ve duraganlık kazanmıştır. Nesneye yöneltilmiş yatırımlar, nesneye gereksinme duyulmasa bile sürer. Oysa ego gelişmesinin ilk dönemlerinde bu böyle değildir. Şimdi ise nesne uzun süre yok olsa da yatırım süregider. Bunlardan başka fallik dönem ilerledikçe çocuk kendini diğer nesnelerden açıkça ayırt eder ve nesneleri kendisi gibi düşünce ve duyguları olan bireyler olarak algılar. Bu son sözünü ettiğimiz süreç bazen gerçekten uzaklaşabilir; çünkü hem hayvanlar ve oyuncakların insanlar gibi olduğu düşünülebilir, hem de çocuğun kendi düşünceleri ve dürtüleri diğer insanlara doğru olmayan bir şekilde yansıtılabilir. (Bunu daha önce Bölüm III'te görmüştük.) Burada belirtmeye çalıştığımız ana nokta, fallik döneme geldiği zaman çocuğun nesne ilişkilerinin her yönden eşit olmasa bile yetişkin veya büyük çocuklarla kıyaslanabilecek bir düzeye gelmiş olmasıdır. Dört-beş yaşındakilerin kendilerini tanımaları ve nesneleri algılamaları öyle bir düzeydedir ki sonraki yaşamdaki duyguların temeli olan belirgin bir nesneye karşı sevgi ya da nefret aynı zamanda bir rakibe karşı kıskançlık, korku ve öfke ve benzer duyguların beslenmesi olanağını sağlar.

Fallik dönemin en önemli nesne ilişkileri ödipal kompleks adı altında toplanmıştır. Aşağı-yukarı iki buçuk yaşlarından altı yaşa kadar olan süreye fallik dönem dendiği gibi ödipal dönem de denir. Ödipal kompleksi ortaya çıkaran nesne ilişkileri hem normal, hem de patolojik gelişmede çok önemli bir rol oynar. Freud bu dönemdeki olayların çok önemli olduklarını kabul etmişti (Freud 1924). Şimdi bazı kişiler için daha erken dönemlerdeki olayların çok önemli olduğunu ve ödipal dönemdeki olayların yaşamlarında daha az rol oynadığını biliyoruz. Ancak birçokları için ödipal dönem olaylarının can alıcı nitelikte ve herkes için de oldukça önemli olduğu açıktır.

Ödipal kompleks hakkındaki bilgimiz şöyle gelişmiştir. Freud, oldukça erken bir dönemde nevrotik hastalarının bilinçdışı yaşamlarında diğer cinsten olan anababaya ensest ve aynı cinsten olana karşı öldürücü öfke ve kıskançlık hayallerinin bulunduğunu ortaya koymuştu. Bu hayallerle, bilmeden babasını öldürüp annesiyle evlenen, Yunan efsanesi kahramanı Ödipus arasındaki benzerlikten dolayı, Freud buna ödipus kompleksi (Freud, 1900) adını vermişti. Yüzyılın başlarında ödipal kompleksin sadece nevrotik hastaların bilinçdışı zihni yaşamının özelliği olmayıp aynı zamanda normal insanlarda da olduğu ortaya çıkmıştır. Çocuklukta böyle istekler ve ortaya çıkan çatışmalar bütün insanların paylaştığı ortak yaşantılardır. Antropologların belirttiği gibi bizimkinden değişik kültürlerde yaşayanların ruhsal yaşamlarında ve çocukluk çatışmalarında değişiklikler olduğu doğrudur; fakat bugün elimizde bulunan en iyi kanıt bildiğimiz her kültürde ensest ve anababayı öldürücü dürtüler diye adlandırılan hayal kırıklığı, kıskançlık ve bir de baba taraftarlığı ve bu yüzden çatışmaların olmasıdır (Roheim, 1950).

Ödipal kompleksin uluslararası olmasını anlamamıza ek olarak yüzyılın ilk yirmi yılında ödipal isteklerin niteliklerini

anlayışımız da gelişmiştir. Bu gelişme ilkönce ters ödipal ya da olumsuz ödipal istekler dediğimiz, yani aynı cinsten olan anababaya ensest duyguları ve diğer cinsten olana karşı öldürücü hisler duymayı kapsar. Hayal ve duyguların bu örgütü ilkönce çok kuraldışı sanılmış fakat zamanla genel olduğu anlaşılmıştır. Kısaca ödipal kompleksi şöyle açıklayabiliriz: Ödipal kompleks anne ve babaya karşı olan iki yönlü tutumdur. Bir yanda kıskanılan ve nefret edilen babayı ortadan kaldırma duyguları ve anneyle olan cinsel ilişkide onun yerini alma isteği, öte yanda ise kıskanılan ve nefret edilen anneyi ortadan kaldırma ve baba yanında onun yerini alma biçiminde özetlenebilir.

Şematik olarak ödipal kompleksin kendine özgü gelişmesini izleyerek bu çok yoğunlaştırılmış özete daha fazla bir anlam kazandırmaya çalışalım. Ancak bu işe başlamadan önce bir uyarma yapalım. Ödipal komplekste anımsanması gereken önemli nokta duyguların yoğunluğu ve derinliğidir. Bu gerçek bir aşktır. Birçoğumuz için bütün yaşamdaki en kuvvetli aşktır ya da hiç olmazsa sonradan duyulan aşklar kadar kuvvetlidir. Biraz sonra yazacaklarımız okuyucunun her zaman belleğinde tutması gereken konuları anlatmak için az bile gelecektir.

Ödipal kompleksi anlatmaya çalışırken çocuğun içinde esen aşk ve nefretin kuvvetini, kıskançlık ve beklemeyi, kızgınlık ve korkuyu kasdediyoruz. Ödipal dönemin başlangıcında erkek ya da kız çocuğun en kuvvetli nesne ilişkileri annesiyledir. Bununla annenin ruhsal dünyadaki temsilinin çocuğun kendinden, özellikle kendi bedeninden ve diğerlerinden daha fazla libidoyla yüklü olduğunu kasdediyoruz. Daha sonra göreceğimiz gibi bu önemli bir ayrıcalıktır. Ödipal dönemde ilk belirli adım iki cinsiyet için aynıdır ve bildiğimiz kadarıyla anne ilişkisinin çocuğun uyanan cinsel isteklerini kapsayacak biçimde gelişmesidir. Aynı zamanda onun

bütün sevgi ve hayranlığını kazanma ve buna bağlı olduğu sanılan "büyümüş olma", "baba olma" ve anneye babanın yaptığını yapma isteği gelişir. Babanın ne yaptığını bu yaştaki çocuk doğal olarak açıkça anlayamaz. Anne ve babayı gözleme olanağı olsun ya da olmasın çocuk kendinde olan bedensel tepkilerden bu istekleri cinsel organlarında oluşan heyecan verici duyumlarla ve oğlanlar sertleşme (ereksiyon) olayıyla birleştirirler. Freud'un nevrotik hastalarla olan çalışmalarının ilk yıllarında bulduğu gibi çocuk annesiyle tekrar etmek istediği, anababasının cinsel eylemleri hakkında birçok hayal geliştirir. Bunlar tuvalete beraber gitmek, birbirlerinin cinsel organlarına bakmak veya organları birbirlerinin ağzına almak veya yatakta onları ellemek olabilir. Görüldüğü gibi çocuğun bu fantezileri genel olarak ödipal dönemin başlangıcında çocuğun alışkın olduğu yetişkinlerle olan zevk verici ilişkilerine ve kendinin oto-erotik eylemlerine bağlıdır. Buna ek olarak, aylar geçtikçe çocuğun cinsel hayallerinin bilgi ve deneylerle geliştiği de söz götürmez. Babanın yaptığı gibi anneye bebek vermek ödipal isteklerin en önemlilerinden biridir. Çocuk için bu dönemin cinsel tasarımları bunun nasıl yapıldığı ve bebeklerin nasıl dışarı çıktığıyla ilgilidir.

Anneye karşı olan cinsel istekler ve annenin tek başına aşk nesnesi olma dileğiyle birlikte genellikle babayla kardeşlerden oluşan rakipleri ortadan kaldırma istekleri de vardır. Kardeş kıskançlığının daha başka kaynakları da olmasına karşın en önemlisi anne ya da babaya tam anlamıyla sahip olma isteğidir.

Bu kıskanç ve öldürücü istekler çocukta iki yönden yoğun çatışmaya neden olur. Bunların ilki özellikle o yaşta çocuğa tam anlamıyla omnipotan görünen anne-babadan gelecek olan intikam korkusudur. İkincisi ise bu duyguların, sevgi ve hayranlık duyguları ve çoğu kez anababa ve kardeşlere karşı olan özlem ve bağımlılık-

la aynı zamanda, kendisinden küçük kardeşini öldürme isteğinin anababa tarafından hoş karşılanmayacağı korkusuyla çelişkide olmasıdır. Bir başka deyişle, çocuk hem intikamdan, hem de kıskançlık sonucunda sevgi kaybından korkmaktadır. Bu noktadan sonra ödipal kompleksin oğlan ve kızlarda gelişimini ayrı ayrı anlatmak daha uygun olacaktır. İşe oğlan çocuklarından başlayalım: Yetişkinlerin ve çocukların analizleriyle olan tecrübelerimiz, aynı zamanda antropoloji, dinsel inançlar ve halk efsaneleri, sanat yapıtları ve diğer birçok kaynak küçük oğlanın annesine karşı duyduğu ödipal isteklerin sonucu olarak penisinin kaybından korktuğunu gösterir. Psikanalitik dilde "iğdiş edilme" (kastrasyon) sözcüğüyle bunu kasdediyoruz. Bireye ve çocukluğun geçtiği kültürel çevreye bakmaksızın bir oğlanın niçin bu tür korkuları olduğuna ilişkin türlü kanıtlar birçok yazarca gösterilmiştir. Burada onların tartışmasına girmemiz gerekli değildir. Bizim için bunu olduğu gibi benimsemek yeterlidir.

Çocuğun gerçekten penisi olmayan diğer insanları, örneğin kız ve kadınları gözlemesi, iğdiş edilmenin gerçek olabileceğine inandırır. Bu, çok değer verilen organın kaybı çocukta ödipal isteklerinden dolayı büyük bir çatışma ortaya çıkartır. Bu çatışma yavaş yavaş ödipal isteklerin reddinin nedeni olur. Bir parçası bırakılır ve bir parçası bastırılır, yani bilinçdışındaki erişilemeyecek köşelere itilir. Annenin bütün sevgisine ve bedenine sahip olma isteğinin reddedilmesiyle beraber oğlanın annesine karşı duyduğu kıskançlık ve öfke artar ve durum daha karmaşık bir hal alır. Bu da anneden kurtulma (onu öldürme) ve onun yerine baba tarafından sevilme isteğinin ortaya çıkmasına ya da pekişmesine neden olur. Kadın olmanın penissiz olma olduğunu öğrendikten sonra bu durum da kastrasyon korkuları yarattığından, bu isteklerin de en sonunda bastırılması gereklidir. Böylece ödipal dönemin hem kadınsı, hem de erkeksi kökenli isteklerine karşı kastrasyon bunalı-

mı ortaya çıkar. Küçük oğlan, ne bedensel, ne de cinsel yönden hazır olmadığı için bu isteklerle ortaya çıkan çatışmaları ya bu isteklerden vazgeçerek ya da bu istekleri türlü savunma mekanizmaları ve egonun savunma işlemleriyle çözer.

Küçük kızlara gelince durum biraz daha karışıktır. Annesine karşı erkek rolü oynamak kastrasyon korkusu yaratmaz, çünkü başlangıçta penisi yoktur. Böyle donatıldığını anlaması onda üzüntü yaratır ve bu anlayış çok şiddetli utanç, aşağılık, kıskançlık (penis kıskançlığı) doğurur. Onu penissiz doğurduğu için anneye karşı öfke duyar. Bu kızgınlık ve ümitsizlikle sevgi nesnesi olarak babaya döner ve onun karşısında annesinin yerine almayı umar. Bu duygularda engellenince, ki çoğu kez engellenir, küçük kız daha önceki anneye bağlılığa dönebilir ve bütün yaşamı boyunca ruhsal cinsel davranışlarda penisli olma ve erkek olma isteğine direnir. Daha normal olarak baba tarafından tek başına onun cinsel nesnesi olma isteği reddedilince küçük kız ödipal hislerini reddetmek ve bastırmak zorunda kalır. Küçük oğlanın ödipal isteklerinin kaderinde çok etkin bir rol oynayan kastrasyon bunalımını küçük kızdaki benzeri penis kıskançlığı diye adlandırılan hayal kırıklığı, kıskançlık ve bir de baba tarafından içine girilme ve gebe bırakılma isteği sonucunda gelişen cinsel organların incinmesinden korkmadır.

Okuyucularımızın da anlayacağı gibi ödipal kompleksin temeli çok kısaltılmış ve şematik bir biçimde sunulmuştur. Aslında bu dönemde her çocuğun ruhsal yaşamı kendine özgüdür. Hem ödipal dönemden önce, ilk iki yıldaki yaşantılarından, hem de bu dönemdeki olaylarla büyük ölçüde etkilenmiştir. Örneğin ödipal dönemde anababa ya da kardeşin hastalığının, yokluğunun, ölmesinin, yeni bir kardeşin doğmasının, anababanın ya da diğer yetişkinlerin cinsel ilişkisinin gözlenmesinin, çocuğun bir yetişkin ya da

daha büyük bir çocuk tarafından cinsel yönden kışkırtılmasının çocuk üzerinde büyük etkiler yapacağı öngörülebilir.

Bu çevresel faktörlere ek olarak çocukların yapısal yetenekleri ve eğilimleri yönünden de değişik olmaları olağandır. Freud (1937) içgüdüsel ayrılıkları belirtmiştir. Örneğin, biseksüaliteye olan eğilim, yani bir oğlanda kadınlığa ve bir kızda erkekliğe olan yatkınlık gibi... Birçok analistin de benimsediği gibi bir oranda biseksüalitenin normal olarak her insanda bulunduğunu kabul etmiştir. Bir başka deyişle, bu ödipal kompleksin normal olarak anne ve babanın her ikisiyle cinsel birleşme hayallerini kapsamasıdır. Şurası da açıktır ki cinsel dürtünün erkeksi ya da kadınsı bölümlerinin daha kuvvetli olması, ödipal isteklerin türünü ve kuvvetini etkiler. Öreğin bir oğlanda kadınsılığa aşırı oranda kuvvetli yapısal bir eğilim varsa çocukta anne yanında babanın yerini alma yerine babayla cinsel birleşmede annenin yerini alma isteklerinin kuvvetli olduğu bir ödipal kompleksin gelişmesini körükleyebilir. Bunun tersi, kızda erkeksiliğe doğru aşırı kuvvette yapısal bir eğilimin olduğu zaman görülebilir. Bunun nasıl sonuçlanacağı yapısal faktörlerin çevresel faktörlerle desteklenmesine ya da bastırılmasına bağlıdır. Şimdiki halde çevrenin ve yapısal faktörlerin birbirine görece önemlerini doyurucu biçimde öngörme olanağımız yoktur. Aslında klinik çalışmalarımızda genellikle yapısal faktörleri sezemeyiz ve böylece daha belirgin ve etkili görülen çevresel faktörler yanında onları gözden kaçırma eğiliminde oluruz. Ödipal dönemin daha önce sözünü ettiğimiz ve gözden kaçırmamamız gereken bir görünümü daha vardır. Bu da genellikle çocuğun bu dönemdeki cinsel etkinliği olan cinsel organla mastürbasyondur. Hem mastürbasyondaki hareketler, hem de mastürbasyonla birlikte giden hayaller çocuğun anababaya karşı duyduğu cinsel ve saldırgan dürtülerin dolaysız anlatımı yerini tutar. Gerçek insanlara karşı gerçek eylem yerine oto-

erotik uyarılma ve hayallerin geçmesinin, sonuçta çocuk için yararlı mı, yoksa zararlı mı olacağı bireyin seçeceği değer ölçülerine bağlıdır. Aslında böyle bir soru gereksiz gibi görülmektedir, çünkü böyle bir telâfi (substitution) kaçınılmazdır. Çocuğun biyolojik olgunluğa erişmemiş olması onu bu yola zorlayacaktır. Ödipal dönemin geçmesiyle, cinsel organlarla mastürbasyon çoğu kez bırakılır ya da çok azaltılır ve ergenlik çağına kadar tekrar ortaya çıkmaz. İlkönce ödipal hayaller bastırılır fakat bilinçte gizlenmiş biçimleri, yani çocuklukta alışılagelmiş hayal kurmalar biçiminde süregider ve ruhsal yaşamın hemen her dönemine etki eder. Bunlar yetişkinlik cinsiyetinin nesne ve biçimini, artistik, yaratıcı, mesleki ve diğer yücelmiş eylemleri, karakter gelişmesini ve bir insanın geliştirebileceği nevrotik belirtileri etkiler. Ancak bu ödipal kompleksin ilerideki yaşamı tek etkileyiş biçimi değildir. Bunlara ek olarak daha sonraki ruhsal yaşamda çok büyük etkisi olan bir sonucu daha vardır. Şimdi bundan söz etmek istiyoruz. Bu sonuç, Freud'un yapısal bölümü olan süperegonun ortaya çıkmasıdır.

Bölüm III'te söylediğimiz gibi genel olarak süperego vicdan dediğimiz şeye karşılıktır. Bu kişiliğin ahlâki görevlerinden oluşmuştur. Bu görevler şunları kapsar: 1) Edim ve isteklerin dürüstlük yönünden onaylanıp onaylanmaması, 2) eleştirici olarak benliğin gözlenmesi, 3) kendi kendine ceza, 4) hataların düzeltilmesi ve pişmanlık, 5) istenen düşünce ve eylemler sonucu kendi kendini beğenme ve sevme.

Vicdanın bugünkü tanımının aksine süperegonun görevlerinden büyük bir bölümünün ya da tamamının bilinçdışı olduğu anlaşılmıştır. Freud'un (1933) dediği gibi psikanaliz hem her insanda bilinçli olarak reddettiği ve yok saydığı istekler olduğunu gösteren insanların sandıklarından daha ahlâksız olduklarını, hem de her

birinde bilincinde olmadığı kadar sıkı ahlâki kurallar ve yasaklar olduğunu göstermiştir.

Süperegonun başlangıcına dönülürse, başlangıcın prefallik veya preödipal dönemde olduğu genel olarak kabul edilir. Anababanın ya da anababa yerine geçen dadı, hizmetçi, öğretmenlerin ahlâki istekleri ve yasakları çocuğun ruhsal yaşamına erkenden etki eder. Birinci yılın sonunda bu etki görülebilir. Yetişkin ölçülerimizle ölçersek bu dönemde çocuk üzerindeki ahlâki isteklerin çok yaygın olduğunu görürüz. Bunların en önemlilerinden biri temizlik eğitimidir. Ferenczi, süperegonun bu öncülerine "sphincter ahlâki" (büzerkas ahlâkı, sphincter morality) demiştir.

Fakat preödipal dönemde çocuk ondan istenenleri çevrenin bir parçası olarak algılar. Eğer anne ya da bir başkası çocuğun yanındaysa ve çocuk da onu sevindirmek istiyorsa o zaman kendi istediği haraketi yapmaktan vazgeçebilir. Eğer yalnızsa ya da anneye kızgınsa ceza korkusunu göze alarak istediğini yapacak ve anneyi sevindirmeyecektir. Ödipal dönem süresince sonraki işler değişmeye başlar. Ancak bundan sonra çocuk ahlâki ölçülerin çiğnenmesi ve hatalı davranışların cezalandırılmasının, onarılmasının ve pişmanlık duyulmasının boyun eğilmesi gereken birinden çok kendinden geldiğini ayırt etmeye başlar. Ayrıca bu içe alma süreci ancak dokuz-on yaşlarında bütün yaşam boyunca sürekli olacak biçimde kökleşir. Hatta delikanlılık dönemi ve yetişkinlikte bile eklenmelere, değişmelere açıktır.

Bu içe alma (internalization) sürecini ortaya çıkartan olay nedir? Anladığımız kadar ödipal kompleksi oluşturan anababaya cinsel ve öldürmeye yönelmiş duyguları bırakma, bastırma ya da reddetme sırasında çocuğun bu isteklerin nesnelerle olan ilişkisi onlarla özdeşime dönüşür. Anababayı sevme ya da nefret etme

yerine isteklerini reddederek anababası gibi olur. Süperego yasaklarının çekirdeği bireyin ödipal kompleksini oluşturan cinsel ve saldırgan istekleri reddetme isteğidir. Süperegonun kaynağı olan bu istek bilinçdışı olarak bütün yaşam boyunca süregider. Böylece süperegonun ödipal kompleksle yakın bir ilişkisi olduğunu ve anababanın ahlâki ve yasaklayıcı yönleriyle özdeşim sonunda geliştiğini, özdeşimlerin ödipal kompleksin çözülme ya da geçme döneminde çocuğun zihninde biçimlendiğini görüyoruz. Süperegonun ilkönce fallik ya da ödipal dönemdeki anababanın ahlâki değerlerinin içe alınmış hayallerinden ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Şimdi de bu özdeşim sürecinin bazı görünümlerini daha ayrıntılı olarak inceleyelim. Bunu yaparken, sözü edilen özdeşimler olurken egonun ana görevinin ödipal isteklere karşı savunucu bir savaş olduğunu unutmamak gerekir. Anladığımıza göre bu savaşı başlatan korku erkek çocukta kastrasyon bunalımı ve kız çocukta bunun benzeridir. Bu savaş bu yaştaki çocuğun yaşamının temelidir. Diğer bütün olaylar ya bunun bir parçası, ya sonucu ya da yardımcısıdır.

Süperegoyu oluşturan özdeşimlerin kurulması, id dürtülerini kontrol etme çabasındaki savunucu çabalarında egoya çok yardımcı olurlar. Bu anababa yasaklarının zihinde iyice yer etmesi ve id'e göz kulak olması demektir. Bu biçimde anababayla özdeşim yaparak, çocuk onların sürekli varlığından emin olabilir ve böylece id dürtüleri kendilerini göstermekle tehdit ettiklerinde anababa özdeşimleri bu istekleri reddetmek için elaltında hazırdır.

Savunma yönünden süperego özdeşimlerinin ego için yararlı olduğunu görüyoruz. Daha da ileri giderek bu yönde ego için vazgeçilmez bir destek olduğunu söyleyebiliriz, fakat egonun bağımsızlığı ve dürtüsel doyumu sağlamadaki özgürlüğü yönünden süperego özdeşimleri çok kısıtlayıcıdır. Süperegonun gelişmeye

başlamasıyla ego, eylem özgürlüğünün önemli bir bölümünü kaybeder ve bundan sonra hep süperegonun baskısı altında kalır. Ego, süperegoyla sadece bir dost değil, aynı zamanda bir de üst kazanmıştır. Bundan sonra id'in ve dış çevrenin isteklerine süperegonunkiler de eklenir ve ego bunlara boyun eğmek ve ara bulmaya çalışmak zorundadır. Ego anababanın kudretine onunla özdeşim yaparak katılabilmekte ancak bunu sürekli olarak onların baskısı altında kalma pahasına yapabilmektedir.

Freud (1923), burada sözü edilmesi gereken ve bu özdeşimlerin ortaya çıkmasıyla ilgili iki gözlem daha yapılmıştır. Bu gözlemlerden birincisi anababa yasaklarının çocuğa sözel komutlar ya da azar olarak verilmesidir. Süperegonun işitmeye dayanan, özellikle söylenen sözlerle ilgili anılarla yakın ilişkisi olması bunun sonucudur. Muhtemelen bu gerçeğin sezilmesi "vicdanın sesi" dediğimiz her gün kullanılan terimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Düşlerde ya da bazı çok ağır ruh hastalıklarında olan psikolojik gerileme durumlarında süperegonun çalışması tıpkı küçüklüğünde anababasının komutlarının geldiği gibi bireyin dışında olan sözel kelimeler olarak algılanır. Ancak süperego yalnız işitmeyle ilgili algı ve anılarla bağıntılı sanılmamalıdır. Görme ve dokunma gibi diğer algı ve anılarla da ilgidir. Örneğin kendi saldırgan hayallerinden çok korkan bir hasta akut bir bunalım nöbeti sırasında ne zaman kızgın olduğunu düşünse yüzüne vuruluyormuş gibi hissediyordu. Bu örnekte süperegonun çalışması çocukluğunda anababasının onu cezalandırdığı gibi dışardan gelen fiziksel bir ceza olarak algılanmıştı.

Freud'un (1923) ikinci gözlemi ise süperegoyu oluşturmak üzere içe alınmış olan anababa hayallerinin anababanın süperegosu olduğudur. Yani genellikle anababalar, kendi anababaları onları nasıl yetiştirdiyse çocuklarını da o şekilde eğitmek eğilimindedirler.

Erken yaşlarda elde edilmiş olan kendi ahlâki isteklerini çocuklarına uygularlar. Bunun sonucunda kendi süperegoları anababalarınınkine benzer. Freud'un (1923) gösterdiği gibi bu özelliğin önemli bir toplumsal sonucu vardır. Bu olay toplumun ahlâki değerlerini sürdürür ve bir bakıma toplumsal yapıda gördüğümüz tutuculuk ve değişmeye karşı direncin nedeni olur.

Şimdi süperego gelişmesinin egodan çok id'le ilgili bölümlerine göz atalım. Freud'un (1923) gösterdiği gibi süperego özdeşimleri bir bakıma ödipal kompleksin anababaya karşı cinsel nesne ilişkilerinin bırakılması sonucudur. Bu bakımdan özdeşimler bir nesne ilişkilerinin bırakılması sonucu olur. Bu açıdan bu özdeşimler bir nesne kaybının sonucudurlar. Okuyucu bunun Bölüm III'te anlatılan özdeşim mekanizmalarından biri olduğunu hatırlayacaktır. Dürtüsel yatırımlar bu nesneden geri çekilince yeni bir nesne arama çabaları ego içindeki ilk nesneyle özdeşim yapmaya yol açar ve yatırımlar da buna bağlanır. Bir zamanlar nesneye bağlı yatırımlar böylece narsisistik olur. Bu biçimde egoda ortaya çıkan özdeşimler süperego dediğimiz egonun özel bir bölümünü oluşturur. Böylece id yönünden süperego ödipal nesne ilişkilerinin mirasçısıdır ve onların yerini alır. Süperego gelişmesi aynı zamanda büyük ölçüde nesne yatırımının kendisine yönelmesine ya da narsisistik yatırımlara dönüşmesinin nedeni olur. Böylece çoğu kez açıkca cinsel ve çok saldırgan olanlar bırakılır ama şefkat duyguları ve daha az yoğun saldırganlık duyguları ilk nesneye bağlı kalır. Yani, çocuk anababasına karşı şefkat ve daha az yoğun nefret ve başkaldırma duymayı sürdürür. Yanlış anlamaya yol açmamak için çocuğun anababasına karşı duyduğu cinsel ve öldürücü dürtüleri tam tamına bırakmadığını açıkça söylememiz gerekir. Tam tersine hiç olmazsa birçok, hatta çoğu insanda bu duyguların birazı ya da büyük bir bölümü baskı altına alınır ve bunlara karşı savunmaya geçilir. Başka baskı altına alınmış istekler

gibi bunlar da id'de yaşar ve hâlâ ilk nesnelerine yöneliktir. Egonun yönelttiği karşı yatırımların sürekli karşı çıkması sonucunda bilinçli düşünce ve eylem biçiminde kendilerini göstermeleri önlenir. Ancak bu bastırılmış ödipal istekler yatırımlarıyla birlikte süperegonun gelişmesinde rol oynamazlar (Freud 1923). Önemli olmalarına karşın bu yüzden tartışmalarımız arasına alınmamıştır. Şaşırtıcı fakat kolayca gözlenebilen bir gerçek de bireyin süperegosunun kuvvetinin çocukken anababasının dürtüsel isteklerini engelleme derecesiyle aynı olmamasıdır. Şimdiye kadar olan tartışmalarımızın ışığında bu sonucu umarız. Süperego, içe alınmış bir anababa olduğuna göre sert bir anababası olan çocuğun yasakçı ve sert bir süperegosunun olmasını bekleriz. Bu bir oranda doğrudur. Ödipal dönemdeki bir oğlan çocuğunca yapılan kastrasyon tehditleri, aynı yaştaki kız çocuğa benzer dolaysız tehditler istenmeyecek oranda yasakçı bir süperego gelişmesine yol açar ve bunun sonucu ileriki yaşamda cinsellik ve saldırganlığın ileri derecede yasaklanması olabilir. Ancak anababanın sertliğinden başka etkenler de süperegonun sertliğini belirlemede rol oynar. Ana etkenler çocuğun ödipal isteklerindeki saldırganlık yönünün yoğunluğudur. Daha yalın bir dille anababanın çocuğa karşı olan düşmanlığının derecesi ya da şiddetinden çok çocuğun anababasına karşı olan saldırgan dürtüleri süperegonun katı gelişmesinde ana etkendir diyebiliriz. Bunu aşağıdaki biçimde açıklayabiliriz. Ödipal nesneler terkedilip yerini süperego özdeşimleri alınca daha önce bu nesnelere bağlı olan dürtünün enerjisi hiç olmazsa bir bölümüyle egonun yeni gelişmiş parçası olan süperegonun emrine girer. Süperegonun emrindeki saldırgan enerji ödipal nesne yatırımlarındaki saldırgan enerjiden elde edilir ve ikisinin miktarı birbirine tam eşit olmasa bile hiç olmazsa orantılıdır. Yani ödipal nesne yatırımlarındaki saldırganlık enerjisi ne kadar çoksa süperego emrindeki enerji de o ölçüde çok olacaktır. Bu saldırgan enerji, süperegonun yasaklarına boyun

eğdirmek veya saplanmalar olunca egoyu cezalandırmak üzere fırsat çıktıkça egoya karşı döndürülebilir. Diğer bir deyişle, süperegonun katılığı onun emrindeki saldırgan enerjinin miktarına, bu da anababanın ödipal devredeki saldırgan enerjinin miktarından kısıtlamalarının şiddetinden çok çocuğun anababaya karşı olan ödipal saldırgan dürtü yatırımlarıyla ilgilidir. Ödipal hayalleri çok şiddetli ve yıkıcı olan küçük çocuk, duyguları daha az yoğun olan bir çocuğa göre daha çok suçluluk duymaya eğilimli olacaktır.

İd yönünden ise süperego oluşumu üzerinde son olarak aşağıdaki noktalardan söz edeceğiz. Ödipal dönemin çatışmaları şöyle de açıklanabilir. Bu dönemdeki nesneler, yani anababayla ilgili id dürtüleri çocuğa sanki bedensel bir zarar getirecekmiş duygusunu verir. Oğlan çocuklarında bu penisini kaybetme korkusu biçimindedir. Kız çocuklarda cinsel organla ilgili bir incinme korkusu veya penisin olmamasından dolayı müthiş bir aşağılanma duygusu ya da her ikisinin birlikte bulunması biçimindedir. Her iki durumda da nesne yatırımlarının istekleriyle narsisistik ya da kendiliğe dönük yatırımlar heline olduğunu söylememiz öğretici olabilir. Tehlikeli nesne yatırımları bastırılır, bırakılır, başka yollarla reddedilir ya da kontrol edilir fakat narsisistik yatırımlar aynı kalır. Bir kez daha çocuğun dürtüsel hayatının narsisistik yönünün, gözlenmesi daha kolay olan ve böylece dikkatimizi daha çok çeken nesne ilişkileriyle ilgili yönünden daha kuvvetli olduğunu anımsamak gerekir.

Konumuz olan süperego oluşumunu, daha sonraki çocukluk, ergenlik ve hatta yetişkinlik dönemlerinde olan değişiklik ve eklentilerden söz etmeden kapatamayız. Bu beklenti ve değişikliklerin her biri çocuğun ya da yetişkinin çevresindeki biriyle özdeşimi, daha doğrusu bunun ahlâki görünümü ile özdeşim sonucunda olur. İlkönceleri bu bireyler sadece rolleri bakımından anababaya benze-

yen kişilerdir. Bu tür insanlara örnek olarak öğretmenler ve dadılar gösterilebilir. Daha sonraları çocuk kişisel ilişkisi olmayan tarihi ya da roman kahramanlarını içe alabilir. Bu çeşit özdeşimler özellikle ergenlik öncesi ve ergenlik döneminde çok olur. Bunlar bireyin içinde bulunduğu toplumsal grupların ahlaki amaç ve ölçülerine göre süperegoyu yoğururlar.

Çeşitli toplumsal gruplarda değişik ahlâki tutumların bulunduğunu göz önüne alırsak, yetişkin süperegosunun büyük bir bölümünün bu sonraki özdeşimlerin sonucu olduğunu anlarız. Yetişkinlikte bile din değiştirmede olduğu gibi süperegoda değişiklikler olabilir. Fakat ödipal dönemde gelişmiş olan süperegonun ana çekirdeği sürekli olarak en etkili ve sıkı yönü olarak kalır. Bu yüzden ensest ve anababa öldürmeye karşı olan yasaklar birçok insanın ahlâkında en fazla içe alınan ve en az karşı çıkılan yasaklardır. Eğer iyi bir fırsat çıkarsa ya da çok kuvvetli bir kışkırtma olursa süperegonun diğer yasaklarına karşı çıkma olasılığı daha çoktur.

Şimdi, süperego geliştikten sonra ruhsal yapının işleyiş ve görevinde oynadığı rolü tartışmak istiyoruz. Genellikle ödipal dönemden sonra id dürtülerine karşı egonun savunucu eylemlerinin süperegoca başlatıldığını ve zorlandığını söyleyebiliriz. Ödipal dönemdeki çocuk nasıl anababasınca iğdiş edileceği korkusuyla ödipal isteklerini bastırmış ya da reddetmişse ödipal dönem sonrası çocuk ya da yetişkin bilinçsiz olarak bu içe alınmış olan anababa hayallerinden, yani süperegodan korkar ve süperegonun hoşnutsuzluğundan kaçınmak için id dürtülerini kontrol eder. Bölüm IV'te tartıştığımız gibi süperegoca onaylanmama egonun karşılaştığı ve bunalım tepkisi gösterdiği tehlikeli durumların sonuncusudur (Freud, 1926). Listeyi tamamlamak ve tekrarlamak gerekirse tehlikeli durumların ilki nesne kaybı, sonra nesne sevgisinin kaybı,

üçüncüsü iğdiş edilme korkusu ya da buna benzer cinsel organla ilgili incinme korkusu ve son olarak da süperegonun onaylanmaması korkusudur. Okuyucularımızın hatırlayacağı gibi bu tehlikeli durumlardan biri ortaya çıkınca, diğeri ortadan kalkmamaktadır. Hepsi zamanı gelince bunalım kaynağı olabilir ve tehlikeli durumu ortaya çıkaran veya çıkarmakla tehdit eden id dürtülerine karşı egonun savunucu önlemler alması için zemin hazırlarlar. Süperegonun hoş görmemesinin bilinçli ve bu yüzden bize görünür olan bazı sonuçları ve de bilinçli olmadığı için yalnız psikanaliz ile açığa çıkan bazı sonuçları vardır. Örneğin hepimiz suçluluk ya da pişmanlık dediğimiz acı veren bir gerilim sezeriz ve bunu süperegonun işlemleriyle bağdaştırırız. Ancak aynı oranda sezdiğimiz fakat süperegoyla olan ilişkisinin açıkca farkında olmadığımız ruhsal olaylar da vardır. Freud'un (1933) da gösterdiği gibi acı veren ve aslında hak edilmemiş aşağılık duygusunun en belli başlı nedeni süperegoca hoş görülmeme, onaylanmamadır. Pratik yönden bu tür aşağılık duyguları, suçluluk duygularıyla aynıdır. Bu nokta klinik bakımdan çok önemlidir; çünkü aşağılık duygusu ve benlik saygısı azalmış olan bir insanın bilinçli olarak ne neden bulursa bulsun bilincinde olmadığı bir suçtan dolayı kendini suçladığını gösterir. Egonun süperego tarafından hoş görülmemesi nasıl suçluluk ya da aşağılık duyguları doğuruyorsa, neşe ve mutluluk, kendi kendinden hoşnut olma duyguları da süperegonun egoyu yapmış olduğu bir davranıştan ya da tutumdan dolayı desteklemesi sonucu ortaya çıkabilir. Bu tür kendi kendini beğeni, tıpkı tam karşıtı olan suçluluk gibi bildik bir olaydır ve iki zıt duygu, kolayca annesince ya azarlanan, cezalandırılan ya da övülüp sevilen çocuğun duygusal durumunu andırır. Bir başka deyişle, süperegonun içe alınmış anababa hayalleri olduğunu ve bütün yaşam boyunca egoyla süperego arasındaki ilişkinin küçük çocukla anababası arasındaki ilişkiyle aynı olduğunu düşünürsek ileri

yaşlarda süperegonun onaylayıp onaylamamasından doğan bilinçli duyguları kolayca anlayabiliriz. Süperegonun yetişkinlikte çoğu kez bilinçdışı olan ve süperegonun başlangıcını oluşturan o erken dönemlerdeki süreçlerle olan ilişkisinin kolayca görülebilen iki yönü vardır. Bunlardan biri "talion", "göze göz, dişe diş" kanunudur. İkincisi ise yalın istekle, eylemi ayırt edememektir. "Lex Talionis" bir suç için verilerek cezanın mazluma yapılan zararın aynısı olmasıdır. Bu en iyi İncil'deki bir emirde görülebilir; "Göze göz, kulağa kulak". Bu iki yönden ilkel bir adalet kavramıdır. Birinci yönden tarihi bakımdan eski ve ilkel kavimlerin adalet kavramıdır. Bu doğal olarak çok önemli bir gerçektir, fakat şu anda bizi ilgilendirmemektedir. İkinci yön ise bizi çok ilgilendirir; çünkü Talion kanunu küçük çocuğun da adalet kavramıdır. Bu kavramın yetişkinlerde bilinçdışı olarak süregitme oranı ve süperegonun işleyişini belirlemesi işin en ilginç ve şaşırtıcı yönüdür. Birey bu çocukça tutumu bilinçli olarak çoktan bırakmış olsa da analizde bilinçdışı süperegonun verdiği cezaların Talion kanununa göre olduğu bulunmuştur. İstek ve eylemi ayırt etmemeye gelince psikanalitik araştırmalarla süperegoca birinin diğeriyle aynı şiddet düzeyinde cezalandırıldığını goruyoruz. Sadece süperegonun yasakladığı bir şeyi yapma değil aynı zamanda bununla ilgili istek ya da dürtüler de cezalandırılır. Kanımızca süperegonun bu tutumu dört ya da beş yaşındaki bir çocuğun yetişkine göre hayal ve eylemi daha az ayırt edebilmesinden doğduğudur. Çocukta "isteme, onu öyle yapmaktır" inancı baskındır ve bu sihirli tutum daha sonra süperegosunun bilinçdışı işleyişleriyle sürdürülür.

Süperegonun bilinçdışı etkinliklerinin bir yönü de bilinçdışı kendi kendini cezalandırma veya kefalet verme isteklerinin gerçekleştirilmesidir. Bilinçdışı olan bu tür kendi kendini cezalandırma ancak psikanalizle ortaya çıkarılabilir. Ancak insan bir kere bu biçim şeylerin varlığını bildi mi, bunları görmeye çalıştı mı, sandığından

fazla var olduğuyla ilgili kanıtlar bulabilir. Örneğin, cezaevi ruh hekimi olarak suçluların yakalanma biçimlerini okuyabilme olanağı bu yönden çok öğreticidir. Suçlunun bilinçdışı cezalandırma isteği çoğu kez polise yapılan en önemli yardımlardan biridir. Suçlu çoğu kez yakalanıp tutuklanmasına yol açacak ipuçlarını bilinçdışı olarak bırakır. Suçluları analiz etmek çok olayda olanak dışı olmakla birlikte bazılarının dosyalarını okumak bize açık fikir verebilir. Örneğin, kurnaz bir hırsız bir yıl süreyle şöyle çalışmış: Arka kapıdan kolayca içeri girilebilecek orta halli bir mahalledeki evlere dadanmış. Öğleden önce evin hanımı alışverişe çıkana kadar evi gözetler ve boş katlara girermiş. Hiç parmak izi bırakmaz ve polisin izini süremeyeceğini paradan başka bir şey almazmış. Bu hırsızın işini bildiği açıktır ve aylarca polis işine karışamamıştır. Yalnız kötü bir rastlantının işine son verebileceği görülmektedir; fakat hırsız birdenbire alışkanlığını değiştirmiş, yalnız para alacağına mücevher de çalmış ve yakındaki bir rehinciye az bir paraya satmış ve bir-iki gün sonra da polisin eline düşmüştür. Daha önceleri aynı değerde mücevherler görmüş ama çalınan eşyaları polisin kendini yakalamadan satamayacağını bildiği için dokunmamıştı. Burada bilinçdışı olarak tutuklanması ve hapsedilmesini hazırladığı sonucunu çıkartmamız kaçınılmaz olmaktadır. Zihnin bilinçdışı çalışmalarıyla ilgili bilgimizin ışığı altında bunları yapma dürtüsünün bilinçdışı cezalandırma gereksinmesi ile ilgisi açıktır.

Doğaldır ki cezalandırılma gereksinmesinin her an şimdi anlatılan gibi uygunsuz etkinliğe bağlı olması gerekli değildir. Bilinçli veya bilinçdışı hayal veya isteklerin sonucu da olabilir. Freud'un (1924) gösterdiği gibi bir insanın suç hayatı, cezalandırılma isteği sonunda başlayabilir. Bu, ödipal isteklerin bastırılması sonucunda ortaya çıkan bilinçdışı cezalandırılma isteği, cezalandırılması kesin olan bir suçun işlenmesine yol açabilir demektir. Bu tür insanların suçluluk duygusundan dolayı suçlu denebilir.

Ayrıca bilinçdışı cezalandırılma isteğinin her zaman adli bir yetkilice cezalandırılacak bir suç işlemeyle sonuçlanmayacağını eklememiz gerekir. Onun yerini iş yaşamında başarısızlık (kader nevrozu denir), kazara incinmeler gibi başka türlü acılar ya da kendi kendini cezalandırmada direnen süperegonun ego yönünden bir tehlike olduğu kolayca anlaşılabilir. Bu yüzden egonun her zaman id'e karşı kullandığı savunucu mekanizmaları ve diğer savunucu işlemleri süperegoya karşı kullanması şaşırtıcı değildir. Bununla demek istediğimiz aşağıdaki örnekte belki daha iyi anlaşılabilir.

Çocukken kuvvetli gözetleme eğilimleri olan bir adam yetişkinlikte kötülüklere karşı olan bir kuruluşun etkin ve kuvvetli bir üyesi olmuştu. Buna bağlı olarak açık-saçık resimler satanları bulmada ve suçlamada özellikle çaba gösteriyordu. Yaptığı şey durmadan çıplak kadın ve erkek resimlerine bakmak olduğu için gözetlemenin bilinçdışı doyumunu sağlayan bir olanak yarattığı kolayca görülebilir. Bu değindiğimiz nokta id'le ego arasındaki savunucu çatışmayla ilgilidir.

Ego-süperego çatışması hakkında iki şey söyleyebiliriz. Bir kere çocuklukta çıplak bedenlere bakma sonucunda ortaya çıkacak olan bilinçli suçluluk duygusu, yetişkinlikte çıplak resimlere baktığı zaman görünürde değildir. Egosu suçluluk duygusunun bilinçli olmasını önlemiş ve bunu diğer insanlara yansıtmıştır. Öyleyse dikizcilikten suçlu olanlar diğerleridir ya da diğerleri kötüdür ve dikizcilik eylem ve istekleri için cezalandırılmalıdırlar. Ek olarak bireyin egosu suçluluk duygusuna karşı zıt tepkiler geliştirmiş ve bilinçli olarak suçluluk duygusu duyacağına çıplak resimleri bulup çıkartmadaki çabasıyla kendini çok erdemli ve üstün olarak algılamıştır.

Egonun süperegoya karşı olan savunmalarının düzenli olup olmadığını bilmiyoruz fakat hiç olmazsa bazı kişilerde olduğuna ve uygulamada çok önemli olduğuna eminiz (Frenichel, 1946).

Freud'un (1921) bir monografda belirttiği gibi süperegoyla grup psikolojisi arasında önemli bir bağlantı vardır. Hiç olmazsa bazı grupların birarada kalması grup üyelerinin grup lideri olan insanı içe almaları ya da özdeşim yapmaları yoluyladır. Bu özdeşimin sonucu liderin hayalinin grup üyelerinin süperegolarının bir parçası olmasıdır. Diğer bir deyişle grubun türlü üyelerinin ortak süperego unsurları vardır. Liderin istekleri, komutları ve yasaları böylece izleyicileri için ahlâki yasalar olur. Freud'un monografı Hitler'in yükselişinden çok önce olduğu halde, grup psikolojisinin bu yönünün analizi Hitler'in izleyicisi olan Almanların ahlâki değer ölçülerindeki umulmadık değişiklikleri çok iyi açıklayabilir.

Dini mezhep ve gruplarda da benzer mekanizmaların olduğu söylenebilir. Bunlarda da grup üyelerinin ortak ahlâki kuralları, yani aynı Tanrı ya da dini liderle özdeşimden doğan ortak süperego unsurları vardır. Psikolojik olarak burada Tanrı, dini olmayan gruplardaki kahraman ya da liderin oynadığı rolü oynar. Bu çok şaşırtıcı olmamalıdır. Çünkü bildiğimiz gibi Roma İmparatorluğu gibi çok uygar bir ülkede bile bilinçli olarak Tanrılar ve kahramanlar arasında çok açık bir ilişki vardır ve imparatorlarını tanrılaştırmışlardır.

Süperego üzerindeki tartışmamızı süperego başlangıcının ana çizgileri ve özelliklerini tekrar yazarak kapatmak her halde uygun olur. Süperego ödipal dönemde anababa yasak ve tembihlerinin içe alınmasıyla doğar ve çocukluk, gençlik ve yetişkinlikte olan eklentiler ve değişikliklerle birlikte bütün yaşam boyunca temeli bilinçdışı olarak ödipal kompleksin cinsel ve saldırgan isteklerini yasaklama olarak kalır.

Yararlı Kaynaklar

Freud, S. The Ego and the Id. London: Hogarth Press, 1927.

Freud, S. The passing of the oedipus-complex. Collected Papers, Vol. 2. London: Hogarth Press, 1924.

VI. BÖLÜM

SÜRÇMELER VE ESPRİ

Bu ve bunu izleyen iki bölümde şimdiye kadar olan tartışmalarda insan zihninin işleyişi hakkında kazanmış olduğumuz bilgiyi ruhsal yaşamın bazı alanlarına uygulayacağız. Bu amaç için seçtiğimiz olaylar ilkönce hepimizin bildiği ve Freud'un (1904) "Günlük Yaşamın Psikopatolojisi" adı altında topladığı dil sürçmeleri, yanlışlıklar, atmalar ve bellek boşlukları, espri, düşler ve son olarak da psikonevrozlardır. Bu konular psikanalitik kuramın klasik konuları içine girdiği için seçilmiştir. İlkönce Freud ve sonra diğer psikanalistlerce uzun süre incelenmişler ve bu konular hakkında bilgimiz oldukça geniş ve güvenilir olmuştur. Bunlara ek olarak psikonevrozların uygulamadaki önemi çok büyüktür, çünkü psikanalitik tedavinin yöneldiği amaç akıl hastalıklarıdır.

Tartışmamıza günlük yaşamın psikopatolojisiyle başlayacağız. Bunlar dil sürçmeleri, kalem sürçmeleri, bellek kaymaları ve günlük yaşamda rastlantıya bağladığımız ve kaza dediğimiz olayları kapsar. Freud'un sistematik araştırmalarından önce

bile halk arasında bunların rastlantıdan çok, amaçlı olduklarının farkına varılmıştır. Örneğin "Dervişin fikri neyse zikri de odur." diye bir atasözü vardır. Bundan başka bütün dil sürçmeleri kaza olarak nitelendirilmemiştir. Freud'dan önce de eğer Mr. Smith, Miss. Jones'un ismini şaşırıp Robinson dese, Miss. Jones bunu muhtemelen isteyerek yapılmış bir hareket ya da ilgilenmeme olarak alıp, Mr. Smith'e iyi gözle bakmazdı. Biraz daha derine inersek efendisine seslenirken görgü kuralını unutan bir adam "kazara oldu" diyerek af dilemesine karşın kazara olmamış gibi cezalandırılırdı. Kendisi farkında olmadığı halde onun eyleminde kasıt aranırdı. Aynı biçimde 300 yıl önce İncil'deki emirlerden biri kaza olarak "yapmayacaksın" yerine "..................... yapacaksın" şeklinde basıldığı zaman baskıcı, kasıtlı ve bilinçli olarak dinsiz olmuşcasına çok şiddetle cezalandırılmıştı. Ancak çoğu kez bu tür olaylar ya raslantıya ya da batıl inançlılara göre şeytanın ya da kötü ruhların etkisine bağlanıyordu; tıpkı baskıcı örneğinde olduğu gibi. Baskıcının şeytanı, doğru olarak düzenlenen sözcükleri karıştırarak ve içine birçok yanlışlıklar katarak zavallı adama işkence ediyordu. İlk defa Freud dil sürçmelerinin ve buna benzer olayların bireyin amaca yönelik ve kasıtlı eylemleri olduğunu, fakat yapanın niyeti bilmediğini, yani niyetin bilinçdışı olduğu görüşünü ciddi ve sürekli olarak savunmuştur.

Bu dil sürçmelerinin, bazen dendiği gibi parapraksislerin, en basiti unutmadır. Bu çeşit sürçmeler, okuyucunun da hatırlayacağı gibi IV. bölümde söz edilen egonun savunma mekanizmalarından biri olan bastırmanın dolaysız sonucudur. Bunu en yalın ve açık şekliyle psikanaliz süresinde görme olanağı vardır. Bazen hasta önemli saydığı ve bilinçli olarak anımsamak istediği şeyi o anda unutuverir. Bu gibi durumlarda unutma güdülenmiş de olabilir. Güdünün özel ayrıntıları bireyden bireye değişse de

temel, herkesde aynıdır. Bu, ya bunalım ve suçluluğunun ya da her ikisinin de gelişmesini önlemektir.

Örneğin, analizde olan bir hastaya, cinsel davranışlarının bazıları yüzünden duyduğu korku ve utanmadan, kendini geniş bir mantığa bürünme sistemiyle koruduğu açıkça gösterilmişti. Aynı zamanda bu duyguları tam ve kuvvetli olarak hissetmediği halde, hasta kendi kafasında cinsel davranışlarını ne kadar çok korku ve utanmayla bağdaştırdığını farketmişti. Kendi nevrotik belirtilerini anlamada çok önemli saydığı bu yeni içgörüyle (insight) çok etkilenmişti. Bir-iki dakika sonra bu yeni içgörünün ne kadar kıymetli olduğuna ilişkin konuşurken birdenbire beş dakika önce söylediklerinin hepsini unutuverdiğinin farkına vardı.

Bu örnek çok belirgin olarak insan kafasının unutma ya da daha kesin olarak bastırmadaki umulmayacak gücünü açıkça göstermektedir. Yıllarca cinsel davranışlarıyla ilgili utanma ve korkunun, başarılı olarak hastanın aklına gelmesini önleyen aynı kuvvetin, yeni kazanılmış davranışların gerçekten kendisini korkuttuğu ve utandırdığı içgörüsünü de bastırdığı açıktır. Burada egonun bastırıcı karşıt yatırımlarının id yerine sepüregoya dönük olduğunu ekleyelim. Yani hastanın egosu, daha çok cinsel yönden normal olma korkuları ve utanma duygusu doğurmasından korktuğu anı ve düşüncelerini bastırmıştı. Diğer olgularda doğal olarak karşıt yatırım temel olarak id'e yöneliktir.

Okuyucuya verdiğimiz örneğin her zaman görülenden çok ayrı bir durum olduğu ve her gün raslanabilen istenen bir şeyi yapmayı unutma ya da bilinen bir ismi ya da yüzü unutma olgularından oldukça değişik olduğu kanısı gelebilir. Örneğimizde, hastanın niçin unuttuğunu görebilmek gayet kolaydır fakat "neden olmadan" bir insan niçin bir şeyi unutsun?

Bunun cevabı çoğu zaman nedenin bilinçdışı olmasındandır. Genellikle, bu psikanalitik teknik yolu ile ortaya çıkartılabilir. Bu da unutan kişiyle tam bir işbirliğinin sağlanması ile gerçekleştirilir. Eğer işbirliği sağlanabilirse ve birey bilinçli olarak seçmeden, değiştirmeden, serbest olarak sürçmeyle ilgili bütün aklına gelen düşünceleri söyleyebilirse, o zaman niyet ve güdüsünü ortaya çıkartmış olabiliriz. Yoksa sürçmenin anlamını, yani onu ortaya çıkartan kökü anlamamız için yeteri kadar bilginin sağlanmasını şansa bırakmamız gerekir.

Örneğin, bir hasta bir toplantıda karşılaştığı, iyi bildiği bir tanıdığının adını anımsayamamıştı. Hastanın kendi çağrışımlarını bilmeden bu unutmanın anlaşılmasına olasılık yoktu. Bunları konuşurken tanıdığının adının bir başka tanıdığıyla aynı olduğu ve bu adama karşı kendisini çok suçlandıran nefret duyguları beslediği ortaya çıktı. Buna ek olarak tanıdığının sakat olduğundan ve bu sakatlığın aynı addaki nefret ettiği diğer insanı incitme ve yaralama isteklerini anımsattığından söz etti. Hastanın çağrışımlarından kazanılan bu bilgiyle belleğinin onu yanılttığı zaman ne olduğunu çıkartmak mümkün olmuştu. Tanıdığını görme, adı aynı olan ve çok nefret edip incitmeyi, yaralamayı istediği diğer adamı anımsatmıştı. Onu suçlandıracak olan bu yıkıcı anıların bilinçli olmasını önlemek için ikisi arasında bağlantıyı sağlayan adı unutmuştu. Böylece bu olguda bastırma, id'in parçası ve eğer bilinçli olsalar suçluluk duygusu yaratacak olan yıkıcı hayallerin bilinçli olmasını önlemek üzere geliştirilmiştir.

Yukarıda verdiğimiz örneklerde bellek bozuklukları ya da sürçmeler bastırma denen savunma mekanizmasının bir sonucudur. Bastırmanın hem güdüsü, hem de oluşu bilinçdışı olduğu için hasta bu bellek kaybını açıklamada boşluktaydı ve bunu ancak kötü talihe, yorgunluğa ya da aklına gelen başka bir nedene bağla-

yabilirdi. Diğer sürçmeler başka mekanizmaların sonucunda da olabilir. Ancak hepsinin nedeninin bilinçdışı olmasıyla birbirlerine benzerler.

Örneğin, dil sürçmesi ya da kalem sürçmesi bilinçdışı bir düşünce ya da isteği tam olarak bastıramama sonucunda doğar. Bu gibi hallerde konuşan ya da yazan, bilinçdışı yazmak ya da söylemek istediği şeyi onu gizli tutma çabasına rağmen açıklar. Bazen gizli anlam, sürçmede açıkça ortaya çıkar, yani okuyanlar ya da dinleyenler tarafından açıkça anlaşılabilir. Bazen sürçmenin sonucu anlaşılmaz olabilir ve gizli anlam ancak bireyin sürçmeye yaptığı çağrışımlardan anlaşılabilir.

Anlamı açıkca belli olan bir sürçme için aşağıdaki örneği verebiliriz. Bir avukat müşterilerinin kendisine verdikleri sırlarla övünürken onların kendine "en gizli dertlerini" anlattıklarını söylemek istemişti (*). Ama aslında "can sıkacak kadar uzun dertlerini" demişti. Bu sürçmeyi yaparak onu dinleyenlere, saklamak istediği şeyi, yani bazen müşterilerinin dertlerini anlatmalarının onu sıktığını ve daha az konuşarak zamanını daha az harcamalarını istediğini açıklamış oldu.

Belki de okuyucularımız tek örnekten, eğer sürçmenin anlamı açıksa, onun ortaya çıkarttığı bilinçdışı düşünce ve isteğin çok iyi baskı altına alınmadığını, tam tersine söyleyenin zihninde sadece geçici olarak bilinçsiz olduğunu, korku ve suçluluk duyguları yönünden kolayca bilince çıkartılabildiği sonucuna varmıştır. Oysa ki durum hiç de böyle değildir. Örneğin, bir hasta hekimiyle olan

---

(*) İngilizce'de "intimate" (mahrem) "interminable" (can sıkacak kadar uzun), birbirlerine çok benzemekte ve böyle bir sürçmenin olmasını kolaylaştırmaktadır (Ç.N.).

ilk konuşmasında karısına anne diyebilir. Bu sürçme kendisine gösterildiği zaman hiçbir anlam çıkartamaz. Uzun uzun bütün ayrıntılarıyla aslında annesiyle karısının yıllarca önce ödipal kompleksin doruğundayken evlenmek istediği annesini temsil ettiğini bilince çıkartabilir. Bu tür bir olguda sürçme, egonun yıllarca kuvvetli bir karşıt yatırım sürdürdüğü id içeriğini açıkça ortaya koyar.

Eklememiz gereken bir nokta da, bir sürçme ne kadar açık görünüyorsa görünsün, onu dinleyen ya da okuyanın bilinçdışı anlamı üzerindeki yorumu, kendisinin sürçmeye ait çağrışımlarıyla desteklenmediği takdirde bir tahminden ileri gitmediğidir. Emin olabilmemiz için sürçmenin olduğu koşullar, bireyin kişiliği ve yaşam koşulları gibi destekleyici kanıtlarla tahminin desteklenmesi gerekir. Yine de ilke olarak bir sürçmenin anlamı ancak bireyin çağrışımlarıyla saptanabilir. Hemen anlaşılmayan, söylenen ya da yazılan sürçmelerde de bireyin çağrışımlarına bağımlı olmamız açıkça bellidir. Bu çeşit sürçmelerde, bilinçdışı bir süreç bireyin söylemek ya da yazmak istediği şeyle öyle çatışır ki kelimelerin bir ya da birkaç hecesinin atlanması, eklenmesi ya da değiştirilmesi anlamsız bir sonuç doğurur. Freud'un bu olayları açıklamasını tam olarak bilmeyenler, bu tür sürçmelerin "sürçmeler anlamlıdır" cümlesine bir istisna oluşturduğunu sanırlar. Anlaşılan sürçmelere, Freud'a ait sürçmeler (Freudian slips), anlaşılamayanlara ise Freud'a ait olmayan sürçmeler derler. Aslında uygun bir araştırma tekniğinin, yani psikanalitik yöntemin kullanılması hem anlaşılamayan, hem de anlaşılan sürçmelerin altında yatan bilinçdışı süreçlerin niteliğini ve önemini açıklayacaktır.

Yazı ve konuşmada olan sürçmeler genellikle yorgunluğa, dikkatsizliğe, aceleye, heyecana bağlanır. Okuyucu da sürçmelerin

oluşunda bu çeşit etkenlerin rol oynayıp oynamamasının Freud tarafından düşünülüp düşünülmediğini sorabilir. Bu sorunun cevabı Freud'un bu etkenlere sadece tamamlayıcı, süsleyici bir rol verdiği yönündedir. Freud, bazı durumlarda bu çeşit etkenlerin, bilinçdışı süreçlerin bir sözü ya da cümlenin bir kısmını söyleme ya da yazma niyetine engel olmasını kolaylaştırdığını ve bunun sonucunda eğer yorgun, dikkatsiz ya da acelede olmasaydı bireyde görülmeyecek olan sürçmelerin ortaya çıktığını düşünmüştür. Ancak sürçmenin ortaya çıkışındaki temel rolü bireyin bilinçdışı zihinsel süreçlerinin oynadığına inanmıştı. Bu noktayı açıklamak için aşağıdaki benzetmeyi yaptı. Eğer bir adam karanlık ve ıssız bir sokakta soyulduysa, karanlık ve ıssızlık tarafından soyuldu diyemeyiz. Adam hırsız tarafından soyulmuş fakat karanlık ve ıssızlık soyulmasına yardımcı olmuştur. Bu benzetmede hırsız sürçmeyi ortaya çıkartan bilinçaltı zihinsel süreçlere, karanlık ve ıssızlık ise yorgunluk, dikkatsizlik gibi etkenlere karşılıktır. Eğer daha resmi bir dil kullanırsak sürçmelerde her zaman bilinçdışı süreçlerin olması gereklidir. Bu süreçler yeterli olabilirler. Bazen de sürçmeyi ortaya çıkarmada tek başlarına yeterli olmayabilirler. Sözünü ettiğimiz bazı genel etkenlerin yardımı gerekebilir.

Dil ve kalem sürçmelerinin tartışılması, onların ortaya çıkmasında birincil süreç işleminin rolünden söz edilmeden tam olamaz. Örneğin, bir hasta jimnastik yapmaya, kültür fiziğe (İngilizcede "physical culture" olarak geçer) karşı duyduğu ilgiyi anlatırken bir sürçme yaparak "physible culture" (*) dedi. Yaptığı yanlışa dikkati çekilince aklına "physible"ın "visible" (**) kelimesini getirdiğini söyledi. Giderek çağrışımları çıplak bedenini başka-

(*) Physible: İngilizcede de anlamlı bir kelime değildir (Ç.N.).

(**) Visible: Görülebilen demektir (Ç.N.).

larına gösterme, aynı zamanda onları çıplak görme isteğine dayandı. Bu istekler kültür fiziğe olan ilgisinde önemli ama bilinçdışı bir rol oynamıştı. Ancak şimdi üzerine dikkati çekmek istediğimiz nokta, bilinçli niyeti "physical culture" kelimesi söylemek olan hastanın bilinçdışı göstermecilik ve dikizcilik isteklerinin karışmasıyla ortaya çıkan sürçmenin biçimidir. Ortaya "physical" ve "visible" kelimelerinin karışımı melez bir kelime çıkmıştır. İkincil sürecin özelliklerinden olan, bütün dil kurallarına aykırı olarak, iki kelime tek kelime halinde özetlenmiştir.

Okuyucu, Bölüm III'te birincil ve ikincil süreçler dediğimiz düşünce biçimleri hakkındaki tartışmamızdan birincil süreç özelliklerinden birisinin yoğunlaştırma eğilimi olduğunu hatırlayacaktır. "Physical" ve "visible" birleşiminden "physible" kelimesinin çıkmasında işte bu özellik rol oynar.

Diğer sürçmelerde ise birincil sürecin diğer özellikleri de bulunabilir. Bunlar yer değiştirme, bütünün parçayla temsil edilmesi ya da tam tersi, benzetme yoluyla, zıddıyla temsil etme ve psikanalitik anlamda sembolizmdir. Bu özelliklerin herhangi bir ya da aynı anda birçoğu sürçmenin şeklini belirleyebilir.

Bu noktada birincil süreç düşüncesinin işlemi ya da katkısının yalnızca dil ve kalem sürçmelerine özgü olmadığını ekleyelim. Bunlarda birincil süreç katkısı çok açık olmasına rağmen diğer sürçmelerde de en aşağı aynı derecede önemli ve sıklıkla olabilir. Örneğin, daha önce anlattığımız tanıdığının adını unutan adam olgusunda okuyucu, belleğin kaybı nedenlerinden birinin tanıdığının sakat olduğunu ve bu sakatlığın bireye aynı isimde diğer bir adamı öldürmeye yönelen bilinçdışı ve suçlayıcı isteğini anımsatması olduğunu anımsayacaktır. Gerçekten bu tanıdığın doğum sırasında bir incinme sonucu kısa kalmış ve kısmen felce uğramış

bir kolu vardı. Diğer taraftan bireyin bilinçdışı olarak yapmak istediği şey tanıdığıyla aynı isimde olan adamın penisini kesmekti. Böylece bu olguda tanıdığın sakat kolu kastrasyonu sembolize etti.

Şimdi de, "dikkatsizlik" sonucunda ya bireyin kendisine ya da bir başkasına yönelmiş, genellikle sıradan kazalar dediğimiz diğer bir sınıf sürçmeden söz edelim. Daha başlamadan burada sadece bireyin kendi eylemleri sonucunda ortaya çıkan ama bilinçli olarak niyet etmediği kazalardan söz edeceğimizi açıkça söyleyelim. Bireyin kontrolü dışında olan kazaların tartışmamızla ilgisi yoktur.

Bireyin kazadan sorumlu olup olmadığına karar vermek çoğunlukla kolaysa da bazen güç olabilir. Örneğin, eğer bir fırtına sırasında birisine yıldırım çarptığı söylenirse genellikle kazanın tesadüfi olduğu ve kaza kurbanının bilinçdışı bir niyeti sonucunda olmadığından emin oluruz. Yıldırımın nereye düşeceğini kim bilebilir? Fakat kaza kurbanının tek başına duran uzun bir ağacın altında, dallarından birinden sarkan, yere 15-20 cm uzaklıktaki demir zincir yanında oturduğunu öğrenirsek, bireyin kazadan önce bu durumda olan bir insanın yıldırım çarpmasıyla ölebileceği tehlikesini bilip bilmediğini merak etmeye başlarız. Eğer bu gerçeğin iyi bilindiğini anlar ve birey bu kazadan kurtulduğunda yaşamını tehlikeye atmada hiçbir bilinçli niyeti olmadığını söylerse o zaman bu kaza kurbanının bilinçdışı kasıtlı olarak yıldırıma çarpılmak istediği kanısına varırız. Benzer biçimde bir otomobil kazası tamamen mekanik bir bozukluk sonucunda, şoförünün bilinçdışı niyetiyle hiç ilgili olmadan olabilir. Diğer yönden şoförün yaptığı bilinçdışı eksiklik ya da yanlışlık sonucunda da olabilir. Okuyucu, bir insanın bilinçdışı niyeti sonucunda olabilecek her kazanın gerçekten bu nedenle oluştuğu görüşünü mü savunduğumuzu sorabilir. Bir insanın tam, eksiksiz olmadığını kabul edemez miyiz? Bilinçdışı istem

olmadığı zaman kimsenin otomobil kazası geçiremeyeceğini mi varsayacağız?

İlke olarak bu soruya verilecek cevap açıktır. Bir kaza insanın mükemmel olmaması sonucunda ortaya çıkıyorsa o kazanın, kazayı yapanın bilinçdışı niyeti sonucunda olduğunu söyleyebiliriz. Yorgunluk, monotonluğun yarattığı bitkinlik ve bunlara benzer diğer etkenlerin bu tür kazaların sıklığını artırdığı kesindir fakat burada da dil ve kalem sürçmeleri için yaptığımız savunma aynen geçerlidir. Bu çeşit kazalar için gereken, genellikle de yeterli olan koşul bilinçdışı niyettir. Yorgunluk, bıkkınlık, vb. yalnız yardımcı ya da yan etkenlerdir.

Eğer şimdi okuyucu, bireyin kontrolünde olan bütün kazaların aslında bilinçdışı olarak onun tarafından yapıldığına nasıl bu kadar emin olduğumuzu sorarsa, cevabımız bu sonucun, dolaysız olarak incelenmiş kaza olgularına dayanan bir genelleme olduğunu söylemektir. Burada da, sürçmelerde olduğu gibi dolaysız incelemeyle psikanalitik tekniğin uygulanmasını kasdediyoruz. Eğer bireyin işbirliğini sağlayabiliyorsak, çağrışımları, ilk başta rastlantı gibi görünen kazalara neden olan bilinçdışı dürtüleri anlamamıza yol açacaktır. Bu tür kazaların analizinde bireyin, kazaya neden olan eylemi yapmadan hemen önce kazanın olacağını bildiğini anımsaması olanağıdır. Doğal olarak birey olaydan önce ancak böyle bir şeye niyet ettiyse bilebiliriz. Niyetten kısmen bilgili olma genellikle ya kaza anında ya da kazadan hemen sonra bastırılır, yani unutulur. Eğer kaza analiz edilirse tekrar bilince çıkabilir. Böylece analizden önce birey, aslında kendisinin niyetli olarak neden olduğu kazanın yalnız bir raslantı sonucunda olduğuna emindir.

Doğal olarak bu tür kazaları dolaysız olarak inceleme fırsatı spekülasyonlar yaparak değil, psikanalitik tedavi süresince ortaya

çıkar. Bu çeşit kazaların psikanalizindeki hastaların yaşamında diğer insanlara kıyasla daha çok olmamasına rağmen, örneklerimizin birçoğu bu kaynaktan seçilecektir.

Bir keresinde hasta işine giderken oldukça sıkışık bir dört yol kavşağında sola dönüyordu. Yolu geçen yayalar olduğu için hızını beş mile kadar indirmişti. Fakat birdenbire yaşlı bir adama çarparak düşürdü. Hasta kazayı ilk anlattığı zaman anımsadığı kadarı ile adamı hiç görmemişti, fakat daha sonra otomobili bir şeye vurduğu zaman şaşırmadığını söyledi. Diğer bir deyişle, kaza anında bilinçdışı bir adama vurma niyetinin biraz farkındaydı. Olayın çeşitli yönlerine yaptığı çağrışımlar temel alınarak, kazanın temel bilinçdışı dürtüsünün hastanın babasını yok etme isteği olduğu anlaşıldı. Aslında babası uzun yıllar önce ölmüştü. Ancak hastanın ödipal dönemde en belirgin olan bu isteği enerjik bir şekilde bastırılmış ve bu zamana kadar da id'de yaşamıştı. Bu isteğin birincil süreç özelliklerine uyarak yoldaki bilinmeyen yaşlı adamla yer değiştirdiğini ve böylece yaşlı adamın, görünüşte kazanın kurbanı olduğunu anlayabiliyoruz. Aynı biçimde hastanın, adam yaralanmadığı ve kendisinin de sigortası olduğu halde bu ufak kazayla orantılı olmayan korku ve suçluluk duyması da kolayca anlaşılabilir. Adama çarpmasına neden olan bilinçdışı dürtüleri anlayınca, bu dürtülerin hastanın duyduğu suçluluk ve korkunun önemli kaynakları olduğunu anlayabiliriz. Diğer bir deyişle hastanın tepkisi yalnızca görünüşte orantısızdı, bastırılmış babasını yok etme isteğiyle ise uygundu.

Kaza denmeyecek kadar yalın diğer bir örnekten Bölüm I'de söz etmiştik. Bu olguda birey düğün günü nişanlısının evine giderken trafik ışığı yeşil iken durmuş ve yanlışını ancak ışık kırmızıya döndüğü zaman farketmişti. Bu olguda otomobili kullananın çağrışımları bilinçdışı, sadistik ve ensest türündeydi, yani ödipal temalı

cinsel hayallerle ilgili suçluluk ve korkudan dolayı evliliğe ait bilinçdışı bocalamalarının anlaşılmasına yol açtı.

Verdiğimiz örneklerin ilkinde kaza, saldırgan id dürtüsünün tam olmayarak ya da yetersiz olarak bastırılmasına bağlıdır. Sözünü ettiğimiz id dürtüsü bir dereceye kadar baskıdan kaçmıştı. Bu nokta psikanalitik yazılarda da belirtilmiştir. İkinci örnekte ise, sürçme, ya id dürtülerine karşı bir savunma sonucu, ya onlara karşı yönelmiş olan süperego yasakları ya da her iki etkenin sonucunda ortaya çıkmıştı. Bu örnekte her ikisini kesin olarak ayırt etme olanağı yoktur.

Süperegonun bilinçdışı etkinliği çoğu zaman bu tür sürçmelere neden olmada önemli bir rol oynar. Birçok kazada bilinçdışı istek bu kazaların kayıp ya da kendi kendini incitmeyle sonuçlanmasıdır. Bu olguların güdüsünde cezalandırılma, özveride bulunma ya da daha önce yapılmış olan bir eylem ya da dileği onarma gereksinmeleri büyük rol oynar. Okuyucunun anımsayacağı gibi bütün bu güdüler süperegoya aittir.

Böyle bir güdüye örnek olarak aşağıdaki olguyu verebiliriz. Birinci örneğimizdeki hasta bir gün otomobilini park etmek isterken ön lastiğini kaldırımın yan taşına öyle hızla çarpmıştı ki, lastik onarımı olanaksız biçimde parçalanmıştı. Usta bir sürücünün bu tür bir kazayı yapması ender görülür. Hele bu olguda daha da şaşırtıcıydı çünkü kazada daha önce otomobilini birçok kere park ettiği kendi evinin önünde olmuştu. Hastanın çağrışımları bizi açığa kavuşturdu. Kazanın olduğu gün, birkaç ay süren bir hastalıktan ölmüş olan büyükbabasının evine yaptığı bir ziyaretten dönüyordu. Bilinçdışı olarak büyükbabasının ölümünden dolayı kendini suçlu hissediyordu, çünkü yaşlı adama karşı düşmanca duyguları vardı ve bu duyguları kendi babasına karşı olan benzer

ve bilinçdışı duyguların bir parçasıydı. Bilinçdışı hayalinde büyükbabasının ölümünü istediği için süperegonun cezalandırma isteğine uyarak lastiğini parçaladı.

Bazen bu çeşit kazalarda hem suç, hem de ceza birleşir. Örneğin, şimdi verilen örnekte, bilinçdışına itilmiş babasını yerle bir etme hayali lastikle yer değiştirmiş ve doyum sağlamış olabilir. Örnekteki hastanın çağrışımları bu yönde olmadığı için bunları yalnız bir kuşku ya da tahmin olarak ileri sürdük. Diğer olgularda suç ve cezanın aynı eylemde birleştiği kuşkusuzdur.

Örneğin, kocasının otomobilini kullanan bir hasta trafiğin içinde o kadar ani bir duruş yapmıştı ki arkadaki otomobil kadının içinde bulunduğu otomobilin arka çamurluğunu parçaladı. Bu kazanın analizi sonucunda karmaşık bilinçdışı güdüler ortaya çıktı. Görünüşte üç ayrı, ancak birbiriyle ilişkili güdü vardı. Bir kere hasta kocasına ona iyi davranmamasından dolayı bilinçdışı çok kızgındı. Kocasının onu önemsemediğini söylüyordu. Otomobilini hasara uğratmak, dolaysız ve açık olarak göstermediği kızgınlığının yansıtılmasıydı. Sonra, bilinçdışı kızgınlıkla kocasına yapmak istediği şeyler için kendini çok suçlu hissetti. Kocasının otomobilini harap etmek onun kendisini cezalandırması için çok uygun bir yoldu. Kaza olur olmaz başına gelecekleri biliyordu. Bir de kocasının doyuramadığı ve kendinin kuvvetle bastırdığı etkin cinsel istekleri vardı. Bu bilinçdışı cinsel istekler bir adamın, hastanın deyişiyle "kuyruğuna bindirmesiyle" sembolik olarak doyum sağlamıştı.

Birbirinden aynı bütün sürçme türlerini yazıp açıklamaya kalkmayacağız çünkü her birinin altında yatan mekanizma aynıdır ya da hiç değilse birbirine çok benzer. Sürçmelerde normal ruhsal olayları birbirinden ayıran kesin bir çizginin olmadığını belirtmek

ilginçtir. Örneğin, bir dil sürçmesi, bilinçli olarak kasıtlı bir benzetmeden kesin olarak çok değişiktir. Ancak bazen bilinçli olarak düşünülmeden ortaya çıkan benzetme ve mecazi konuşma biçimleri vardır. Bazen konuşanın hoşnutluğuna, bazen utancına neden olarak, bazen de söylemek istediği bir şeyin bir parçası gibi tepki gösterilmeden birden ortaya çıkıverirler. Dil sürçmeleriyle kasıtlı yapılan benzetmeleri birbirinden ayırmak kolay olsa da ikisi arasında kalan olgular da vardır. "Tuh bunu demek istemedim" diye geri alınan, istenmeyen benzetmeyle, dil sürçmesini birbirinden nasıl ayırt edebiliriz? Benzer bir biçimde, iyi bilinen bir yerde gidilmek istenen yönün tam tersine gidildiğini fark etmeyi bir sürçme olarak sınıflandırmalı mıyız? Ama bazen insan her zamanki yolunu bilinçli olarak planlamadan değiştirebilir ve aynı hedefe ulaşmak için daha alışılmamış bir yoldan gidebilir. Buna da sürçme mi denecektir? Ya da yine bireyin bilinçli bir düşünce olmadan en sevdiği yolu değiştirdiğini ve böylece bir zamanlar gitmeyi adet edindiği yoldan çok ender olarak geçtiğini gözleyebiliriz. Sürçmeyle normali birbirinden ayıran çizgiyi nereden çizeceğiz?

Aslında ikisi arasında kesin bir çizgi yoktur. Ayrılıklar nitelik değil niceliktedir. İd, ego ve süperegonun bilinçdışı bölümlerinden gelen dürtüler sürçmeyi ortaya çıkartmada olduğu gibi normal dediğimiz ruhsal olayları biçimlendirme ve ortaya çıkartmada da rol oynarlar. Ancak normalde ego, türlü bilinçdışı etkiler arasında arabulucu rolü oynayarak onları kontrol eder ve uyumlu bir biçimde hem her birini, hem de dış çevreden gelen etkenleri birleştirir. Sonuçta ortaya çıkan şey gerçekte olduğu gibi değil, yani değişik kaynaklardan gelen değişik eğilimler değil, tek iyi örgütlenmiş bir bütündür. Diğer taraftan sürçmelerde, ego sürçme olduğu an etkinlikte olan bilinçdışı kuvvetleri tam olarak birleştirmeyi başaramamıştır. Sonuçta bu kuvvetlerin bir ya da daha çoğu birbirinden bağımsız şekilde yansıtılır. Egonun

bütünleyici etkinlikleri ne kadar başarılıysa ortaya çıkan ruhsal durum da o kadar normale yakındır. Bütünleyici etkinlikler ne kadar az başarılı olursa sürçme o kadar belirli olur.

Şimdi her günkü sürçmeler hakkındaki bilgimizi şöyle özetleyelim: Sürçmeler, egonun zihinde etkinlikte bulunan türlü kuvvetleri uyumlu biçimde bir bütün haline getirememesinin sonucunda ortaya çıkarlar. Bütünleşmeye karşı dirençli ve bir dereceye kadar düşünce ve davranış üzerinde bağımsız etkisi olan bilinçdışı ruhsal kuvvetler kaynaklarını bazen id, bazen ego, bazen süperego, bazen de ikisinden ya da hepsinden alırlar. Zaman zaman bir gözlemci yalnızca dış kuvvetlerle bu bilinçdışı kuvvetlerin niteliği hakkında kurnazca bir tahmin yapabilir. Ancak birçok olguda hangi bilinçdışı kuvvetlerin rol oynadığını bulabilmek için psikanalitik yöntemin uygulanmasında bireyin işbirliğinin olması gerekir. Ayrıca doyurucu bir tahminin mümkün olduğu olgularda bile yalnız psikanalitik yöntemin uygulanmasıyla tahminimizin doğru olup olmadığından emin olabiliriz.

Şimdi de espirinin incelenmesine başlamak istiyoruz. Freud'un (1905 a) psikanalitik incelemelerinde oldukça erken dikkatini çevirdiği sürçmeler gibi espri de her günkü yaşamın bilinen bir olayıdır. Freud hem esprinin oluşması ve ondan hoşlanmanın bir parçası olan bilinçdışı ruhsal süreçlerin önemini ve niteliğini göstermeyi, hem de espri iyi olduğu zaman gülmeyle boşalan ruhsal enerjinin kaynağını açıklayan bir kuramı geliştirmeyi başarmıştı.

Freud, her espride birincil sürecin temel bir rol oynadığını göstermiştir. Bunu son derece hünerli bir teknikle yapmıştır. Espriyi ikincil süreç diliyle, içeriğini hiç değiştirmeden tekrar yazınca esprinin tamamen ortadan kalktığını gördü. Bu tekrar

yazmadan sonra ortada kalan, ilginç, zekice, acı, alaycı ya da uygunsuz olabiliyordu fakat artık esprili değildi.

Örneğin iyi bilinen komik bir politik taşlamayı ele alalım. "Liberaller ayaklarını havaya sıkı sıkıya basan adamlardır"(*). İlk bakışta bu sözde birincil sürecin kullanıldığını görmek pek belirli olmayabilir. Şimdi aynı sözün, ikincil süreç dilinde yazılırsa ne olacağına bir göz atalım. Cümle şu biçimi alır: "Liberaller hem kesin, hem de uygulamaya yönelik olmak isterler, ama hiçbiri değildir". Bu eleştirici fakat artık esprili olmayan bir deyiştir.

Taşlamamızı tamamen ikincil süreç diliyle yazdığımız zaman, ilk biçimiyle taşlamanın anlamının ikincil süreç yerine birincil süreç özelliklerine göre yazıldığını açıkça görebiliriz. Bu demektir ki taşlamanın ilk biçimi okuyucuya ikincil süreç aracılığıyla havaya sıkı sıkıya basan liberal denen kavramını vermektedir. Okuyucu ya da dinleyici ancak mecazi anlamda ayakları sıkı sıkıya basan insanın "kesin ve karar veren adam" anlamına geldiğini ve "havada gezen adamın" pratik olmayan ve kararsız bir adam olduğunu anlar. Buna ek olarak taşlamanın ilk biçiminde ikincide olduğu gibi "olmak ister" "ama hiçbiri değildir" gibi açıklayıcı ve birleştirici kelimeler yoktur. Okuyucunun Bölüm III'ten anımsayacağı gibi benzetme yoluyla temsil etme, bağlayıcı ve açıklayıcı sözcükleri atlayarak cümle yapısını son derece yalınlaştırma eğilimi birincil düşünce süreci özelliklerindendir.

Diğer espriler de birincil düşünce sürecinin diğer özelliklerine örnek olabilirler. Yer değiştirme, yoğunlaştırma, bütünün parçayla temsili ya da bunun karşıtı, zıtların eşdeğerliği ve özellikle psikana-

---

(*) İngilizcesinde bu cümle "a liberal is as man with both feet planted firmly in mid-air" diye yazılmıştır (Ç.N.).

litik anlamda sembolizm gibi... Buna ek olarak, espri sözel olduğu için esprinin analizinde sıklıkla kelimelerin birincil düşünce sürecinde kullanılış biçimini görmek olanaklıdır. Örneğin, değişik sözcüklerin heceleri birleştirilip yeni sözcükler ortaya çıkarılabilir ve bu yeni kelime her iki sözcüğün de anlamını taşıyabilir. Bunun sözüklere uygulanan yoğunlaştırma süreci olduğunu kabul ederiz. Sözcüğün bir hecesi bütün sözcüğü temsilde kullanılabilir ya da sözcüğün anlamı çoğunlukla bambaşka anlamda olan fakat görünüşte ya da kulağa gelişinde ona benzeyen başka bir sözcükle yer değiştirebilir. Birincil sürecin bütün bu özellikleri "kelime oyunlarında" da görülür. Kelime oyunlarının en çok bilinen biçimi cinas'tır (punning) ve esprinin en sade biçimi olarak tanınır. Pek kıymet verilmemesine karşın en güzel esprilerden bazıları cinas halindedir.

Gelişim yönünden birincil sürecin çocukluğun özelliği olan bir düşünce biçimi olduğunu ve birey büyüdükçe yavaş yavaş ikincil sürecin onun yerini aldığını anımsıyoruz. Bu yönden bakılırsa, espri gibi bir etkinlikte hem dinleyende, hem de espriyi yapanda birincil süreç biçimi düşüncenin kısmen ve geçici olarak geri gelmesi, diğer bir deyişle, kısmi ve geçici bir ego gerilemesi vardır. Esprilerde gerilemeyi başlatan ya da kışkırtan egonun kendisidir. Kris (1952) bu gibi süreçlerden egonun emrindeki ya da kontrolündeki "gerileme" olarak söz eder. Bunları, kontrol edilmeyen ve egonun görevsel verimi ya da bütünlüğü için zararlı olan çeşitli patolojik gerilemelerden ayırt etmek istemiştir.

Şimdiye kadar olan tartışmamızı özetleyecek olursak espri yapanın kısmi bir gerilemeyle, birincil sürece göre fikrini yansıttığını söyleyebiliriz. Bundan sonra ortaya çıkan kavram ya da imaj ikincil süreç diline, yani sözcüklere dökülür. Buna karşın dinleyici, birincil sürece kısmi bir dönüş yaparak espriyi anlar. Okuyucunun

bu geriye dönüşlerin tamamen otomatik olarak ve espri yapanın ya da dinleyicinin dikkatini çekmeden olduğunu anlaması gerekir.

Örneğin, yukarıda kullandığımız örnekte taşlamayı yazan her kimse, liberallerin kesin ve pratik olmaya çabaladıkları fakat olamadıkları fikrini gülünç bir biçimde yansıtmak istemişti. Birincil düşünce sürecine kısmi bir dönüşle bu düşünceyi havada, ancak ayağı sıkı basan bir adam fikriyle belirtmişti. Bu fikrin kelimelere dökülmesi espriyi ortaya çıkarttı. Aynı şekilde dinleyici ya da okuyucu yazarın düşüncesini kendisinde olan kısmı gerileme sonucundaki birincil süreç dolayısıyla anladı.

Esprinin biçimsel özelliklerinden bu kadar söz edeceğiz. Freud'un birçok örnekle gösterdiği gibi biçimsel özellikler espri için gerekli koşullardır. Eğer kaldırılırsa esprinin niteliği de ortadan kalkar. Ancak yine Freud'un gösterdiği gibi bu biçimsel özellikler genellikle kendi başlarına espri görünüşünü vermeye yetmezler, fakat bu cümlenin istisnaları da vardır. Örneğin karmaşık ve uzun kelime oyunları çoğu kişi tarafından teknik ya da biçimsel kusursuzlukları dolayısıyla komik sayılır. Bunlar yalnızca kelime oyunu olmaktan çıkıp, biçimleri yönünden son derece zekice yazılan ve bu yüzden kemik sıfatına hak kazanan sözlerdir.

Ayrıca, dinleyici eğlenmeye çok hazır olduğu bir anda bir söz espriliymiş gibi görülebilir. Her komiğin bildiği gibi bir kere dinleyici katılmaya başladı mı hemen her şey, hatta aynı dinleyici ciddi bir ruhsal durumda olsaydı gülümseyemeyeceği şeyler bile gülmeyi artırır. Aynı biçimde dinleyicinin aldığı alkol de konuşanın esprisini arttırıyormuş gibi görülür. Tam karşıtı hoş bir ruhsal durumda olmayan bir insan için hiçbir şey komik görünmeyebilir.

Ancak bu istisnalar, eğer bunlar istisna olarak kabul edilebilirse, pek önemli değildir. Anlattığımız biçimsel özellikler gerekli

ama tek başlarına esprinin olması için yeterli değildir. Freud'un gösterdiği gibi esprinin içeriği de önemlidir. Genellikle esprinin yapıldığı ya da duyulduğu zaman egonun oldukça kesin biçimde savunmaya çalıştığı içeriğini, cinsel ya da saldırgan düşünceler oluşturur. Burada cinsel kelimesi psikanalitik anlamda kullanılmıştır. Yani cinsiyetin fallik ve genital yönlerinin olduğu kadar oral ve anal yönlerini de içine alması düşünülmüştür. Espri tekniği genellikle belirtilmesine izin verilmeyen ya da hiç olmazsa tam olarak belirtilmeyen bilinçdışı eğilimlerin serbest bırakılmasına yol açar.

Bu noktayı açıklamak için o zamanın ünlü bir komiğine bağlanan 1930'ların çok komik bir cümlesini örnek verelim. "Eğer Yale'nin balosundaki kızlar boydan boya yatsalardı hiç şaşmazdım"(*). Bu esprinin anlamı açıktır. "Eğer Yale'nin balosundaki bütün kızlar orada cinsel ilişkide bulunsalar hiç şaşmazdım." Sosyal bir toplantıda konuyu bu kadar açık belirtmek dinleyicinin kafasında bir dereceye kadar süperego yasaklanması uyandırabilirdi. Muhtemelen, hem konuşmacıyı, hem de söyleneni çirkin bulurlar ve duyduklarının anımsattığı cinsel hayal ve isteklerden hiç zevk almazlardı. Diğer yönden aynı şey komik bir biçimde söylenince süperego yasaklamasından çok daha iyi kaçınılır ve cinsel uyarımın rahatsızlık yerine haz verme olanağı artardı. Diğer bir deyişle espri "tekniği" bir dereceye kadar cinsel hazza izin vermektedir.

Aynı şekilde liberaller hakkındaki taşlamamıza dönecek olursak yazarın espri tekniğini kullanarak liberallere, dinleyicinin tam izniyle, dolaysız olarak söyleyemeyeceği kadar yüklendiğini görürüz. Aslında birincil sürecin yardımıyla liberallere cümlenin sonuna

---

(*) Yale Amerika'nın sadece erkek öğrencilerin devam ettiği en ünlü üniversitelerinden biridir (Ç.N.).

kadar yerme yerine övme yapıyormuş gibi görülmektedir. Burada da dinleyici yönünden diğer biçimde yasaklanacak olan dürtüler bir dereceye kadar doyum sağlar ve haz verici olurlar. Taşlamadaki dürtülerin saldırgan dürtüler olduğu açıktır.

Espriden hoşlanmamıza katkısı en çok olan şey gerek cinsel, gerek saldırgan, gerekse hem cinsel, hem saldırgan olsun yasaklanmış olan dürtülerden alınan zevktir. Esprinin çok iyi olması için sadece zekice olması yeterli değildir. Aynı zamanda söyleyeceği bir şeyin de olması gerekir. Yapısal kusursuzluk hiçbir zaman konunun ya da anlamın yerini alamaz. Diğer bir deyişle, esprinin teknik kısmından alınan zevk hiçbir zaman ego savunmalarının baskısından kaçan yasaklanmış dürtüden alınan zevk kadar değildir.

Ancak nicelikteki eşitsizliğe karşın espriden alınan zevkin iki ayrı kaynağı olduğunu kabul etmeliyiz. Bunlardan ilki esprinin koşulu olan birincil sürecin gerilemeye bağlı olarak ikincil sürecin yerini almasıdır. Bu gerilemeden alınan zevkin, çocuksu davranışlara dönme ve yetişkin olmanın kısıtlığını üzerinden atmanın verdiği özel bir zevk olduğunu düşünebiliriz. Zevkin ikinci kaynağı ise daha önce söylediğimiz gibi baskı altına alınan ve yasaklanan dürtülerin serbest kalmasındadır. Bunlardan ikinci kaynak daha fazla zevk verir, birincisi ise espri dediğimiz şeyi ortaya çıkarmak için gereklidir.

Okuyucu, son bir iki paragraftaki kuramsal tartışmaların öznel bir biçimde yani zevk alma yaşantısına göre açıklandığının farkına varacaktır. Freud, espri üzerine yazdığı monografında bir adım daha öteye giderek ruhsal enerjinin boşaltılmasında espriyle beraber olan gülme ve zevk almayı da içine alacak biçimde açıklamalarını genişletti.

Açıklaması şöyleydi: Birincil sürecin ikincil sürecin yerini alması ruhsal enerjide artırım sağlar. Böylece bu enerji gülme biçimine dönüşerek harcanmaya hazır hale gelir. Ancak çok daha fazla miktardaki ruhsal enerji, ego savunmalarının geçici olarak kaldırılması ve bunun sonucunda başka türlü dışarı çıkamayacak olan yasaklanmış dürtülerin bir an için serbest kalmasıyla kullanılmaya hazır hale gelir. Freud, espride gülme biçiminde birden ve geçici olarak serbest kalan enerjinin özellikle egonun bu dürtülere karşı gelen enerjisi olduğunu ileri sürmüştür.

Bu bölümü, sürçmelerden öğrendiklerimizle, espriden öğrendiklerimizi karşılaştırarak kapatabiliriz. İki çeşit olay arasında benzerlikler olduğu açıktır. İkisinde de bilinçdışı eğilimler bir an için ortaya çıkmakta ve ikisinde de birincil süreç düşüncesi önemli ya da gerekli bir rol oynamaktadır. Ancak sürçmelerde bilinçdışı eğilimin açığa çıkması, egonun onu kontrol edememesi ya da o anda etkinlikte olan diğer ruhsal eğilimlerle birleştirememesi sonucunda olur. Sürçme egoya rağmen olur. Diğer taraftan espride, ego birincil süreç düşüncesine geçici ve kısmı gerilemeyi kendisi ortaya çıkartır ya da izin verir. Böylece bir an için savunucu mekanizmalar bilinçdışı dürtülerin dışarı çıkmasını destekler. Ego espriyi ortaya çıkartır ve hoş karşılar. Diğer bir ayrılık ise sürçmede geçici olarak ortaya çıkan bilinçdışı eğilimin id, ego ya da süperegodan gelebilir olması, oysa espride bilinçdışı eğilimin her zaman bir id türevi olmasıdır.

Yararlı Kaynaklar

Freud, S. The Psychopathology of Everyday Life. In The Basic Writings of Sigmund Freud. New York: Modern Library, 1938.

Freud, S. Wit and Its Relation to the Unconscious, ibid.

VII. BÖLÜM

DÜŞLER

Düşlerin incelenmesinin psikanalizde özel bir yeri vardır. Yarım asır önce Türlerin Kökeni'nin "Origin of Species" biyolojide olduğu kadar Düşlerin Yorumuda "The Interpretation of Dreams" psikolojide o kadar devrimci olmuştur. PBI'de Brill'in "Interpretation of Dreams"in çevirisi için yazdığı önsözde Freud şunları yazmıştı: "Bugünkü değerlendirmemde bile bu kitap, yapma tahlilinde bulunduğum buluşların en değerlilerini taşır. Bu tür bir içgörü insanın önüne ancak bir kere çıkar". Ayrıca, düşleri anlamadaki başarısı, zorunlu olarak tıp meslektaşları tarafından tamamen dışarıda bırakılmış olarak çalıştığı bu yüzyılın ilk yıllarında ona son derece yardımcı olmuştu. Bu zor zamanlarda hastaların yakındığı nevrozun nasıl tedavi edildiğini anlamaya ve öğrenmeye çalışıyordu. Mektuplarından bildiğimiz gibi (Freud, 1945) çoğu zaman cesaretini ve umudunu yitirmişti. Her ne kadar umudu kırıldıysa da düşler hakkında yaptığı buluşlardan cesaret kazanmıştı. Bu alanda yere tam bastığını bildi ve bu bilgi ona daha ilerlemesi için gereken güveni verdi (Freud, 1933).

Freud, kuşkusuz, düşler üzerindeki çalışmalarına çok değer vermekte haklıydı. Normal ruhsal olayların başka hiçbirinde zihnin bilinçdışı süreçleri bu kadar açık belirtilmez ve incelemeye bu kadar elverişli olamaz. Düşler zihnin bilinçdışına ulaşan yoludur. Bir psikanalist için bu bile düşlerin bütün değerini ve önemini kapsayamaz. Düşlerin incelenmesi sade yalın olarak genel bilinçdışı süreçleri ve içeriği anlamamıza yol açmaz. Özellikle bastırılmış ya da başka bir yolla bilinçten uzaklaştırılmış ve egonun savunucu mekanizmalarıyla serbest bırakılmış konulara yönelir. Nevroz ve belki de psikozları ortaya çıkartan patojenik süreçte rol oynayan id'in bilince çıkması yasaklanan bu kısmıdır. Böylece düşlerin bu özelliği, onların incelenmesinin psikanalizindeki özel yerinin diğer önemli nedenlerinden biridir.

Düşlerin psikanalitik açıklaması şöyle yapılabilir. Uykudaki öznel yaşantı ve uyandıktan sonra düş dediğimiz şey uyku sırasında bilinçdışı zihinsel işleyişin bir sonucudur. Bazen bu etkinlik niteliği ya da yoğunluğuyla uykuyu tehdit edebilir. Uyku sırasında uyuyanın anımsadığı ya da anımsayamadığı bilinçli yaşantıya "görülen düş" diyoruz. İçindeki çeşitli unsurlara da "görülen düş içeriği" diyoruz. Uyuyanı uyandırılmayla tehdit eden bilinçdışı düşünce ve isteklere "gizli düş içeriği", gizli düşün, görülen düş haline geçmesini sağlayan zihinsel işlemlere de "düş işlemi" diyoruz.

Bu ayrımları bellekte tutmak son derece önemlidir. Psikanalitik düş kuramındaki karışıklığın ve yanlış anlamanın kaynağı bu ayrımı yapmamaktadır. Kesin konuşmak gerekirse "düş" sözcüğü (psikanalitik terminolojide) yalnızca gizli düş içeriği, düş işlemi ve görülen düşün birer parçasını oluşturduğu bütün bir olayı göstermek için kullanılmalıdır. Uygulamada ise psikanalitik yazılarda "düş" genellikle görülen düşü kasdetmek için kullanılır.

Eğer okuyucu psikanalitik yazıları iyi tanıyorsa bunun yapılması çoğu kez karışıklığa yol açmaz. Örneğin, "Hasta şöyle bir düş görmüştü" cümlesiyle başlayıp, görülen düş anlatılırsa psikanalitik yazıları bilen bir okuyucunun kafasında "düş" sözcüğünün "görülen düş" yerine kullanıldığında kuşku olmaz. Ancak düş kuramını tam olarak bilmeyen bir okuyucu psikanalitik yazılarda düş sözcüğünün belirlenmemiş olduğunu görürse kendi kendine yazarın ne demek istediğini sorması gerekir. Uygulamada, yazılarda ve tartışmalarda görülen ve burada açıklanması uygun olan diğer bir terim de "düşün anlamı" sözüdür. Düşün anlamı yalnızca gizli düş içeriğini gösterir. Şimdi tartışmamızda yanlış anlama olasılığını ortadan kaldırmak için terminolojimizde kesin olacağız.

Bir düşün üç parçasını tanımladıktan sonra düş görmeyi başlattığını sandığımız kısmın, yani gizli düş içeriğinin tartışmasına geçelim. Gizli düş içeriği üç ana gruba ayrılabilir. Birincisi çok açıktır. Gecenin duyusal izlenimlerini içine alır. Bu tür izlenimler sürekli olarak uyuyanın duygu organlarını etkiler ve bazıları bazen düşü başlatmakta rol oynar. Bu gibi durumlarda düşün gizli içeriğinin bir parçasını oluştururlar. Bu tür duyumların örneklerini hepimiz tanırız. Saatin çalması, susama, çişin ya da abdestin gelmesi, incinme, hastalığa bağlı acı ya da bedenin herhangi bir yerinin rahatsız edici durumu, rahatsız edici soğuk ya da sıcak, gizli düş içeriğinin bir parçası olabilir. Buna bağlı iki gerçeği akılda tutmak gerekir. Birincisi geceye ait birçok duyusal uyarıcının uykuya bir düşü ortaya çıkaracak kadar bile etki etmemesidir. Tam tersine duyu organlarımızdan gelen uyarıcıların çoğu uyku sırasında sezilebilir bir etki bırakmazlar. Uyanıkken oldukça kuvvetli olarak tanımlayacağımız duyumlar için bile bu doğrudur. Duyma süreçleri gayet normal olduğu halde şiddetli gök gürültüsü ve şimşekli fırtına süresince uykusu bozulmadan ve düş görmeden uyuyan insanlar vardır. İkinci bir gerçek de rahatsız edici duyusal izlenimin düş

ortaya çıkartmadan doğrudan doğruya insanı uyandırmasıdır. Bunu özellikle hasta bir çocuğa olan anababanın uykusunda olduğu gibi "tek gözü açık" ya da "tilki uykusu" uyunan durumlarda açıkça görebiliriz. Bu gibi durumlarda şiddeti ne kadar az olursa olsun çocuktan gelen en ufak rahatsız edici ses kişiyi uyandırır.

Düş görenin düş sırasında da bilinçdışı olarak süregelen günlük yaşantı, uğraşlar ve dertleri ile ilgili fikirleri ve düşünceleri, gizli düş içeriğinin ikinci grubunu oluşturur. Uyku sırasında etkileyici duyusal uyarıcılar gibi süregiden bu etkinlik de uyuyanı uyandırma eğilimindedir. Eğer uyuyan birey uyanma yerine düş görürse bu düşünce ve fikirler gizli düş içeriğinin bu parçasını oluştururlar. Bunun sayılamayacak kadar çok örnekleri vardır. Genellikle egonun açık olduğu çok çeşitli ilgi ve anıları ve bunlarla birlikte olan korku ya da umut, gurur ya da yenilgi, ilgilenme ya da iğrenme gibi duyguları içine alır. Bunlar bir gece önceki eğlenceyle ilgili düşünceler, bitmemiş bir iş üzerinde durma, gelecekte olacak mutlu bir olayı bekleme ya da uyuyanın yaşamıyla ilgili tahmin edebileceğiniz herhangi bir olay olabilir.

Üçüncü grup, uyanırken ego savunmalarıyla, hiç olmazsa ilkel biçimleriyle bilince çıkmaları ya da dolaysız doyumları yasaklanan bir ya da birkaç id dürtüsünden oluşur. Bu Freud'un ruhsal aygıtın yapısal varsayımını anlattığı monografda id'in "bastırılmış" dediği kısmıdır (Freud, 1923). Ancak Freud daha sonra diğer psikanalistlerce de genellikle benimsenen bilinçdışına bastırmanın bilince sokulmayan id dürtülerine karşı egonun kullandığı tek savunma olmadığı görüşünü benimsemiştir. Oysa ki "bastırılmış" deyimi id'in bu bölümünü belirtmekte bugün de kullanılmaktadır. Bu anlayışla herhangi bir gizli düş içeriğinin üçüncü grubunun id'in bastırılmış kısmından gelen dürtüler olduğunu söyleyebiliriz. Egonun id'e karşı savunmalarının en önemli etkileri çocuğun yaşa-

mında preödipal ve ödipal dönemde ortaya çıkanlar olduğundan bu ilk yıllardaki id dürtüleri bastırılmış kısmın temel içeriğidir. Böylece gizli düş içeriğidir. Böylece gizli düş içeriğinin bastırılmış bölümünden gelen yön genellikle çocukça ya da bebeksidir (infantil). Yani ilk çocukluk dönemlerine uygun ve oradan gelen bir istektir.

Görüldüğü gibi bu bölüm, o anlık duyum ve ilgilerden ibaret olan gizli düş içeriğinin ilk iki grubunun tam karşıtıdır. Doğaldır ki çocuklukta, o anlık ve çocukça yaşantılar üstüste gelebilir. Ancak daha geç çocukluk dönemi ve yetişkinlerdeki düşler gözönüne alınırsa gizli içeriğin biri anlık, diğeri geçmişte olmak üzere iki kaynağı vardır.

Doğal olarak gizli düş içeriğinin bu üç bölümünden hangisinin daha önemli olduğunu ve her üçünün de her düşün gizli içeriğinde bulunup bulunmadığını öğrenmek isteriz. İlk soruyu Freud (1933) hiç kuşkusuz bastırılmışken gelen bölümün gizli düş içeriği için şart olduğunu söyleyerek açıklamıştır. Freud, düş görmek için gerekli ruhsal enerjiye bu bölümün büyük bir katkısı olduğuna ve bu katkı olmadan düş görülemeyeceğine inanmıştı. Freud'un dediği gibi, ne kadar şiddetli olursa olsun geceleyin duyusal bir uyarıcı, baskı altına alınmış bir-iki istekten yardım almadan düşü ortaya çıkartmaz. Aynı şey uyuyanın ilgi ve dikkatini ne derece çekerse çeksin yaşamın dertleri için de geçerlidir.

İkinci soruya gelince, birinci soruya verdiğimiz cevaptan anlaşılacağı gibi bastırılmış kısımdan gelen bir ya da daha fazla dürtü her düşün gizli içeriği için gereklidir. Her düşün hiç olmazsa bazılarının gizli içeriğinde günlük yaşam kaygılarının bir parçasının bulunduğu açıktır. Diğer yönden geceye ait duyumlar bazı düşlerde çok göze çarpıcı rol oynadıkları halde her düşün gizli içeriğinde var olduklarını gösterememekteyiz.

Şimdi de gizli düş içeriğiyle görülen düş arasındaki ilişkiye ya da özellikle görülen düşün içeriği ya da unsurlarına değinmek istiyoruz. Düşüne göre bu ilişki çok sade ya da çok karmaşık olabilirse de değişmez kalan bir unsur vardır. Gizli içerik bilinçdışındayken buna karşın görülen düş bilinçlidir. İkisi arasında olabilecek en yalın ilişki gizli içeriğin bilinçli de olabilmesidir.

Bunun uyku süresinde duyusal uyarıcılar yönünden zaman zaman olması olağandır. Örneğin, bireye sabahleyin uyandıktan sonra, gece uyurken evin önünden gerçekten itfaiyenin geçtiği söylenebilir ve o da düşünde alarm düdükleri işittiğini anımsayabilir. Ancak bu tür bir yaşantıya gerçek düşten çok uyanık algılamayla, düş arası bir yaşantı olarak bakma eğilimindeyiz. Hatta uyuyanın düdükleri işitince bir an uyandığından kuşkulanabiliriz. Ancak bu bizim yönümüzden bir sayıltı olmaktan öte gitmez.

Kuşku götürmez şekilde düş olan olayların açıklanması şimdiki amacımıza daha uygun olacaktır. Bunlardan gizli ve görülen içerik arasındaki en sade ilişkiyi erken çocukluk düşlerinde buluyoruz. Önce bu gibi düşlerde günlük ilgilerle çocuksu ilgileri ayırt etmemize gerek yoktur, çünkü ikisi de aynı şeydir. Ayrıca henüz id'in bastırılmış ve diğer bölümleri arasında kesin bir ayırım yoktur; çünkü çok zayıf olan çocuğun egosu henüz id'in herhangi bir dürtüsüne karşı sürekli savunmalar geliştirme düzeyine gelmemiştir.

Annesi yeni bir bebekle hastaneden dönmüş, iki yaşında bir çocuğun düşünü örnek alalım. Annesi döndükten sonra bir sabah çocuk görülen içeriği şöyle olan bir düşten söz etti: "Bebeğin gittiğini gördüm." Bu düşün gizli içeriği nedir? Genellikle bu sade düş görenin çağrışımlarıyla, yani psikanalitik yöntemin kullanılmasıyla saptayabileceğimiz bir şeydir. Doğal olarak iki yaşındaki bir çocuk bu tür bir görevi anlayamaz ve yapamaz. Ancak bu olguda çocu-

ğun yeni bebeğe karşı bilinen saldırgan ve reddeden davranış ve tutumunu, düşün görülen içeriğine olan çağrışımları yerine koyabiliriz. Bunu yaptığımız zaman düşün gizli içeriğinin yeni bebeğe karşı duyulan saldırgan bir dürtü ve onu ortadan kaldırmaya ya da yok etmeye yönelik bir istek olduğuna karar verebiliriz. Örneğimizdeki düşün gizli içeriğiyle görülen içeriği arasındaki ilişki nedir? Görülen içerik, gizli içerikten aşağıdaki biçimlerden biri gibi değişmektedir. İlkönce, daha önce de değindiğimiz gibi birincisi bilinçli, ikincisi ise bilinçdışıdır. İkinci olarak görülen içerik görsel bir görüntü, halbuki gizli içerik dürtü ya da istek gibi bir şeydir. Son olarak görülen içerik gizli istek ya da dürtüyü doyum halinde temsil eden bir görüntüdür. Sonuç olarak bu örnekteki düş işlemi istek doyurucu tasarımın ve onun görsel biçimde temsilinin ortaya çıkışı ya da seçilişinden olmuştur. Bildiğimiz kadarı ile erken çocukluk dönemindeki bütün düşlerin gizli ve görülen içeriğindeki ilişki budur. Aynı zamanda daha sonraki çocukluk döneminde ve yetişkinlikteki düşlerde bu ilişkideki temel örüntü izlenir. Bu daha karmaşık düş örüntüleri kısa süre sonra tartışacağımız öğelerle daha karmaşık ve ayrıntılı bir duruma gelir.

İlkönce, düş görme sürecinin temelde id dürtülerinin hayalde doyurulması olduğunu gösterelim. Şimdi uyuyanın rahatsız edici bilinçdışı zihni etkinliklerle uyandırılacağı yerde düşün uykuyu nasıl sürdürdüğünü daha iyi anlayabiliriz. Gizli düş içeriğinin bir bölümünü oluşturan id'den gelen rahatsız edici istek ya da dürtü, hayalde doyurulur ve böylece hemen şimdiliğinin bir kısmını ve dolayısıyla uyuyanı uyandırma gücünü yitirir.

Görülen düşün istek doyurucu olması gizli içeriğinden dolayıdır. Gizli içerik, düşü başlattığı gibi onu yürüten ruhsal enerjinin de temel kaynağıdır. Gizli içerikte rol oynayan id sade doyuma erişme için baskı yapar. İçgüdüsel dürtülerin türevi olan id için bu doğaldır.

Düşte, hayal yoluyla bir dereceye kadar doyum sağlanabilir; çünkü uykudan dolayı uygun eylemlerle tam doyumu sağlamak olanaksızdır. Eylem olmadığı için görüntü onun yerine kullanılır. Aynı fikri ruhsal enerji yönünden şöyle açıklayabiliriz. Gizli içerikteki id unsurlarına yapılan enerji yatırımı ruhsal aygıtı düş işlemini sürdürmesi için harekete geçirir ve görülen düşteki görüntüsel isteğin doyurulması yoluyla bu enerjinin bir bölümü boşaltılır.

Bu noktada çocuklar ve yetişkinlerin birçok düşlerinin görülen içeriğinin ilk bakışta ya da sonraları pek istek doyurma biçiminde olmadığını dikkate almak zorundayız. Tam karşıtı bazı düşlerin görülen içeriği üzücü ya da korkutucu olabilir. Bu nokta geçen elli yıldır Freud'un "her düş istek doyurucudur" fikrini çürütmek için birçok kez kullanılmıştır. Kuramımızla, belirgin gerçekler arasındaki görünümdeki çelişki nasıl çözülebilir?

Sorumuzun cevabı çok yalındır. Daha önce söylediğimiz gibi erken çocukluktaki düşlerdeki gizli içerik, düş işlemi yoluyla gizli içeriği oluşturan dürtü ya da dileğin, doyum hayali olan görülen düşü ortaya çıkartır. Bu hayal, düş gören tarafından duyusal izlenimler biçiminde algılanır. Gizli ve görülen içerik arasındaki belirgin ilişki yaşamın sonraki dönemlerinde de bazen bulunabilir. Bu düşler çocukların yalın düşlerine benzer. Ancak genellikle yaşamın daha ileri dönemlerindeki düşlerin görülen içeriği doyum sağlayan hayalinin gizlenmiş ve çarpıtılmış, genel olarak görsel ya da bir seri görsel imgeye dayanan yaşantılardır. Genellikle gizleme ve çarpıtma o kadar yaygın olabilir ki görülen düşün doyum sağlayan yönü tanınmaz hale gelir. Hepimizin bildiği gibi bazen görülen düş görünüşte birbiriyle hiç ilişkisi olmayan, hiçbir anlam belirtmeyen, hiçbir biçimde bir isteğin doyumunu temsil etmeyen parçalardan oluşur. Bazen de gizleme ve çarpıtma o kadar ileri gidebilir ki görülen düş, doyum sağlayan hayalden umacağımız gibi zevk verici olma yerine korkutucu olup hoşa gitmeyebilir.

İleri çocukluk ve yetişkinlikteki görülen düşün çok belirgin özelliklerinden olan gizleme ve çarpıtmayı yaratan düş işlemidir.

Düş işleminde rol oynayan süreçleri ve bunların gizli içeriğini artık görülen düşte tanınmayacak hale getirmeyi nasıl sağladıklarını anlamak isteriz.

Freud düş işlemiyle ilgili iki temel, bir de yardımcı etken olduğunu göstermeyi başarmıştır. Düş işleminin ilk temel etkeni, gizli içeriğin daha önce çevrilmemiş kısımlarının birincil süreç diline çevrilmesi ve bundan sonra *gizli içerik* unsurlarının doyum sağlayan hayaller olarak yoğunlaştırılmasıdır. İkinci temel etken egonun savunucu işlemlerinden oluşur. Bu savunucu, Freud'un istenmeyen yazıların bastırılmaması için geniş yetkisi olan sansüre benzettiği işlemler, çeviri sürecinde ve hayallerin oluşmasında da çok etkindir. Üçüncü yardımcı etken ise Freud'un ikincil geliştirme (secondary elaboration) dediği etkendir.

Şimdi her bir etkeni tek tek inceleyelim. Öncelikle daha önce sözünü ettiğimiz gibi düş işlemi, gizli içeriğin başlangıçta ikincil sürece göre belirtilmiş olan bölümlerinin birincil süreç düşüncesine çevrilmesidir. Bunlar genellikle günlük yaşamın ilgi meraklarından oluşur. Ayrıca Freud'un belirttiği gibi bu çeviri belirli bir biçimde olur. Çeviri sonucunun yoğurulabilir (plastic) görsel hayaller şeklinde belirtilebilmesi için bir çabanın olduğunu söyler. Plastik temsil için olan bu çaba, görülen düş içeriğinin temelde bu tür hayallerden oluşmasıyla bağdaşır. Bu çeşit plastik temsile benzer bir çaba ise bilinçli olarak uyanık, normal yaşamımızda görülebilir. Örneğin, sinema oyunu, çizgi filmleri gibi...

Düş işlemindeki çeviri sürecini kuşkusuz etkileyen diğer bir etken ise gizli düşün hâlen birincil süreç dilinde olan kısmıyla, yani bastırılmış istek dürtülerle ilgili anılar ve hayallerdir. Diğer bir

deyişle, düş işlemi, günlük yaşam dertlerini, bastırılmış düşüncelerle bağlantısı ve ilgili olan olaylarla mümkün olduğu kadar yakın ilişkisi olan hayallere çevirme eğilimindedir. Aynı zamanda düş işlemi, bastırılmış dürtüyle bağıntılı birçok doyum hayallerinden ancak günlük yaşam uğraşlarına en kolayca çevrilebilecekleri seçer. Bütün bu çapraşık sözlerle şunu anlatmak istiyoruz. Düş işlemi, gizli içeriğin çevrilmesi gereken kısımlarının mümkün olduğu kadar yaklaşık olarak birincil süreç dilimine çevrilmesini etkiler ve aynı zamanda yine gizli içeriğin bir parçası olan bastırılmış dürtünün doyumunu temsil eden bir hayal yaratır ya da seçer. Bir önceki paragrafta dediğimiz gibi bütün bunlar görsel temsile dayanarak yapılır. Buna ek olarak sözünü ettiğimiz yoğunlaştırma süreci, bir hayalin aynı anda birçok gizli düş unsurunu birden temsil etmesini olası kılar. Bu Freud'un yoğunlaştırma (condensation) dediği süreçtir. Çoğu durumda görülen düş, gizli düş içeriğini oluşturan düşünce, duyu ve isteklerin yoğunlaştırılmış şeklidir.

Ego savunmalarının düş işlemindeki rolünü tartışmaya başlamadan önce şu soruyu sormamız gereklidir. Düş işleminin şimdiye kadar anlattığımız kısmı, görülen düş özellikleri olarak sözünü ettiğimiz gizleme ve çarpıtmalarda rol oynuyor mu? Eğer oynuyorsa bunun derecesi nedir?

Günlük uğraş ve dertleri birincil süreç dilinde belirtmenin konunun ileri derecede çarpıtılmasıyla sonuçlanacağını anlamak zor değildir. Ancak okuyucu yine de bu ruhsal işlemin, düşün anlaşılmaz biçimine girmesini niçin etkilediğini sorabilir. Karikatür çizen, *charade* (*) oynayan bir insan, birincil süreç dilinde olmasına rağmen bu hayallerin anlamını anlayabilir. Aslında bunların

(*) Charade: Bir roman, bir film adı ya da bir atasözünün iki takım arasında pandomim yoluyla anlatılması biçiminde bir oyun (Ç.N.).

anlamı, yapandan başka kimselerce de anlaşılır. Aynı biçimde birincil süreç dilinde yansıtılan fikirler diğer durumlarda da anlaşılabilir. Örneğin Bölüm IV'te gördüğümüz espride olduğu gibi... Öyleyse niçin görülen düş sadece birincil süreç yoluyla yansıtılmış fikirlerden oluştuğu için anlaşılmaz olsun?

Bu sorunun cevabının bir kısmı aşağıda verilmiştir. Espri, karikatür ve hatta *charade* oyununun yapımında özel bir koşul vardır. O da anlaşılır olmasıdır. Eğer "iyi iseler" dinleyiciye bir anlam iletmeleri gerekir. Oysa görülen düş böyle bir koşulla sınırlanmamıştır. O yalnızca bir isteğin hayalde doyumuna ya da diğer bir deyişle gizli içeriğe bağlı olan ruhsal enerjinin, uyuyanı uyandırmayacak oranda boşaltılmasına yönelmiş bir sürecin sonucudur. Bu yüzden görülen düşün o an uyuyana anlamlı gelmemesi pek şaşırtıcı değildir.

Ancak düş işleminde katkısı olan, daha önce sözünü ettiğimiz temel etkenlerin ikincisi, gizli düş içeriğini saklamada ve görülen düşü anlaşılmaz hale sokmada çok daha önemli bir rol oynar. Okuyucunun anımsayacağı gibi bu ikinci etken ego savunmalarının işleyişidir. Bu arada, Freud'un bu etkeni ilk kez belirlemesinin, "ego ve savunma" terimlerini içine alan ruhsal aygıt üzerindeki yapısal varsayımı ortaya atmasından çok önce olduğunu belirtelim. Bu nedenle bu etkeni isimlendirmesi gerekmişti. Seçtiği kelime daha önce de söylediğimiz gibi çok uygun ve açıklayıcı bir terim olan "düş sansürü" idi. Görülen düşün ortaya çıkmasında rol oynayan ego savunma işlemlerini açıkça anlayabilmek için öncelikle bu savunmaların gizli düş içeriğinin değişik bölümlerini değişik derecede etkilediklerini anlamamız gerekir. Gizli içeriğin gecenin duyumlarından oluşan bölümü genellikle egonun savunucu işlemlerine bağımlı değildir. Yalnız, egonun bütün bu duyumları uyku isteği sonucunda yok saymaya çabalayabileceğini düşünebiliriz. Ancak uyuyanın gece duyumlarına karşı olan bu tutumunun, her zaman

kullanılan anlamda bir ego savunması olup olmadığından emin değiliz. Bu yüzden rahatlıkla tartışmamızı amaçları dışında bırakabiliriz.

Gece duyumlarının tam karşıtı ego savunmaları, gizli içeriğin bastırılmış istek ve dürtülerden oluşan bölümüne dolaysız olarak karşı çıkarlar. Bu karşı gelmenin uzun süreli ve oldukça değişmez olduğunu ve bu yüzden "bastırılmış kısım"dan söz ettiğimizi açıkça bilmekteyiz. O halde, ego savunmalarının gizli düş içeriğinin bu bölümünün bilince görülen düş olarak çıkmasına karşı geldiğini kolayca anlayabiliriz; çünkü ego savunmaları uyanıkken de bu bölümün bilinçli olmasına sürekli karşıdırlar. Ego savunmalarının gizli düş içeriğinin bu bölümüne karşı gelmesi, görülen düşün anlaşılmaz olması ve istek doyurucu hayal olarak tanınmamasının başlıca nedenidir.

Gizli düş içeriğinin geriye kalan bölümü, yani günlük yaşamımızın uğraşları, ego savunmaları yönünden şimdiye kadar sözünü ettiğimiz iki grubun ortasında yer alır. Günlük yaşam uğraşlarının birçoğu, belki uykuyu rahatsız etmeleri dışında egonun karşı koyması ile karşılaşmaz. Hatta bazıları ego için hoşa giden, istenen şeylerdir. Ancak bunalım ve suçluluk duygusu doğuran kaynaklar olarak egonun hoşuna gitmeyen günlük uğraşları da vardır. Böylece uyku sırasında ego savunmaları haz vermeyen bu kaynakların bilince girmesine engel olmaya çalışır. Okuyucunun Bölüm IV'teki tartışmamızdan anımsayacağı gibi, genellikle rahatsız etme ya da rahatsız etme olasılığının olması ego savunma mekanizmalarını harekete geçirir. Şimdi sözünü etmekte olduğumuz gizli düş unsurlarını ele alırsak egonun onlara bilinçdışı karşı gelme kuvvetinin, bunalım ya da suçluluğun yoğunluğuyla, yani onlarla ilgili huzursuzlukla orantılı olduğuna inanıyoruz. Böylece görüyoruz ki ego savunmaları, gizli düş içeriğinin bilinçdışının

bastırılmış kısmıyla ilgili bölümlerine kuvvetli olarak ve yine gizli içeriğin bir parçası olan günlük uğraşlarla ilgili bölümlere ise yerine göre kuvvetli ya da zayıf olarak karşı gelmektedir; fakat yine de gizli içerik dediğimiz düşünceler, istekler ve duyumlar bilince çıkmayı başarır ve görülen düş olarak ortaya çıkar. Ego bunu önleyemez ama düş işlemini etkileyerek görülen düşün tanınmayacak şekilde değişmesine ve bunun sonucunda anlaşılmaz olmasına neden olur. Böylece görülen düşün anlaşılmaz olması yalnız birincil süreç dilinde olmasına bağlı değildir. Anlaşılmaz olmanın temel nedeni egonun savunma mekanizmalarıdır.

Freud (1933) görülen düşe "uzlaşma oluşumu" demişti. Bununla görülen düş unsurlarının, gizli düşün karşı gelen kuvvetleriyle ego savunmaları arasında bir uzlaşma olduğunu kasdetmiştir. Bölüm VIII'de göreceğimiz gibi aynı şekilde nevrotik belirtiler bastırılmışlıkla ego savunmaları arasında bir uzlaşmadır. Bu noktada bir örnek vermek herhalde yararlı olur. Düşü görenin bir kadın, bastırılmış kısımla ilgili gizli düş içeriğinin ödipal döneme ait bir istek olan babayla cinsel ilişkide bulunma olduğunu varsayalım. Bu görülen düşte, düşü görenle babasının kavga ettiği biçiminde ve bununla birlikte duygusal yönden de cinsel bir heyecan halinde temsil edilebilir. Ancak, eğer ego savunmaları ödipal isteğin bu şekilde gizlenmemiş olarak yansıtılmasına karşı geliyorsa cinsel heyecanın bilinçli olması önlenebilir. Bunun sonucunda, görülen rüya cinsel heyecan duygusu olmadan babayla kavga etme biçiminde olabilir. Eğer bu hâlâ ilk tasarıma, egonun bunalım ya da suçluluk duymadan katlanamayacağı kadar yakınsa baba hayali ortaya çıkmaz. Onun yerine başka biriyle, örneğin kendi oğluyla kavga etme görüntüsü olabilir. Eğer kavga etme görüntüsü ilk tasarıma hâlâ yakınsa başka bir fiziksel hareketle, örneğin dans etmekle yer değiştirebilir. Böylece görülen düş, düşü görenle oğlunun dans etmesi şeklinde olur. Bu bile egoyu tehdit edebilir.

O zaman şimdi anlattığımız görülen düş yerine, yabancı bir kadınla kendi oğlunu cilalı bir zemin üzerinde görme geçebilir.

Bu bir seri örneği vb. diyerek bitirmemiz gerekir; çünkü gizli düş unsurlarının gizlenmesi için olan olasılıklar sonsuzdur. Doğal olarak aslında gizli düşün görülen düşe ne kadar yaklaşık olduğunu, yani gizli düşün, düş işlemi tarafından ne kadar gizlenmiş olduğunu, savunmalarla gizli düş unsurlarının kuvveti arasındaki denge saptar. Geçen paragrafta verilen örnekte görülen düşlerin her birinin uygun zamanlarda ortaya çıkacak birer olasılık olduğunu okuyucunun anlaması gerekir. Yoksa örnek, belirli bir düşte ilkönce görülen içerik A'nın denendiği, ego buna katlanamadığı için B'nin onun yerini aldığı, B olmazsa da C'nin ortaya çıktığı kanısını vermemelidir. Tam tersi savunmalarla gizli içerik kuvvetlerinin dengesine bağlı olarak ya A ya B ya da C görülen düşü oluşturacaktır.

Öngörülebileceği gibi örneğimiz, savunmalarla gizli içerik arasında olabilecek bütün uzlaşmaları kapsamamaktadır. Bütün bu olasılıkları içine alabilecek bir liste yapmaya yanaşmak bu bölümün amacı dışında kalmaktadır. Ancak bazı tipik ve önemli olanlarından söz etmemiz gerekir. Gizli içerikte birbirine bağlı olaylar görülen içeriğin çok ayrı bölümlerinde ortaya çıkabilir. Böylece düşü gören düşün bir bölümünde birisiyle kavga ettiğini, diğer bir bölümünde de babasının orada olduğunu görebilir. Bağların bu şekilde kopması düş işleminin işidir.

Çok görülen diğer bir uzlaştırma olayı ise görülen düşün bir bölümünün ya da hepsinin çok belirsiz olmasıdır. Freud'un gösterdiği gibi bu hal gizli düş unsuru ya da unsurlarına karşı savunmanın çok fazla olduğunu gösterir. Savunma, görülen düşün bir kısmının bilince çıkmasını önleyecek kadar değil ama büyük bir bölümünü bilinçdışında tutacak ya da belirsiz yapacak kadar kuvvetli olmuştur.

Gizli düş içeriğindeki duygular da düş işlemi tarafından çeşitli biçimlere sokulurlar. Daha önce verdiğimiz örnekte, cinsel heyecan gibi duyguların görülen içeriğe hiç çıkmama olasılığını göstermiştik. Bir başka olasılık ise duygunun yoğunluğunun çok azalmış şekliyle ya da biraz değişik biçimde ortaya çıkmasıdır. Böylece gizli içerikteki öfke, görülen içerikte hafif kırgınlık ya da hoşlanmama şeklinde, hatta kırgın olmama duygusu halinde görülebilir. Sözünü ettiğimiz son noktaya benzer bir olasılık ise gizli düş içeriğine ait bir duygunun görülen düşte tam tersi bir duyguyla temsil edilmesidir. Gizli bir özlem böylece bir tiksinti ya da nefret, sevgi, üzüntü, sevinç olarak ortaya çıkabilir. Bu çeşit değişiklikler Freud'un kullandığı anlamda ego ve gizli içerik arasındaki "uzlaştırma"yı temsil etmekte ve görülen düşe büyük bir gizlilik getirmektedir. Rüyadaki duygulardan tam olarak söz etmek düşte bunalımdan söz etmeden olanaksızdır. Daha önce bu bölümde değindiğimiz gibi Freud'un eleştiricileri, Freud'un "her görülen düş bir istek doyurucudur" sözünü birçok düşte bunalımın görülen içeriğin önemli bir yönü olduğunu söyleyerek reddetmeye kalkmışlardır. Psikanatilik yazılarda bu çeşit düşlere genellikle bunalım düşleri denir. Analitik olmayan yazılarda ise karabasan olarak nitelendirilir. Karabasanların en kapsamlı psikanalitik incelenmesi Jones (1931) tarafından yapılmıştır. Genellikle bunalım düşlerinin, egonun savunucu işlemlerinde bir eksiklik olduğunu gösterdiklerini söyleyebiliriz. Egonun savunucu çabalarına rağmen gizli düş içeriğinin bir unsuru egonun katlanamayacağı kadar açıklıkla ya da dolaysızlıkla bilince çıkmıştır. Sonuç egonun bunalım tepkisi göstermesidir. Jones'un da belirttiği gibi karabasanlarda ödipal hayaller büyük bir gizlilik olmadan görülen düşte ortaya çıkarlar. Bu tür düşlerin görülen içeriğinde ya da bilinçte sıklıkla cinsel doyumla dehşet birarada görülür. Bunalım düşleriyle yakından ilgili diğer bazı düşlere ise ceza düşleri denir. Bu düşlerde diğer birçok düşlerde olduğu gibi eğer bastırılmış kısımdan oluşan gizli içeriğin bir parçası

görülen içerikte dolaysız olarak belirtiliyorsa ego suçu, yani süperego lânetlemesini önceden hisseder. Sonuçta diğer düşlerden ayrı olmayan bir biçimde ego savunmaları gizli içeriğin bu bölümünün ortaya çıkmasına karşı koyar. Ancak ceza düşleri denen bu düşlerde görülen içerik bastırılmış isteğin doyumunun oldukça gizli bir biçimde yansıtılması yerine bu isteğin cezalandırılmasının gizli bir biçimde ortaya çıkmasıyla sonuçlanır. Doğal olarak bu hal ego, id ve süperego arasındaki çok garip bir uzlaşmadır.

Bu noktada belki okuyucunun da aklına gelmiş olan bir soruyu getirmek istiyoruz. Düşlerde, bastırılmış kısımdan gelen bilinçdışı bir istek ya da dürtünün bilinçte oldukça gizlenmiş bir biçimde istek doyurucu bir görüntü halinde düşü oluşturduğunu daha önce söylemiştik. Oysa tanım olarak bastırılmış kısımdan gelen bir dürtü bilince çıkamaz. Yani "bastırılmış kısmı" ego savunmalarının, her zaman dolaysız olarak bilince çıkmalarını önlediği id dürtüleri ve bunların dolaysız olarak bağlı oldukları hayaller, anılar vb. biçiminde tanımladık. Öyleyse bastırılmış kısım bilinçli olarak düşte nasıl ortaya çıkabilir?

Bu sorunun cevabı uykunun psikolojisindedir (Freud, 1916). Uyku sırasında belki de hareket etme yolu yeterince engellenmiş olduğundan egonun savunmaları oldukça azalmıştır. Sanki ego, "Bu kabul edemeyeceğim dürtüler yüzünden üzülmem gerekir. Ben yatağımda kalıp uyuduğum sürece bir şey yapamazlar." demiştir. Diğer yönden Freud bastırılmış kısmın emrindeki dürtü yatırımı, yani bilince çıkma kuvvetinin uyku süresince azalmadığını varsaymıştır. Böylece uyku savunmaların zayıflamasına neden olur ve bunun sonucunda da bastırılmış kısmın bilince çıkma olasılığı artar.

Uykuyla uyanıklık arasındaki bir ayrılığın nitelik değil, nicelik yönünden olduğunu bilmemiz gerekir. Uyku sırasında bastırılmış kısmın bir unsurunun bilinçli olma olasılığı daha çoktur. Ancak

daha önce de gördüğümüz gibi birçok düşte ego savunmaları düş işlemi sırasında o kadar çok değişiklik ve gizlilik getirir ki bastırılmış kısmın bilince çıkması çok dolaylı şekilde olur. Buna karşın bazı koşullar altında uyanıkken de bazen bastırılmış kısım dolaysız olarak bilince çıkma olasılığını bulur. Örneğin, Bölüm IV'te sözünü ettiğimiz, kalabalık bir kavşakta yaşlı bir adama otomobiliyle kazara çarpan bir hasta, bastırılmış kısımdan gelen ödipal bir dürtünün nasıl bir an için davranışı denetlediğini ve böylece uyanıkken bile oldukça dolaysız olarak yansıtıldığını göstermektedir.

Daha önce dediğimiz gibi şimdiye kadar sözünü ettiğimiz iki süreçten çok daha az önemli olan ve görülen düşün son biçimini etkileyip onun daha da az anlaşılır bir duruma gelmesine yardımcı olan bir süreç daha vardır. Bu sürece rüya işleminin son dönemi de denebilir. Ancak Freud (1933) bu ikisini ayırt etmeyi yeğlemiştir. Bu son döneme ikincil geliştirme (secondary elaboration) demiştir. Bununla egonun görülen düş içeriğini mantıki ve anlaşılır hale getirme çabasını kasdetmiştir. Ego, alanına giren bütün izlenimleri anlamlandırmaya çalıştığı gibi görülen düşü de "akla yakın" hale getirmeye uğraşır.

Şimdi de daha önce birkaç kez değindiğimiz ve betimsel (descriptive) olarak görülen düşün en tipik tarafı olan bir özellikten söz etmek istiyoruz. Bu da görülen düşün hemen her zaman daha çok görsel izlenimlerden oluştuğudur. Çoğu kez yalnızca bu çeşit izlenimleri içine alır. Ancak diğer duyumlar da görülen düşün bir parçası olarak algılanır. Görülen düşte, görsel duyusal yaşantılardan sonra en sıklıkla duymaya ait yaşantılara rastlanır. Zaman zaman diğer duyular da ortaya çıkabilir. Bazen düşüncelerin ya da düşünce parçalarının ileride olacak bir şey olarak ortaya çıkması çok seyrek görülen bir şey değildir. Örneğin, "Sakallı bir adam gördüm ve arkadaşını ziyaret edeceğinden emindim..." Ancak bu

tür düşünceler görülen düşte ortaya çıktığı zaman duyusal izlenimlere göre ikinci derecededirler.

Hepimizin yaşantılarımızdan bildiğimiz gibi, uyurken görülen rüyadaki duyusal izlenimler ön plandadır.

Okuyucu, burada, düş gören tarafından bilinçli olarak hissedilen duyumlardan söz ettiğimizi, gizli düş içeriğindeki duyumları kasdetmediğimizi aklında tutmalıdır. Bu duyumlar uyanıkkenki duyusal algılarımız kadar gerçek görünürler. Bu bakımdan görülen düş ağır ruh hastalıklarının belirtilerinden olan varsanılara benzer. Gerçekten de Freud (1916) patolojik bir olay olmadıkları halde düşlere geçici psikoz demişti. O halde düş işleminin sonucunu, yani görülen düşün hem varsanı, hem de normal olmasını bağdaştırma sorunu ortaya çıkmaktadır.

Freud (1900) düş psikolojisini ilk ortaya attığında görülen düşün bu özelliğini bizim de Bölüm III'te ruhsal aygıtın teleskopik görüşü olarak sözünü ettiğimiz görüşe göre açıklamıştı. Bu kuruma göre ruhsal boşalımın (discharge) izlediği yol algıda başlayıp eylemde son bulur. Ruhsal enerji eylemle boşaltılır. Kuşkusuz bu açıklama refleks çemberi modelini temel almaktadır. Bu modelde sinir uyarımı duyu organında başlar, orta sinir hücrelerinden geçerek hareki yolda (motor pathway) son bulur. Freud, uyku sırasında hareki boşalım engellendiğinden düşün ruhsal enerjisinin ruhsal aygıt içinde izlediği yolun tam tersine çevrildiğini, böylece ruhsal boşalım sırasında aygıtın algısal yönünün uyarılıp tıpkı dış uyarıcılarda olduğu gibi görsel hayallerin ortaya çıktığını ileri sürmüştü. Bu nedenlerle görülen rüyadaki görüntü rüya görene gerçekmiş gibi gelir.

Ruhsal aygıtı bugünkü psikanalitik kurama yani yapısal varsayıma göre açaklamamız, görülen düşün bir varsanı olması üzerine kurulacaktır. Uyku sırasında egonun birçok görevi ve işleyişi olduk-

ça duraklamaktadır. Uykuda ego savunmalarının zayıflamasını ve istemli hareketlerin hemen hemen durmasını daha önce örnek olarak vermiştik. Tartışmamız için en önemli nokta ise egonun görevlerinden biri olan gerçeği değerlendirme, yani içten ve dıştan gelen uyarıcıları ayırt etme yeteneğinde önemli bir azalma olmasıdır. Buna ek olarak da, yaşamın çok erken dönemlerindeki ego işleyişi özelliklerine gerileme olur. Örneğin düşünce ikincil yerine birincil süreç biçiminde olur. Çoğunlukla sözel olmayan duyusal görüntüler özellikle görsel olanlardan oluşur. Belki de gerçeği değerlendirmenin kayboluşu uykuda egonun ileri derecede gerilemesi sonucunda ortaya çıkar. Uyku sırasında hem düşüncenin dil öncesi görsel hayaller biçiminde olması, hem de egonun bazı görüntülerin dış uyarıcılardan değil de iç uyarıcılardan geldiğini anlayamaması eğilimi vardır. Bu gibi etkenleri gözönüne alınca görülen düşün temelde görsel bir varsanı olduğuna inanıyoruz.

Daha yalın bir açıklama biçmi olan teleskopik varsayım yerine yapısal varsayımı destekleyen gözlenebilir bir gerçek şöyledir. Birçok düşte gerçeği değerlendirme tamamen yitirilmemiştir. Bir dereceye kadar düş gören yaşantısının gerçek değil de sadece bir düş olduğunun farkındadır. Böyle gerçeği değerlendirme görevinin kısmen korunması teleskopik varsayıma dayanan bir açıklamayla bağdaşmazken yapısal varsayıma dayanan bir açıklamayla kolaylıkla bağdaşır.

Böylece düşlerin psikanalitik kuramı hakkında söyleyeceklerimiz bitmiş oluyor. Düşlerin üç kısmından söz ettik: Gizli içerik, düş işlemi ve görülen içerik. Düş işleminin ne biçimde olduğunu ve ne gibi öğelerle etkilendiğini belirtmeye çalıştık. Doğal olarak herhangi bir düşü incelemeye çalıştığımızda, elimizdeki görülen içerikten, gizli içeriğin ne olabileceğini çıkartmaya çalışırız. Başarılı olup da düşün gizli içeriğini bulduğumuz zaman düşü yorumladığımızı ya da anlamını bulduğumuzu söyleriz.

Düş yorumları genellikle psikanalitik tekniğin uygulanmasını gerektirdiğinden sadece psikanalitik tedavi içinde yapılır. Burada düş yorumundan söz etmeyeceğiz, çünkü bu teknik bir işlemdir ve psikanalitik kuramdan çok psikanalitik uygulamaların bir parçasıdır.

Yararlı Kaynaklar

Freud, S. *The Interpretation of Dreams.* London: Hogarth Press, 1953.

Freud, S. *The Analysis and Synthesis of the first Dream in "Fragment of the Analysis of a Case of Hysteria".* Collected Papers, Vol. 3. London: Hogarth Press, 1925.

Freud, S. Chapter 1, Lecture XXIX, *New Introductory Lectures on Psychoanalysis.* New York: W.W. Norton and Co. Inc., 1933.

VIII. BÖLÜM

PSİKOPATOLOJİ

Akıl hastalıklarıyla ilgili psikanalitik kuramlar tıpkı dürtü ve ruhsal aygıt kuramlarında olduğu gibi son altmış yıl süresince değişmiş ve gelişmiştir. Bu bölümde başlangıcından bugüne kadar gelişmeye göz atacağız ve bugünkü durumuyla ruhsal bozukluklara ait psikanalitik kuramın temellerini genel olarak tartışacağız.

Freud ilk kez akıl hastalarını tedaviye başladığı zaman psikiyatri henüz bebeklik devrini geçirmemişti. Tanı terimi olan "dementia praecox" psikiyatriye yeni girmişti. Bugün psikonevroz dediğimiz durumların çoğu için kullanılan en gözde terim nevrasteni idi. Charcot, histerik belirtilerin hipnotizma ile ortadan kaldırıp, tekrar çıkartıldığını göstermeyi yeni başarmıştı. Ruh hastalıklarının nedeninin uygar ya da sanayileşmiş kent yaşamının hızlı tempo ve gerilimleriyle, nöropatik yapı olduğuna inanılıyordu.

Okuyucunun Bölüm I'den anımsayacağı gibi Freud'un dikkatini çeken ilk durum histeriydi (Breuer ve Freud, 1985). Breuer'in

önerisi üzerine Freud katartik metot denen ve hipnotik tedavinin değişik biçimi olan bir yöntemle birçok histeri olgusunu tedavi etti. Her ikisinin de ortak deneylerine dayanarak asıl olay olduğu zaman dışarıya vurulamamış ya da yansıtılmamış olan kuvvetli duyguların, bilinçdışı anıların histerik belirtilere neden olduğu kanısına vardı. Duyguların normal olarak gösterilmesi engellendiği sürece histerik belirtiler süregidecekti.

Böylece Freud'un ilk histeri kuramı, histerik belirtilerin kalıtımsal ya da doğuştan nöropatik olan bireylerde, ruhsal travma nedeniyle ortaya çıkması kuramıdır. Kendisinin de söylediği gibi (Freud, 1906) bu tamamen psikolojik etyolojiye dayanan bir kuramdır. Diğer yönden Freud, nevrastanik olarak tanımladığı diğer bir grup hastayla olan deneyleri sonucu, birinciden oldukça değişik etyolojik bir kuram ortaya attı. Bu durumun sağlığa aykırı cinsel uğraşlar sonucu ortaya çıktığını sanıyordu.

Freud'a göre bu gibi cinsel uğraşlar iki türdü ve her biri ayrı ayrı iki değişik sendroma ya da belirtiler kümesine neden oluyordu. Çok sayıda mastürbasyon ya da gece boşalması ilk grup patolojik cinsel anomalileri oluşturuyordu. Bu gibi eylemler yorgunluk, huzursuzluk, kabızlık, baş ağrısı ve hazımsızlık gibi belirtilere neden oluyordu. Freud yalnızca bu hastalara "nevrasteni" tanısını koymayı önerdi. İkinci tür cinsel uğraş ise cinsel heyecan ya da uyarılmayı ortaya çıkarıp, yeter derecede doyum sağlamayan herhangi bir cinsel eylemdi. Örneğin, *coitus interruptus* (*) ya da cinsel doyum olmadan sevişme. Bu tür eylemler çoğunlukla bunalım krizi tarzında bunalım doğururdu ve Freud bu tür hastaların bunalım nevrozu olarak tanımlanmalarını önerdi. Freud, 1906

(*) Coitus interruptus: Çocuk olmasını engellemek için erkeğin ejakülasyondan önce penisini döl yolundan dışarı çıkarmsı (Ç.N.).

gibi geç bir tarihte bile nevrasteni ve bunalım nevrozu belirtilerinin cinsel metabolizma bozukluğunun bedensel etkileri sonucunda ortaya çıktığını kabul ediyor ve bu durumun adrenokortikal azlığına ve tirotoksikoza benzer biçimde biyokimyasal bir bozukluk olduğuna inanıyordu. Bu özel durumu vurgulamak için nevrasteni ve bunalım nevrozuna "gerçek" nevrozlar, histeri ve obsesyonlara ise psikonevrozlar demeyi önerdi.

Dikkat edilirse Freud'un önerdiği sınıflandırma belirtilere değil etyolojiye dayanıyordu. Freud (1898) nevrasteni tanısının sadece kendisine özgü belirtileriyle birlikte sık mastürbasyon ya da boşalma öyküsü olanlarda konmasından özellikle söz etmişti; çünkü bu tür bir öykü olmadan belirtilerin, örneğin general paresis (*) (sifilitik meningoensefalit) ya da histeri gibi başka bir nedeni olabilirdi. Bu noktayı önemle vurguluyoruz; çünkü bugün bile merkezi sinir sistemi hastalıklarına ya da incinmesine bağlı akıl hastalıklarından başkaları nedene göre değil de, belirtilere göre sınıflandırılmaktadır. Bunlara betimleyici sınıflandırma denmekte ve psikiyatride de tıbbın diğer dallarında da pek değeri olmamaktadır; çünkü uygun tedavi, belirtilerinin niteliğinin değil de, nedenlerinin bilinmesine bağlıdır. İki değişik hastadaki benzer belirtilerin oldukça değişik nedenleri olabilir. Bu yüzden Freud'un akıl hastalarıyla olan çalışmalarının en başında bile betimleyici bir sınıflandırmanın ötesinde nedenleri ya da hiç olmazsa altta yatan mekanizmalar yönünden birbirine benzer ruhsal bozuklukları sınıflara ayırdığını hatırlatmak yararlı olur. Betimleyici semptomatoloji yerine etyolojiye ve psikopatolojiye duyulan ilgi bugün de ruhsal bozuklukların psikanalitik kuramında süregelmiştir.

(*) General paresis: Frenginin ileri dönemlerinde feçlerle birlikte giden bir akıl hastalığı (Ç. N.).

1900 senesinden sonra Freud'un başlıca ilgisi psikonevrozlar üzerinde toplandı. Gerçek nevrozlar dediği diğer bozukluklarla olan çalışmaları hemen hemen tamamen durdurdu. Ancak bunalım üzerindeki bir yazısında (Freud, 1926) bunalım nevrozu sınıflandırılmasının geçerli olduğunu (nevrasteniden hiç söz etmemişti) ve doyum sağlamayan cinsel heyecan nedeniyle ortaya çıktığı inancını bir kez daha belirtti. Yalnız artık bunalım reaksiyonunun temelde biokimyasal, endokrinolojik bir bozukluk olduğu düşüncesinde değildi. Nevrozun temel belirtisi olan ve ona adını veren bunalımın ortaya çıkmasını tamamen psikolojik bir mekanizmaya bağladı. Freud, cinsel dorukta (klimaks) boşalması gereken, ancak böyle boşaltılamayan dürtü enerjisinin ruhsal gerilim yarattığını ve bu gerilim egonun hakkından gelemeyeceği kadar çoğaldığında bunalımın otomatik olarak geliştiğini varsaydı. Bunalımın gelişmesini Bölüm IV'te anlatmıştık.

Bugün, Freud'un getirdiği biçimiyle psikinalistlerin nevrasteni ve bunalım nevrozu hakkında fikir birliğinde olup olmadıklarını söylemek zordur. Klinik psikanaliz üzerindeki standart bir ders kitabında var olarak kabul edilmiş (Fenichel, 1946) olmalarına rağmen psikanaliz üzerindeki süreli yayınlarda çok az sözü edilmiş ve Freud'un ilk açıklamasından sonra hiç olgu sunusu olmamıştır. Hiç olmazsa uygulamada gerçek nevroz sınıfı psikanalitik sınıflandırmada önemini yitirmiştir diyebiliriz.

Psikonevroz sınıfı için durum tamamen değişiktir. Freud'un bu bozukluklar üzerine olan kuramı son 30 yılda sürekli olarak genişletilmiş ve gözden geçirilmiştir. Kuramsal açıklamadaki bu değişikliklere hastaların psikanalitik tedavisi sonucunda ortaya çıkan yeni bilgiler neden olmuştur. Bu tedavi yöntemi aynı zamanda zihnin işleyişini gözlemede şimdiye dek geliştirilen en iyi yöntemdir.

İlk yıllarda bu değişiklikler ve eklemeler çok yoğun oldu. Bunlardan ilki psikonevrotik belirtilerin ortaya çıkmasında ruhsal çatışmanın öneminin anlaşılmasıydı. Okuyucumuzun hatırlayacağı gibi Freud'un Breuer'le olan çalışmalarından çıkardığı sonuç histerik belirtilerin -buraya bir obsesyonel belirtileri de ekleyebiliriz- eski, unutulmuş, fakat duygusal yönü yeterince boşaltılmamış olan olayların sonucunda ortaya çıkmalıydı. Freud (1894 ve 1896) yeni gözlemlere ve düşüncelere dayanarak bu açıklamaya herhangi bir ruhsal olayın ya da yaşantının hastalık doğurucu olması için egonun onu örtmeye çalışmaya kalkacak kadar egoya tiksindirici ve yabancı olması gereğini ekledi. Okuyucu, Freud'un 30 sene sonra yapısal varsayımını ortaya koyarken "ego", "savunma" gibi aynı sözcükleri kullanmasına rağmen bu sözcüklerin ilk açıklamada oldukça değişik anlama geldiğini anımsamalıdır. O sıralarda "ego" bilinçli benlik (self) ve özellikle bilinçli benliğin ahlâki ölçütleri, "savunma" ise Bölüm IV'te söz ettiğimiz bilinçli red anlamına geliyordu. Freud bu açıklamayı histeri, obsesyonlar kendi ifadesine göre "türlü fobiler" için geçerli saydı ve bütün bu olguları birleştirip "savunma nevrozları" denmesini önerdi. Burada da yine Freud'un ruhsal belirtilerin betimlenmesinden değişik olarak etyolojiye dayanan bir sınıflandırma sistemi kurmasına bir örnek görüyoruz. Şimdi verdiğimiz örnekte bu eğilim açıkça görülmektedir; çünkü o zamanlar Freud bazı fobilerin, örneğin agarofobinin (*) ve bazı obsesyonların örneğin "şüphe manisinin" bunalım nevrozu belirtileri olduğuna inanıyor ve bu belirtileri cinsel heyecanın yeterince giderilmemesine, bunun sonuç olarak bedenin cinsel metabolizmasının bozulmasına bağlıyordu. Hoşa gitmeyen yaşantılara kaşı bir savunma gibi tamamen psikolojik bir mekanizmadan söz etmiyordu.

(*) Agorafobi: Saçma olduğunu bildiği halde açıklık yerlerden korkma, yalnız sokağa çıkamama (Ç. N.).

Freud'un psikonevrozların psikopatolojisiyle ilgili açıklamaya ikinci katkısı unutulan patojenik olayın genellikle hastanın çocukluğuna ait cinsel yaşamıyla ilgili olmasının izlenmesi oldu (Freud, 1896, 1898). Böylece ruh hastalıklarının çocuklukta bir yetişkin ya da daha büyük bir çocuk tarafından yapılan cinsel kışkırtma sonucunda ortaya çıktığı varsayımını ortaya sürdü. Deneylerine dayanarak eğer çocuk patojenik ya da travmatik cinsel yaşantıda etkin bir rol oynadıysa psikonevrotik belirtinin obsesif nitelikte olduğunu söyledi. Diğer yönden çocuğun eğer travmatik yaşantıda rolü edilginse daha sonraki belirtileri histerik nitelikte oluyordu. Hollywood, Broadway gibi sinema ve tiyatro merkezlerinde, kitap listelerinde başta gelen kitaplarda çok tutunan, sevilen işte Freud'un bu kuramı, yani çocukluktaki belli bir travmanın sonradan psikonevrotik belirtilere neden oluşudur. Bu tür romanlarda kuramın ikinci yönü, yani travmanın cinsel alanda olması (toplumun ahlâki yasaklarına bağlı olarak) genellikle bilinmezlikten gelinmiştir.

Freud psikonevrozun kökeninin çocuğun cinsel yaşamında olan bir bozukluğa dayandığı düşüncesini hiç bırakmadı ve bu kavram bugün de psikanalitik kuramının temel taşlarından biridir. Ancak Freud çok geçmeden hastaların çocukken baştan çıkarılmaya ait anlattıkları öykülere kendileri kesin olarak inandıkları halde bunların gerçek anılardan çok hayale dayandığını gördü. Bu buluş ilkönceleri Freud'a büyük bir darbe oldu. Freud kendini nöropatik hastalara inanan saf bir ahmak olarak görüp, utanıp ümitsizliğe düşerek neredeyse psikanalitik araştırmalarını bırakıp bu araştırmalar yüzünden kendisini saf dışı etmiş olan daha saygıdeğer bir topluma geri dönecekti. Bu ümitsizliğinin çok kısa sürüp, yeni bilgilerin ışığı altında verilen gözden geçirmesi ve psikanalizi bırakma yerine, büyük bir adım atarak cinsel ilgi ve eylemlerin seyrek travmatik olaylardan çok bebeklikten itibaren ruhsal yaşamın normal bir parçası olduğunu görmesi Freud'un büyük zaferlerinden biridir

(Freud, 1905 b). Kısacası Freud, Bölüm II'de anlattığımız bebeklik cinsiyeti kuramını getirdi.

Bu buluşun sonucunda psikonevrozların etyolojisinde raslantısal, travmatik yaşantıların önemi çok azaldı ve etyolojik etkenler olarak hastanın cinsel yapısı ve kalıtımın önemi attı. Freud hem yapısal, hem de yaşama ait etkenlerin psikonevrozların etyolojisine katkıda bulunduğunu, bazı olgularda birinin, diğerinde ise ötesinin ağır bastığını öngördü (Freud, 1906). Freud'un butün yaşamınca süregiden bu görüş, bugün de genellikle psikanalistlerce benimsenmektedir. Ancak 1906'dan sonra yapılan psikanalitik gözlemlerin yaşama ait etyolojik etkenler hakkındaki bilgilerimize katkıları çok olduğu halde bu gözlemler nitelikleri dolayısıyla yapısal etkenler hakkındaki bilgimize çok az şey eklemiştir. Çocuk gelişmesi üzerindeki son çalışmalar (Freud, 1953) yapısal etkenleri araştırmaya yönelmişse de bunlar araştırma döneminden ileri gitmemiştir.

Bebeklik cinsiyetinin normal olması buluşu yeni ve ilginç kavramların doğmasına yol açtı. Normal ve psikonevroz arasındaki ayrımı daralttığı gibi cinsel sapmaların başlangıcı ve bunların normal ve psikonevrotik biriyle olan ilişkileri hakkındaki açıklamaların gelişmesine yardımcı oldu.

Freud'un açıklamasına göre normal bireyin gelişme süresinde, Bölüm II'de anlattığımız cinsiyetinin bazı yönleri bastırılır, geri kalanı buluğ çağında cinsel organların başlıca rolü oynadığı yetişkin cinsiyetiyle kaynaşırdı. Sonradan psikonevrotik olan bireylerin gelişmesinde bilinçdışına bastırma süreci çok ileri gidiyordu. Bu aşırı bastırma dengesiz bir durum ortaya çıkarıyor ve ileride ortaya çıkartıcı bir olay olup bastırma mekanizması bozulunca istenmeyen bebeksi cinsel dürtüler hiç olmazsa kısmen baskıdan kurtularak psikonevrotik belirtileri oluşturuyordu. Cinsel sapmaları olan bireylerin gelişmesinde, bebeklik cinsiyetinin bir kısmının yetişkin-

likte inatla sürmesi görülüyordu. Göstermecilik ve anal erotizmde olduğu gibi... Bunun sonucunda sapığın cinsel yaşamında normal genital istekler yerine bebeklik cinsiyetinin belirli bir kısmı en önemli rolü oynuyordu (Freud, 1905 b ve 1906).

Okuyucunun iki noktayı gözönünde tutması gereklidir. Bunlardan biri bilinçdışına bastırmanın hem normal, hem de anormal ruhsal gelişiminin bir özelliği olmasıdır. Bu fikri sade bilinçdışına bastırmada değil, diğer savunma mekanizmalarında da değinmiştik. İkinci nokta ise bilinçdışına bastırılan dürtülerin baskıdan kurtularak psikonevrotik belirtileri ortaya çıkarmasıyla, Bölüm VII'de açıkladığımız düş sırasında dürtünün egonun savunmalarından kaçarak görülen düşü oluşturması arasındaki benzerliktir.

Freud doğal olarak bu benzerliğin farkındaydı. Buna bağlı olarak da psikonevrotik belirtinin, görülen düş gibi, bastırılmış dürtülerle, bu dürtülerin bilinçli düşünce ve davranışa çıkmalarını önleyen kuvvet arasında bir arabulucu olduğunu önerdi. Aralarındaki tek ayrılık, düşün dürtüsel isteğinin cinsel olup olmamasına karşın psikonevrozlarla ortaya çıkan bastırılmış dürtünün kesin cinsel olmasıydı. Freud aynı zamanda görülen düşteki unsurlarda olduğu gibi, psikonevrotik belirtilerin de bir anlamı, ani gizli ya da bilinçdışı içeriği olduğunu gösterebildi. Bu belirtilerin, bilinçdışı cinsel hayallerin gizlenmiş ve çarpıtılmış yansıtmaları olduğunu ortaya koydu. Bu da psikonevrotik hastanın bütün ya da bir kısım cinsel yaşamını belirtilerinde yansıttığı fikrine yol açtı.

Şimdiye kadar Freud'un ruh hastalıkları hakkındaki fikirlerinin 1906 yılına kadar olan gelişmesini izledik. Freud'un dehası o kadar büyük ve araştırmalarında kullandığı, geliştirmiş olduğu psikanalitik yöntem o kadar verimliydi ki, o tarihteki kuramlarında bugünkü psikanalitik açıklamanın bütün temel unsurları ya tam gelişmiş biçimde ya da başlangıç halinde bulunuyordu.

Gördüğümüz gibi Freud çalışmalarına o zamanın yaygın psikiyatrik görüşün kavramlarıyla başladı. Bu görüşe göre ruhsal bozukluklar normal zihinsel işleyişle hiç bağıntısı olmayan akıl hastalıklarıydı. Belirtilere göre betimleyici sınıflandırılır, nedenlerinin ya açıkça bilinmediği söylenir ya da modern yaşam, zihinsel gerilim, yorgunluk, nöropatik yapı gibi genel ve belirsiz etkenlere bağlanırdı. Freud 1906'ya kadar akıl hastalıklarının temelindeki psikolojik süreçleri anlamayı ve onları belirtilerine göre değil de bu psikolojiye ya da psikopatolojiye göre sınıflandırmayı başarmıştı. Buna ek olarak normalle psikonevrotik arasında büyük bir boşluk olmadığını, aksine aralarındaki psikolojik ayrılığın nitelikte değil de nicelikte olduğunu anlamıştı. En son olarak cinsel sapmalar gibi kişilik bozukluklarını anlamış, bu ruhsal bozuklukların da normalden nicelik yönünden tamamen ayrılmadığını görmüştü.

Freud'un ve diğerlerinin 1906'dan sonraki çalışmaları, akıl hastalıklarının psikopatolojisi kuramının, birçok önemli ayrıntı yönünden gözden geçirilmesine ve ekler yapılmasına yönelmişti. Bu çalışmalar temel yönelimde ve ilkede değişikliklere yol açmamıştı. Bugün de analistler dikkatlerini belirtinin kendine değil de belirtinin psikolojik nedenlerine çevirmişler, bu nedenleri dürtüsel ve dürtüye karşı olan kuvvetler arasındaki ruhsal çatışmaya başlamışlar ve insanın zihinsel işleyiş ve davranışlarını, aralarında tam renk ayrımı olmadan, kırmızıdan mora kadar yayılan ışık spektrumu gibi, normalden patolojiye uzanan bir süreç olarak görmüşlerdir. Gerçekten de bugün Freud'un psikonevrotik çatışma ve belirti dediği şeylerin her normal insanda olduğunu görüyoruz. Ruhsal "normallik" ancak keyfi olarak göreceli ve niceliğe dayanan terimlerle açıklanabilir. Analistler ruh hastalıklarına neden olan olay ve yaşantıları bugün de bebeklik ve çocukluk devrinde aramaktadırlar.

Modern psikanalitik kurama göre ruh hastalıkları ruhsal aygıtın değişik biçimler ve derecede iyi işlenmesi şeklinde açıklanır ve

anlaşılır. Her zamanki gibi kendimize en iyi biçimde genetik ve gelişimsel bir görüş benimseyerek yön verebiliriz.

Bölüm II ve V'te söylediklerimizden kolayca anlaşılabileceği gibi ruhsal aygıtın türlü bölümlerinin gelişmekte olduğu ilk çocukluk yıllarında bozukluğa neden olabilecek çeşitli olasılıklar vardır. Örneğin eğer bebeğin anne tarafından ellenmesi, uyarılması eksik olursa ego görev ve işleyişlerinin çoğu yeterince gelişmeyecek, başkalarıyla ilişki kurması ve çevreye uyması onu geri zekâlı kılacak kadar zarar görecektir (Spitz, 1945). Birinci yıldan sonra da gerekli özdeşimleri geliştirememe, gerekli ego işlem ve görevlerinin gelişmesine engel olabilir. Özdeşim kuramama ya fazla engellenme ya da düşkünlüğe bağlı olabilir ve egonun temel görevi olan id ve çevre arasındaki arabuluculuğu, yani bir yandan dürtülerin nötr hale getirilmesi ve kontrol edilmesi, diğer yandan çevrenin sağlayabileceği olanaklardan tam olarak yararlanamama ile sonuçlanır.

Aynı zorluklara dürtü yönünden bakacak olursak kontrol edilmenin zorunluluğunu, fakat bu kontrolün çok fazla olmaması gerektiğini kolayca anlayabiliriz. Dürtülerin çok az kontrol edilmesi, içinde yaşadığı topluma uyamayan, toplumun üyesi olamayan bireylein ortaya çıkmasıyla sonuçlanır. Diğer yönden dürtülerin fazlasıyla bastırılması aynı derecede olumsuz sonuçlara yol açar. Eğer cinsel dürtü fazla bastırılır ve bu erken bir dönemde olursa bireyin zevk alma yeteneği fazlasıyla azalacaktır. Eğer saldırganlık dürtüsü çok kontrol edildiyse birey diğerleriyle normal saydığımız yarışmalara girmeyecektir. Buna ek olarak da saldırganlık başkalarına yöneltilemeyince kendine dönüp kendini yıkıcı yönde olacaktır.

Süperego gelişiminin normal sürecinde aksaklıklar görülebilir. Ödipal dönemi sonlandıran karmaşık psikolojik evrimde bozuk-

luklar olabilir ve bunun sonucu süperego çok katı, çok gevşek ya da ikisinin bir karışımı olabilir.

Bütün bu olasılıklar gerçekleşebilir ve gerçekleşir de... Ancak onları özetlerken çok şematik olduk. Örneğin, eğer dürtüler çok az kontrol ediliyorsa, bu ego ve süperego işleyişinde de aksaklıklar olduğunu gösterir. Diğer yönden eğer dürtülerin kontrolü çok katıysa ego oldukça korkak, süperego ise çok sert demektir.

Bölüm III'te söylediğimiz gibi egonun birçok ilgisi, yani egonun dürtü boşalımı için çıkış yolu olarak seçtiği uğraşlar ve haz kaynakları özdeşime göre seçilir. Ancak bazen bu tür uğraşların seçiminde özdeşimden de önemli bir etken vardır. Bu durumlarda seçim dürtüsel bir çatışmayla belirlenir. Örneğin bir çocuğun resim ya da model yapmadaki ilgisi ressamla özdeşim yapmasından çok dışkısını bulaştırma isteğiyle ilgili çatışması sonucu olabilir. Aynı biçimde bilimsel bir merak çocukluktaki çok kuvvetli cinsel meraktan doğabilir.

Şimdi verdiğimiz iki örnek bireyin gelişimi yönünden olumlu gördüklerimiz, yani bölüm IV'te yüceltme adı altında tartıştığımız dürtüsel çatışmanın örnekleridir. Ancak yüceltmede görüldüğü gibi ego etkinliğinin genişlemesi yerine dürtüsel çatışmanın çözülmesi ya da bu etkinliklerin durdurulması ya da kısıtlanması da olabilir. Bunun bir örneği zeki bir çocuğun aritmetikte çok iyi alan kardeşiyle yarışa girmemek için aritmetiği öğrenememesidir. Zihinsel etkinliğe kendiliğinden ket vurması onun kardeşiyle olan yarışmasından doğan rahatsız edici duygulardan kurtarmaktadır.

Egonun ilgilerinin ya da etkinliklerinin kısıtlanması bazen bireyin yaşamını çok az etkiler, bazen de son derece zararlı olabilir. Örneğin, yukardaki çocuğun aritmetikte yaptığı gibi, bireyi çok rahatsız edebilecek olan dürtüsel çatışmayı tümden çözmek için yaşamındaki bütün başarıları silmesi seyrek görülen bir olay değil-

dir. Buna ek olarak bu derece yoğun ego kısıtlamaları süperegonun ceza ve kefaret isteklerine de cevap verir. İşleri biraz daha karıştıran bir etken, dürtüsel çatışma sonucunda ortaya çıkan bütün ego kısıtlamalarının çevresiyle olan uyumunu bozmaya yol açmayabileceğidir. Örneğin, küçük bir çocuğun örnek davranışları, çevresiyle korkutucu bir çatışmadan doğan sıkıntıyı çekmektense kendi kendine başlattığı ve çevresinden sevgi kazanma için yaptığı aşırı çabalar olabilir. Bu çocuk için iyi mi yoksa kötü müdür? Normal iyi davranışlardan ayrılığı nedir?

Aynı soruları id'de, egoda ya da her ikisinde olabilecek gerilemeler ve sapmalar için de sorabiliriz. Örneğin, bir kimse için ödipal kompleksin çözülmesi ancak anal dönemde kısmi bir gerileme yoluyla yapılabilir. Bunun sonucu birey yaşamının sonuna kadar kendi anal süreç ve üretimiyle çok ilgili, eline geçen her şeyi toplama ve istif etme eğiliminde olabilir. Bölüm II'de söylediğimiz gibi bu tür dürtüsel gerilemeler genellikle daha önce saplanılmış döneme olur. Saplanmanın gerçekten gerilemeyi kolaylaştırdığı kanısındayız. Örneğimizdeki sayıltımız bireyin anal özellikleri göstermesinin gerileme sonucu olmasıydı. Bir başka olguda ise hemen hemen aynı sonuçlar saplanma sonucunda olabilir. Bu kez ego alanından bir örnek verelim. Ödipal kompleks sonucunda egonun nesne ilişkilerinde kısmi bir gerileme olur. Bundan sonra çevresindeki nesneler ancak istekleri giderdiği zaman önemli olur. Bunun sonucunda hiçbir nesneye sürekli yatırım yapamaz. Bu örnekte, ilk örnekte olduğu gibi, aynı sonuç gerileme yerine saplanma sonucunda da olabilir.

Hem egoda, hem de id'de şimdi açıkladığımız biçimdeki gerileme ve saplamalar, ego kısıtlamaları, türlü kişilik özellikleri doğurur. Bireyin haz alma kapasitesini ve çevresiyle yoğun çatışmalara düşmeyi önleme yeteneğini çok kısıtlamıyorsa bu kişiliklerin normal; eğer bireyin haz alma kapasitesini ve çevresiyle yoğun çatışmayı önleme

yeteneğini çok kısıtlıyorsa anormal olduğunu söylüyoruz. Burada da normalle anormal arasında kesin bir çizgi olmadığını vurgulayalım. Bu ayırım yalnızca pragmatiktir, çizginin nereden çizilebileceği tamamen niteliksel bir karara kalmaktadır. Örneğin, süperego gelişmesinin, ödipal dönemdeki dürtüsel çatışmaların normal bir sonucu olduğunu söyledik. Ancak süperego gelişiminin bir yönünün de, ödipal çatışmalardan doğan tehlikeyi önlemek için hem ego, hem de id'de konan kısıtlanmalar olduğu da doğrudur.

Tamamen kuramsal bir görüşle, son iki paragrafda sözünü ettiğimiz bütün olasılıkların ruhsal aygıtın gelişme ve işleyişinin değişik biçimleri olduğunu kabul edip normal ve anormal ayrımı yapmadan keyfi olmaktan sakınabiliriz. Ancak, sıkıntılı ve ümitsiz ya da çevresiyle ciddi çatışması olan bireyin başvurduğu doktor, keyfi olma pahasına normal, yani kaygılanmasına ve tedaviye gerek gösteren ayırımını yapmak zorundadır. Daha önce de söylediğimiz gibi, ruhsal aygıtın son iki-üç sayfada tartıştığımız gelişme ve işleme örüntüsünde patolojik ya da normal ayrımı, bireyin haz alma kapasitesinin ne derece kısıtlandığına ve çevresine uyum yapma yeteneğinin ne derece bozulduğuna dayanır. Terminolojiye gelince, sözünü ettiğimiz ruhsal işleyiş biçimi anormal sayıldığı zaman klinik dilinde buna karakter bozukluğu ya da karakter nevrozu denir. Bu tür bir adlandırma ruhsal aygıtın çalışması bireyin çıkarlarına uymayacak kadar patolojik olduğu zaman yapılır. Ancak bu durumda bile bir denge vardır. Herhangi bir ruhsal dengede olduğu gibi bu denge büyüme sırasında içten gelen kuvvetlerle bunları dıştan etkileyen kuvvetler arasındaki etkileşimden doğar.

Karakter bozuklukları ya da karakter nevrozları tedaviye cevap vermeleri yönünden oldukça büyük değişiklikler gösterir. Genellikle hasta ne kadar gençse bu karakter özelliğinden ya da yapısından ne kadar rahatsız oluyorsa tedavinin başarılı olma olasılığı da o kadar

çoktur. Ancak bu tür olgularda ilerisi yönünden kesin ve güvenilir bir ölçütümüzün olmadığını da itiraf etmeliyiz.

Şimdi de Freud'un histeri ve diğer savunma psikonevrozları üzerindeki ilk çalışmaları sonucunda tanıdığı bir tür ruhsal aygıt işleyişi bozukluklarına gelelim. Bu tür bozukluklarda aşağıdaki olaylar zinciri ortaya çıkar. İlkönce özellikle ödipal ya da preödipal dönemde id'le ego arasındaki çatışma görülür. Bu çatışma egonun tehlikeli dürtü türevlerine karşı yeterli ve sabit bir yöntem geliştirmeyi başarmasıyla çözülür. Bu karmaşık bir yöntemdir ve türlü savunmalar, özdeşim, ket vurma, yüceltme ve bazen gerileme gibi ego değişmelerini içine alır. Yöntem ne olursa olsun, yeni bir olay ya da bir seri olay bu dengeyi bozup, egonun dürtüleri yeterince kontrol edememesine yol açıncaya kadar, bir süre işe yarar biçimde işler. Ortaya çıkartıcı nedenlerin, dürtüleri pekiştirip kuvvetlendirecek mi, yoksa egoyu zayıflatarak mı etkilerini gösterdikleri önemli değildir. Önemli olan egonun dürtüleri kontrol edemeyecek kadar zayıflamasındadır. Ego zayıflayınca, egonun çabalarına karşın, dürtüler ya da daha kesin olmak istersek dürtü türevleri bilince çıkmak, dolaysız olarak davranışta kendilerini göstermekle tehdit edici olurlar. Böylece ego ve id arasında aşırı bir çatışma ortaya çıkar. Burada ego daha üstün bir durumda değildir. Bölüm VII'de gördüğünüz gibi bir uzlaşma yoluna gidilir. Bu uzlaşmaya psikonevrotik belirti denir. Sıklıkla da nevrotik belirti olarak adlandırılır. Freud bile daha sonraki yazılarında bu terimi kullanmıştır. Oysa kendisinin güncel nevroz terimiyle hiçbir ilgisi olmayıp psikonevroz diye adlandırdıklarına karşılıktır.

Sözünü ettiğimiz bu tür ruhsal bozukluklarda egonun işleyişinde bir aksama olduğu görülür. Kışkırtıcı neden ne olursa olsun bu aksama, egonun daha önce kontrol altında tuttuğu id dürtülerini

artık kontrol edememesi sonucunda ortaya çıkar. Bu durum bir uzlaşmanın gelişmesiyle sonuçlanır. Bu uzlaşma hem bilinçdışı olarak dürtü türevlerini, egonun savunma tepkilerini, hem de dürtülerin kısmen açığa çıkmasının yarattığı tehlikeye karşı duyulan suçluluk ve korkuyu belirtir. Bu tür bir uzlaşmanın gelişmesine nevrotik ya da psikonevrotik belirti denir. Freud'un çok yıllar önce değindiği gibi düş unsurlarına ya da görülen düşe benzerliği açıktır.

Ne demek istediğimizi birkaç örnekle gösterelim. İlkönce genç bir kadındaki kusmayı ele alalım. Analizde, hastanın bilinçdışına bastırılmış, babasınca gebe bırakılma isteğinin olduğu ortaya çıkmıştı. Bu istek ve karşıt yatırımın başlangıcı ödipal döneme dayanıyordu. Çocukluğunda bu ve benzeri ödipal çatışmalarla bulduğu oldukça sabit çözüm yolu, yirmi yaşlarındayken anne ve babasının birbirlerinden ayrılıp, babasının bir başkası ile evlenmesine kadar sürdü. Bu olaylar ödipal çatışmaları yeniden alevlendirip, yıllarca önce kurulmuş olan ruhsal dengeyi bozdu. Böylece ego kuvvetleri artık ödipal istekleri yeterince kontrol edemez duruma geldi. Bu olguda geliştirilen uzlaşma ise kusma belirtisiydi. Bu belirti, bastırılmış olan babasından gebe kalma isteğinin bilinçdışı olarak doyumunu temsil ediyordu. Sanki kusmalarıyla "bakın sabah kusmalarıyla ben gebe bir kadınım" diyordu. Aynı zamanda kusmalardan çektiği acı ve duyduğu bunalım, egonun bu durumla ilgili bilinçdışı korku ve suçluluk duygularını yansıtmaktaydı. Buna ek olarak ego yeterli derecede bastırma mekanizmasını kullanarak asıl isteğin içeriğinin bilinçdışı kalmasını sağladı. Hasta kusmalarının gebe olma, hele babasından gebe kalma hayalinin bir parçası olduğundan bilinçli olarak bilgili değildi. Diğer bir deyişle, ruhsal aygıtın aksamasıyla ortaya çıkan kusma belirtisi ödipal isteğe yatırılmış olan dürtü enerjisinin boşalmasını sağlamış fakat bu boşalım egonun savunucu işlemleriyle çarpıtılmış, gizlenmiş ve bu nedenle haz yerine sıkıntıya yol açmıştır. Psikonevrotik belirtilerin çoğunlukla çok nedenli, yani id'le ego arasında birden çok bilinçdışı

çatışma sonucu ortaya çıktığını ekleyelim. Örneğin, şimdi anlattığımız olguda "annem öldü ya da gitti, ben onun yerini aldım" hayaliyle belirtilen istek aynı zamanda bundan doğan suç ve korku da anlattığımız belirtinin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştu.

Bunun bir başka örneği ise aşağıda anlatılan belirtileri olan genç adamda görülebilir. Bu genç evden ne zaman çıksa bütün abajurlar ve lambaların fişlerini çekme zorunluluğunu duyardı. Bu dürtüsel davranışa bir mantığa büründürme (rationalisation) biçiminde hizmet eden mekanizma ise evde kimse olmadığı zaman eğer lamba fişten çekilmezse bir kısa devrenin olması ve evin yanması korkusu idi. Burada yine temel çatışma ödipal olmaktadır. Ancak bu olguda ödipal çatışmanın çözümü hiçbir zaman pek sabit olmamış, buluğ çağının ruhsal fırtınaları nedeniyle egonun savunma ve düzenleyici mekanizmaları görevlerini yapamamışlar, böylece uzlaştırıcı formasyonlar ya da psikonevrotik belirtiler buluğdan beri ruhsal işleyişte belirginleşmişti.

Analiz sırasında genç adamın belirtisinin şu bilinçdışı ya da gizli içeriğinin olduğu görüldü: Bilinçdışı olarak hasta annesinin yanında babasının yerini almak istemişti. Bilinçdışı hayalinde bunu şu biçimde elde edecekti; ev yanacak, babası bu yitiğe dayanamayıp alkol almaya başlayacak ve çalışamayacaktı. Hastada evin reisi olarak onun yerini alacaktı. Bu olguda id isteklerinin dışa vurması iki gerçekle temsil ediliyordu: 1) Babasının yerini alma hayalinin bir kısmı, yani evin yanması düşüncesiyle uğraşması bilinçliydi; 2) evden çıkmadan odaları gezdiğinde fişleri hem prize takıyor, hem çıkartıyor, böylece bilinçli olarak felâketi önlemek için aldığı önlemlere karşın evin yanması isteğini yansıtıyordu. Diğer yandan egonun belirtiye katkısı da çok açıktır. Yapma bozma (undoing), bastırma, bunalım ve suçluluk.

Üçüncü bir örnek ise kansere karşı patolojik korkusu olan genç bir adamdı. Burada da çocukluk çatışması ödipaldi. Ortaya çıkarıcı etken ise hastanın mesleki okulu başarıyla bitirmesi ve erken evlenme planıydı. İkisi de bilinçdışı olarak tehlikeli ödipal hayallerin doyumu demekti. Hastanın belirtisi bilinçdışı kadın olma ve babasınca sevilip gebe kalma hayalini yansıtıyordu. Belirtinin bir kısmını oluşturan ölüm derecesinde hasta olmayı bekleme ya da korkma, iğdiş edilme, böylece kadın olmayı sembolize ediyordu. Diğer yönden belirtinin diğer kısmını oluşturan bedeninde bir şeyin büyümekte olduğu düşüncesi gebe kaldığı ve içinde bir bebeğin büyüdüğü hayalini belirtiyordu. Aynı zamanda egonun bu isteklere karşı olan tepkisi çocukluk hayalinin içeriğini bastırma biçiminde olmuştu. Hasta kadın olma ya da babasından bir bebeğe sahip olma hayalinin bilincinde değildi. Burada ego aynı zamanda hem belirtiye, hem de buna eşlik eden korkuya neden olmuştu.

Freud, psikonevrotik belirtilerin ortaya çıkmasıyla ilgili iki terim kullandı. Bunlar hastalık ya da belirtilerin oluşundaki birincil ve ikincil kazançlardır. Şimdi Freud'un belirtinin ortaya çıkmasıyla bireyin kazanç sağladığını söylemekle ne demek istediğini araştıralım.

Freud, bu sürecin birincil kazancının ya da korkuyu, suçluluğu azaltma ya da ortadan kaldırma olduğunu ileri sürdü. Bunalım genellikle nevrotik belirtiyle beraber görüldüğü, hatta çok belirgin olduğu için bunu söylemek garip gelebilir. Ancak bu çelişki gerçekten çok yüzeyseldir. Freud'un görüşü şöyleydi: Egonun kısmi zayıflığı, id dürtüsünün tüm bebekçe içeriğinin bilince çıkmasına izin verici olabilmesiyle tehdit edici olur. Eğer bu durum olsa, daha önce bu dürtünün ortaya çıkarttığı bebeksi suç ve dehşeti beraberinde getirecekti. Psikonevrotik belirti dediğimiz uzlaştırma aracılığıyla ego gizlenmiş dürtü türevinin kısmen ortaya çıkmasına izin vererek acının tamamından ya da bir kısmından kaçınılabilir.

Burada psikonevrotik belirtinin diğer bir uzlaştırma mekanizması olarak görülen düşe ne kadar benzediğini görmek olasıdır. Görülen düşte de ego bastırılmış dürtünün bilince çıkmasını önleyemez ama dürtünün yeterli olarak gizlenmiş ve değiştirilmiş hayallerle doyum sağlamasına izin vererek bunalımı duyma ya da uyanma açısından kaçınabilir.

İd yönünden psikonevrotik belirti bastırılmış isteklerin tam doyumu yerine geçen doyum biçimidir. Ego yönünden bakılınca doyumu ancak kısmen durdurulabilen ya da önlenebilen istenmeyen ve tehlikeli isteklerin bilince çıkmasıdır. Bu çarpıtılmış çıkış bile ilk biçimleriyle ortaya çıkmalarına yeğ tutulur.

İkincil kazanç ise egonun haz verecek bütün doyum kaynaklarını sonuna kadar kullanma çabalarının özel bir durumudur. Bir kez belirti gelişince ego onun birtakım yararlarının da olduğunun farkına varır. Çok aşırı bir örnek alırsak, savaş zamanı bunalım tepkisi gösteren bir asker diğer askerlere göre ayrıcalık kazanır. Ölüm olasılığının çok daha az olduğu geri cepheye alınır. Bu örnek iyi örneklerden biri değildir, çünkü bunalım tepkisinin gelişmesinin kurtuluşa götüreceğinin bilinçdışı bilinmesinden etkilenebilir. Ancak böyle bir olasılığın bulunmadığı olgular vardır, nevroz geliştikten sonra birey için değer kazanır.

Psikonevrotik belirtiler kuramı yönünden ikincil kazanç birincil kazanç kadar önemli değildir. Tedavi yönünden ise ikincil kazanç çok önemli olabilir. Çünkü ikincil kazanç o kadar fazla olabilir ki, hasta bilinçdışı olarak nevrozunu yitirmektense korumayı yeğ tutabilir. Artık belirtileri kendisi için değer kazanmıştır. Örneğin aşırı şişmanlığın tedavisi her zaman için güçtür ama hasta şişmanlığını sirkte göstererek geçimini sağlıyorsa tedavi tamamen olanaksızlaşır.

Psikonevrotik belirtilerin gelişmesi üzerinde verdiğimiz örneklere, daha önce söz ettiğimiz ego savunmalarından biri olan ego görevlerinin ve dürtülerin gerilemesi olasılığını açıklayacak bir örnek katmadık. Kuramsal yönden gerileme, egonun kullandığı savunma mekanizmalarından sadece biridir. Ancak pratik sonuçlar yönünden çok önemli olan mekanizmalardan biridir. Gerilmenin derecesi ne kadar ileriyse, ciddi belirtilerin ortaya çıkması, başarılı tedavi olanağının azalması ve hastanın hastaneye kaldırılma olasılığının artması o kadar kolaylaşır.

Ego savunmalarının başarısızlığı sonucu ortaya çıkabilecek bozukluklar hakkında da bir noktayı göstermek istiyoruz. Psikonevrotik belirtiler dediğimiz bu bozukluklar genellikle bireyin egosuna yabancıdır ya da hoşnutsuzluğa yol açar. Örneğin evden çıkmadan bütün lambaları kontrol etmesi gereken genç adam bu işi yapmak istemiyordu. Ama kendini engelleyemiyordu. Onları kontrol etmesi gerekliydi. Diğer bir deyişle, belirtisi egosu tarafından hem yabancı, hem de sıkıntı verici olarak algılanıyordu. Diğer yönden kusan genç kadın hasta belirtisini kendisine yabancı olarak algılamıyordu. Kusmanın, akut bir infeksiyonda olduğu gibi, midesinin rahatsızlığından dolayı olduğundan hiç kuşkusu yoktu. Ancak onun belirtisi de acı vericiydi.

Ne egoya yabancı, ne de acı veren uzlaştırma gelişimleri de vardır. Bunlar, egonun güçsüzlüğüne bağlı olarak dürtüleri kontrol edebilecek sabit bir yöntemin geliştirilmemesi ya da sürdürülememesi sonucunda olurlar. Birçok cinsel sapıklık ve tutku bunların en açık ve en ciddi örnekleridir. Bu olgularda iki noktayı belirtmemiz gerekir. Bunlardan ilki bu olguların karakter bozukluklarıyla, psikonevrotik belirtiler arasında bir yerde olduklarıdır. İkisinden de kesinlikle ayrılamazlar. İkincisi ise, sapıklıkları ya da tutkuları oluşturan dürtüsel doyumların ego tarafından savunucu bir biçimde, bilince

çıkması ve doyurulması çok tehlikeli olan diğer dürtü türevlerini kontrol etmede kullanıldığıdır. Ego yönünden bu uzlaştırma gelişimi bir dürtü türevinin diğerini kontrol etmek için kullanılmasına bir örnektir. Bu yönden Bölüm IV'te tartıştığımız zıt tepkiler kurma savunma mekanizmasına benzemektedir. Okuyucu bu görüşün, daha önce bu bölümün başında sözünü ettiğimiz Freud'un ilk görüşü olan "sapıklıklar nevrozun karşıtıdır" savından oldukça değişik olduğunu anımsamalıdır (Freud, 1905 b).

Hangi iç çatışmaların ve uzlaştırma yollarının, klinik olarak histerik, obsesif, fobik, manik-depresif, şizofrenik dediğimiz türlü belirtilere yol açtığını ayrıntılı olarak incelemek bu kitabın olanakları dışında kalmıştır. Amacımız okuyucuya bütün bu klinik sınıflamalarda ortak olan ya da aralarında genel, psikopatolojik ayırımlar yapmaya yönelen bazı genel, temel, kuramsal açıklamalar vermek olmuştur. Bütün bunların üstünde, ruhsal alanda normal ya da anormal olarak benimsediklerimiz arasında kesin ve tartışma götürmeyen bir ayırımın olmadığını göstermeye çalıştık. Normal ya da patolojik dediğimiz şeyin, ruhsal aygıtın bireyden bireye değişen işleyiş farklılıkları sonucu olduğu ve bu farklılıkların da nitelik değil nicelik yönünden olduğunun anlaşılması gerekir.

Yararlı Kaynaklar

Freud, S. *A General Introduction to Psychoanalysis.* Part 3. New York: Garden City Publishing Company, 1938.

Deutsch, H. *Psychoanalysis of the Neuroses.* New York: Anglobook, 1952.

Fenichel, O. *The Psychoanalytic Theory of the Neuroses.* New York: W.W. Norton and Co., 1946.

Yayımlanmış Sosyal Kitaplarımız

...KOLOJİ DİZİSİ (PSİ)

PSİ-01 - Psikozum, Bisikletim ve Ben
PSİ-02 - Güç: Güç Sahibi Olma İsteği ve Güce Sahip Olmaktan Korkma
PSİ-03 - Yalan! Yalan!! Yalan !!! Yalancılığın Psikolojisi
PSİ-04 - Herkes Biraz Kaçıktır: Nörotiklerin Elkitabı
PSİ-05 - Freud ve Annesi
PSİ-06 - Şizofreni ve İlkel Ruhsal Durumlar
PSİ-07 - Freud ve Babası
PSİ-08 - Reinkarnasyon: Yeniden Doğuş
PSİ-09 - Psikanaliz: Temel Kavramlar

...İŞTİRME DİZİSİ (KGE)

KGE-01 - Evlenmek İstiyorum: Eşimi Nasıl Seçmeliyim
KGE-02 - Utangaçlığınızı Yenin
KGE-03 - Sevgili Patron: Her Yöneticinin Duymak, Bütün Çalışanların Söylemek İstedikleri
KGE-04 - Kendiniz Olun: Daha Etkin Bir Yaşam Sürmek İçin Anlamlı Bir Kılavuz
KGE-05 - Her An Öfkeli misiniz? Öfkenizi Denetim Altında Tutabilmek İçin Bir Kılavuz
KGE-06 - Bağışlayın ve Unutun: Haketmediğiniz Yaraları İyileştirmenin Yolları
KGE-07 - Ne Hissettiğiniz Kendinize Bağlı: Duygularınızı Seçim Gücü
KGE-08 - Atılganlık Hakkınızı Kullanın
KGE-09 - Kontrol Sizde mi? Hayatlarının Kontrolünü Ellerinde Tutmak İsteyenlerin Elkitabı
KGE-10 - Nerede Yeter Demek Gerekir? Hiçbir Zaman Doyum Bulamıyorsanız Neler Yapabilirsiniz
KGE-11 - Herkes Doğuştan Başarılıdır: Sınırsız Potansiyelinizi Nasıl Açığa Çıkarabilirsiniz
KGE-12 - Kendinizi Tanıyın, Dilediğiniz Gibi Olun
KGE-13 - Bir Kase Tavuk Suyuna Çorba: Yüreğinizi Isıtacak Öyküler
KGE-14 - Tavuk Suyuna Çorba: Yüreğinizi Isıtacak Seçme Öyküler
KGE-15 - Tavuk Suyuna Çorba: Yüreğinizi Isıtacak Öyküler
KGE-16 - Tavuk Suyuna Çorba: Kadınların Yüreğini Isıtacak Öyküler
KGE-17 - Hayır Dediğimde Kendimi Suçlu Hissediyorum
KGE-18 - Cesaret! Hayatlarını Değiştirmeye Cesareti Olanların Elkitabı

...KEK VE İLİŞKİLER DİZİSİ (KEİ)

KEİ-01 - Sevdiğiniz Zor Erkekle Nasıl Başa Çıkarsınız
KEİ-02 - Kadınlardan Nefret Eden Erkekler ve Bu Erkekleri Seven Kadınlar
KEİ-03 - Kadınların Hayatlarını Mahvetmek İçin Yaptıkları On Aptalca Hata
KEİ-04 - Atılgan Kadın

KEİ-05 - Mutluyum, Çünkü Bekarım
KEİ-06 - Suçlamayı Bırak, Sevmeye Bak! İlişkinizi Geliştirmek İçin Sorun Çözme Yönelimli Bir Yaklaşım
KEİ-07 - Altmış Dakikalığına Evliliğiniz
KEİ-08 - Öteki Anne: Nasıl "Mükemmel"e Yakın Bir Kaynana Olunur
KEİ-09 - Zor Bir Erkeği de Sevmek Mümkün
KEİ-10 - Peter Pan Sendromu: Hiç Büyümeyen Erkekler
KEİ-11 - Sona Eren İlişkinin Ardından Yeniden Toparlanmak
KEİ-12 - İkinin Gücü: Güçlü ve Sevgi Dolu Bir Evliliğin Sırları
KEİ-13 - Erkekler Nasıl Düşünür: Erkeklerin Dünyasında Başarılı Olmanın Yedi Altın Kuralı
KEİ-14 - Kocanızla Nasıl Konuşmalısınız/Karınızla Nasıl Konuşmalısınız
KEİ-15 - Kadınlar ve Benlik Saygısı
KEİ-16 - Kızlarını Deli Eden Anneler

CİNSEL YAŞAM DİZİSİ (CYA)

CYA-01 - Cinsellik Hakkında Konuşamadıklarınız
CYA-02 - Cinsel Hayatınıza Renk Katacak Yöntemler

ÇOCUK EĞİTİMİ DİZİSİ (ÇOE)

ÇOE-01 - Çocuğunuzla İşbirliği Yapabilme: Çocuğunuzla Bağırıp Çağırmadan, Azarlamadan, Yalvarmadan Nasıl İşbirliği İçinde Olabilirsiniz
ÇOE-02 - Ergenlik Çağındaki Çocuğunuzu Anlamanın Yolları
ÇOE-03 - Altmış Dakikalığına Baba
ÇOE-04 - Kendine Güvenen Çocuk Yetiştirme: Çocukların Benlik Saygılarını Geliştirme ve Utangaçlıklarını Yenme Yolları
ÇOE-05 - Altı-On İki Yaşları Arasındaki Çocuğunuzu Aklınızı Oynatmadan Nasıl Terbiye Edersiniz?
ÇOE-06 - Tek Çocuk Sendromu: Tek Çocuk Olmakla Başaçıkmanın Yolları
ÇOE-07 - Boşanma ve Çocuğunuz: Çocuğunuzun Boşanmanızla Başetmesine Nasıl Yardımcı Olursunuz?
ÇOE-08 - Bağırıp Çağırmadan ya da Dövmeden Çocuk Terbiyesi: Sık Karşılaşılan Okul Öncesi Davranış Sorunlarına Pratik Çözümler
ÇOE-09 - Her Anababanın Bilmesi Gereken On Şey
ÇOE-10 - "Kimse Beni Sevmiyor" (Çocuğunuzun Arkadaş Edinmesine Nasıl Yardımcı Olabilirsiniz?)
ÇOE-11 - "Ödevimi Köpekler Kaptı" (Çocuğunuzun Ödev Sorunlarıyla Başaçıkmanızın Yolları)
ÇOE-12 - Çocuğunuzla Uzlaşabilme: Çocukların Asi ve Saldırgan Davranışlarını Durdurmak İçin Kapsamlı Bir Yöntem
ÇOE-13 - "Anne Yemin Ederim Ben Yapmadım" (Çocuğunuzun Dürüstlüğe Sığmayan Davranışlarıyla Başaçıkmanızın Yolları)
ÇOE-14 - "Anne Şuna Bak, Bana Vuruyor!" (Çocuğunuzun Kardeşiyle Rekabet Etmesiyle Başaçıkmanızın Yolları)
ÇOE-15 - Anababaların En Çok Sorduğu Soruların Cevapları

YAŞAMIN GÜLERYÜZÜ DİZİSİ (YGÜ)

YGÜ-01 - Müjde! Bir Oğlunuz Oldu
YGÜ-02 - Müjde! Bir Kızınız Oldu

HYB Yayınları, Hekimler Yayın Birliği'nin, psikiyatristler, çocuk psikiyatristleri, psikologlar, pediatristler ve Öğretim Üyesi hekimler, çocuk eğitimi uzmanları ve sosyologlardan oluşan bilimsel yayın kurulu tarafından seçilmekte ve gözden geçirilmektedir.

KİTAP SİPARİŞİ:

İstediğiniz kitapları büyük kitabevlerinde bulabilir ya da kredi kartınızla sipariş edebilirsiniz. Listede yer alan kitapların fiyatlarını yayınevi merkezimize telefon ederek öğrenebilirsiniz.
Ödemeli gönderme uygulamamız yoktur.

Kredi kartı ile kitap siparişi: Almak istediğiniz kitapların kodlarını, kredi kartınızla ilgili diğer bilgilerle birlikte aşağıdaki forma doldurup adresimize göndermenizle birlikte siparişiniz işleme konacak ve kitaplar en kısa süre içinde adresinize gönderilecektir. Kitap siparişlerinizi faksla ya da mektupla bize bildirebilirsiniz.

Bilkent Plaza A3 Blok 21-24
Bilkent, 06533 Ankara
Tel: (312) 266 55 66
Faks: (312) 266 55 77

(Bu sayfayı fotokopi ile de çoğaltabilirsiniz.)

Sosyal Kitaplar Sipariş Formu

Aşağıda kod numaralarını yazdığım kitapları lütfen adresime gönderiniz.

1 [ ][ ][ ] - [ ][ ]
2 [ ][ ][ ] - [ ][ ]
3 [ ][ ][ ] - [ ][ ]
4 [ ][ ][ ] - [ ][ ]
5 [ ][ ][ ] - [ ][ ]
6 [ ][ ][ ] - [ ][ ]

Adı Soyadı : ....

Adresi : ....

Tel : (0) ....

❑ Kredi kartı hesabına borç kaydediniz.

❑ VISA ❑ MASTERCARD/EUROCARD

Kart Sahibinin Adı Soyadı

Kredi Kartı No [ ][ ][ ][ ] [ ][ ][ ][ ] [ ][ ][ ][ ] [ ][ ][ ][ ]

Son Kullanma Tarihi [ ][ ] [ ][ ]

Tarih : .... / .... / 199......... İmza

Psikoloji Dizisi

HYB Yayıncılık
Bilkent Plaza A3 Blok 21-24
Bilkent, 06533 Ankara
Tel: (312) 266 55 66